

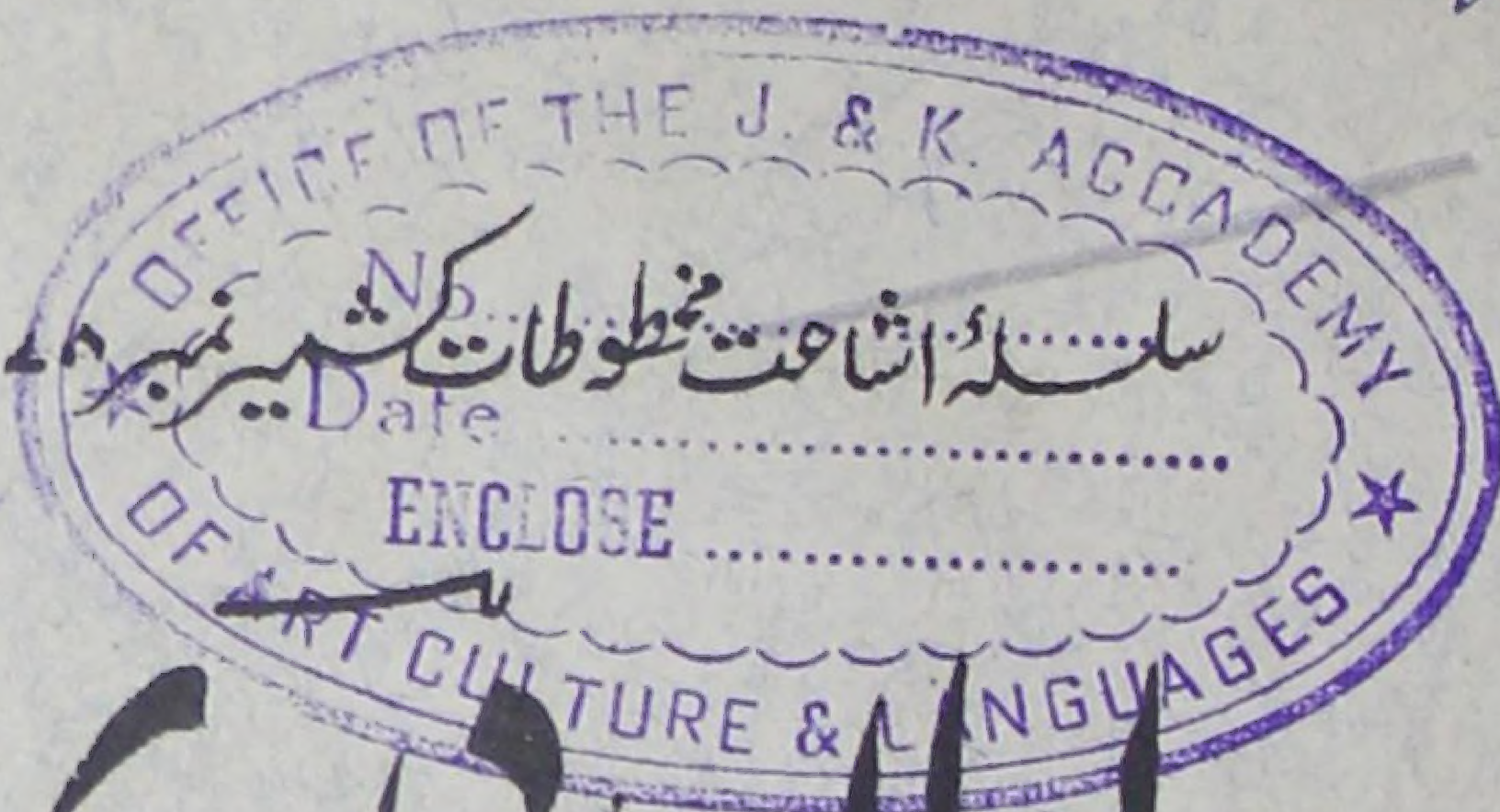

Acc No = 942

891.551

DAI — D

942

دیوان دیری

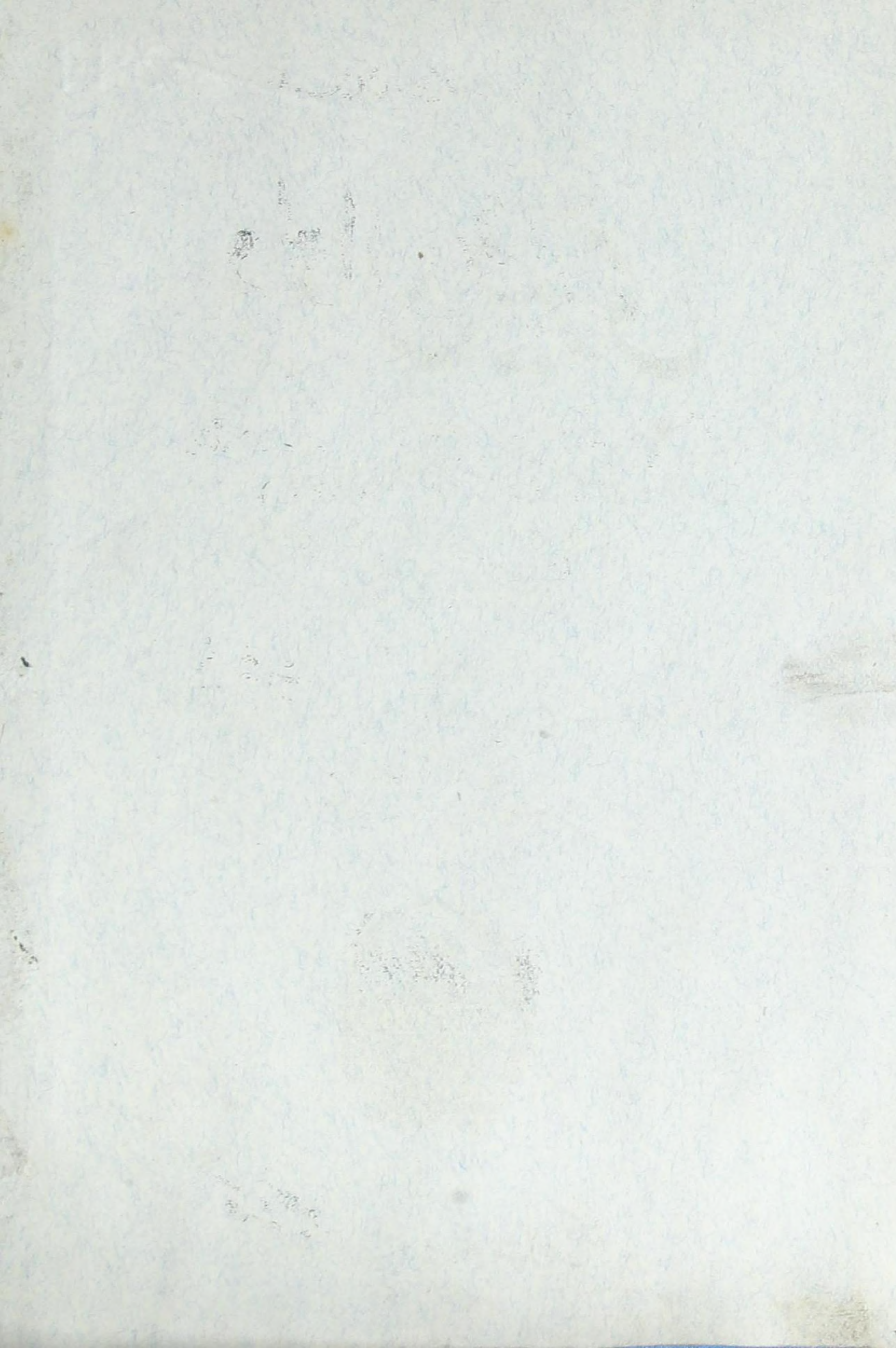
مُصنّف
پنڈت راجا کول عرض بیگی متخلص بہ دیری
(۶۱۸۲۸ ————— ۶۱۹۰۰)

مؤتعلقات و حواشی

از
پروفیسر لعل کول طالب ایم۔ اے۔ ایم۔ او۔ ایل
زیر سرپرستی
حکومت جموں و کشمیر

ناشر
محکمہ تحقیق و اشاعت حکومت جموں و کشمیر
سرنگرن کشمیر

در بیان ستایش و حمد یزدی

اوصاف حمیده حضور شری بهار احمد صاحب بهادر
بهار احمد پرتاب سنگه صاحب دالئی ریاست جمو و کشمیر

شنائی بے غایت و سپاس بے نهایت و بی منشور تقدیر
را در نور که در دیوان کائنات بیاض صبح را بخطوط زرین مهر آراسته
در مشنوی کون و مکان سواد شام ظلام از نکات انجم پیراسته
بر صفائح صحائف افلاک نشر نثره و نظم شریاز گاشته بر اوراق
طباق ارضی و قوم ایجاد مکونات مرقوم داشته صحیفه شش حجت
را از نظم هفت پیکر اقالیم سبعة ترتیب تمام داده و مجموعه بیع
مسکون را از سه نشر موالبید ثلاثه ربط مالا کلام پنجس حواس خمس را در
نسخه وجود امکانی رتسم کرده و رباعی اربعه عناصر در سفینه اجسام
انسانی متقسم افراد مخلوقات نکته ایست از خامه قدرت اود اجزاء
کائنات جزو ایست از کلیات نوا در حکمت اود قصیده روز روشن

لا از مطلع آفتاب عالم تاب زیب وافر و نجشیده و مصرع جریسته
 بلال را از نقاط ثوابت و سیار زینت متکاثره منظومه انتظام امور است
 شهر و دیار به شیراز و تدبیر صائبه سلاطین نامدار مشر ز ساخته - اوراق
 اساقی مہمات ملک و امصار بطراز جد اول مشاورت مشیران سلطنت
 پادار مطرز گلستان ربیع مسکون را باہتر از نسیم معدلت خوانین
 شکفته جبین نضایت تازہ کرامت فرمودہ و بہارستان گیتی را بہ بہوب
 شمیم انصاف ویران با تدبیر خضایت بے اندازہ - ریاحین متنوعہ
 مخلوقات در سر زمین تکوین کاشتہ اوست - گلہائے متلون اللوان
 موجودات در روضہ ایجاد مطراداشتہ اور ذرات کائنات باقتباس
 لمعات فیوضات او منور مشاعل ماہ و مہراز استضیائے اشعات
 فتوحات او فروغ پرور تمہید تجمیدش از اندازہ تحریر خامہ منقطع
 اللسان بیروں - تویح توصیفش از احاطہ تقریر زبان آوران سخنندال
 افزوں عقل کل از ادراک رموز دقائق قدرتش در ماندہ و حیران فکر
 رسا از دریافت غوامض جلیلہ حکمتش - سر اسیمہ و سرگرداں - نظم
 سخن گوچند در توحید پوی کہ بس دور استاں منزل کہ جوی
 اگر ہر موی من گردد زبانی شود ہر یک از توصیف خوانے
 ہنوز از بے زبانی خفتہ باشم ز صد شکرش یکے ناگفتہ باشم
 نشان بے نشان گفتن محال است ز وصف شہ خموشیدن بال است

سخن را پایہ برتر شد ز گردوں ز تو صیف شہ شہیر و جموں
 نہ ہے شہر یار نامدار! چہے تا جدار فلک افتدار! طرازندہ محافل
 جہانداری و جہاں پناہی فرازندہ رایت نصرت اندوز پادشاہی۔ اکلیل
 آراے مفارق سعادت و اقبال۔ اورنگ پیراے وسادہ بارگاہ جاہ و
 جلال۔ محی اطوار عدل و انصاف۔ ماصحی آثار جور و اعتساف بسر غزل یوان
 مملکت روز افزوں۔ شاہ بیت قصیدہ برگزیدہ سلطنت ربیع مسکون
 دیباچہ رنگین مضمون کارنامہ جہانداری۔ دیباچ تازہ نقوش کارخانہ شہر
 یاری۔ فہرست خبریدہ خلافت و خاقانی۔ سرورق دفتر ریاست و
 جہانبانی۔ مہر عالم افروز سپہ رعایت عباد۔ ماہ پر تو اندوز مصبیہ حراست
 بلاد۔ جہاں پناہی کے مفارق عالمی در ظل ظلیل رفعتش آسودہ والا دیکھے
 کہ جہاں جہانے بہ سجدات غلبہ فلک رفعتش سودہ سکندر تختے کہ بہ
 مصقلہ فیض عامش سنجمل حال خاص و عام مصقل سلیمان تختے کہ بہ
 کل الجواہر لطف خاصش باصرہ آمال جمہور اناام مکمل کاخ سلطنت
 زمین و زیاں بہ متانت دعائم معدلتش تین است و قصر مملکت مکین
 مکاں باقامت قوائم نصفتش سنگیں۔ بہ مفایح جود و احسانش
 افتتاح ابواب مطالب اہل دیار متصور۔ بہ مصابیح فضل و امتنانش
 شبستان آمال صنعار و کبار منور۔ بہ ترشح رواج ابرمطیر الطاف کثیرش دیا
 دوران منظر۔ بہ نقطہ اقطار امطار فیض بے شمارش گلزار جہاں مختصر بانوار

شمع مهر فروغ ایمنی شش ظلمت کده جهان نور پذیرد با فروزش مشعل ماه
شعلع طلوع جهانگیرش بزم دوران مستغنی و مستبیر است نظم بر
نخسرو و الانسب پرتاب سنگه
بکمالش داغ بر دل ماه را
کوکب بخت سیاه دشمنش
از کمال آتش نکردم شرح یسح
گرچه کم گفته شناسش با دعا
با خیال آتش خیالم عالی است
یارب از تشریف این شاه ز من
شاه انجم چاکرش با این جلال
دولتش یارب نگهدار از زوال
تا قیامت باد یارب در و بال
خاطرم ترسید از عین الکمال
این کم کم نیست از سحر حلال
سر رود و انگه رود از سر خیال
سرفرازم ساز و دشمن پائمال

سبب تالیف کتاب و اجزای اصل و نسل مصنف

بر آینه خاطر روشن ضمیران روزگار صورت این معنی عکس پذیر باد
که والد نامدار این احقر العباد نامزد به پندت را چند کول عرف عرض بیگی
قدیم ملازم مقرب حکام دیار کشمیر خصوص ملازم خاص پیشگاه حضور پرنور
شرعی بهاراجه صاحب جنت مکان شری بهاراجه گلاب سنگه صاحب
ظلال بهار و دام بر کاهیم بود بر عهده نامدار منزلت ملازم مرت حاصل شت

ایں احقر العباد ہم بہ ہیں تو سل و توسط رتبہ ملازمت سرکار شری مہاراجہ
صاحب ممدوح الصدر حاصل نمود۔ دریں ایام بباعث عروج اقبال اللہ
نامدار و حصول ملازمت خود خانہ این کمترین کہ نامزد بہ پنڈت راجہ کول
عرض بیگی متخلص بہ دیر ہی ام مرجع اہالی شہر کشمیر بود۔ اکثرے از علما
و فاضلاں و اختر شناساں و شاعران و بذلہ گویاں برائے مصاحبت
ایں احقر حاضر می شدند۔ روزے بذلہ گوئے ایں شاہ بیت دلفریب
بتکرار خواند۔ فرد۔ نظم۔

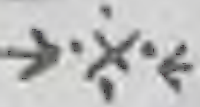
سکندر سد نے بتے کہ نامش کو سبھاں ماند و مصرع را توانستے اگر بایکد گریستن
معنی ایں شاہ بیت نوعی بخاطر مکار کرد کہ بتکرار چند روز میخواندم۔
ازین معنی در خاطر مگزشت کہ دنیا ناپائدار و در گزر است۔ نامے در دنیا
باقی ماندن غنیمت است۔ ازین رو فکر شعر پندیدم۔ ہر چند از امور
ملازمت شاہی کہ تمام عمر عہدہ نامدار و قانع نگار کی کشمیر و حاضر باشی
در بار شری مہاراج صاحبان جنت مکاں (مہاراجہ گلاب سنگھ صاحب
مہاراجہ رہبر سنگھ صاحب) برائے گزارش حالات و سوانح دیار کشمیر و
حالات مستغیبات تعلق ایں احقر بود۔ فراغت حاصل نہ بود۔ مگر بموجب
شوق و ذوق صمیمی گاہ گاہ در فکر شعر مصروف میبودم۔ اشعار متنبی و
غزل ہائے رنگیں طبع میکردم۔ در اوائل فکر ت اشعار تیار میگردید
شری گدا و ہرجی واقع نزد سنگھ گڑھ کہ بہ تجویز حضور جنت مکاں

شری مہاراجہ صاحب خدایگان شری مہاراجہ گلاب سنگھ صاحب بنا
 شدہ است طبع کردم بعدہ تاریخ تولد جناب مستطاب شری مہاراجہ
 صاحب عالم پناہ شری مہاراجہ پرتاب سنگھ صاحب بہادر دام
 اقبالہم و مدظلکم رسموت ۱۹۰۷ طبع نمودم۔ دریں کتاب بعد ختم
 دیوان غزلیات و قصائد برج اند۔ بعد اں وقتاً فوقتاً آہستہ آہستہ
 بوقت فراغت امورات غزلیات برگزیدہ و قصیدہ ہائے سنجیدہ طبع
 ساختم۔ بر اوراق پر گندہ بہ خانہ ام موجود بودند۔ دریں ایام بہ تدبیر
 دوست وفادارے بنحاطرم گزشت کہ اشعار آبدار خود را جمع کنم علیٰ ہذا القیاس
 جمع ساختہ بدستخط خوش بہ ترتیب کتاب نوشتم و نیز نکتہ ہائے
 نادر اشارات فہمی کہ در ایام خور و سالی ایجاد کردہ بودم۔ در اوراق پایان
 کتاب تحریر ساختم۔ بدیں امید کہ در پیش گاہ حضور اقدس شری مہاراجہ
 صاحب عالم پناہ شری مہاراجہ پرتاب سنگھ صاحب بہادر دام سلطنتہ
 گزارش شود بتوسط حضور اقدس صدر در چاپ خانہ چاپ شود و
 در اطراف دنیا مشہور گردد کہ یکے نام نیکوئی حضور اقدس صدر کہ
 محمد و توصیف شاں درین کتاب مرقوم اند زبان زد روزگار شود و
 یادگار عالم ماند دوم نام این احقر ہم در دنیا باقی ماند۔
 بخد مت اکابر ہر دیار و نکتہ سنجان روزگار بہ بیان بے قیاس التماس
 مے سازم کہ این دیوان طبع کردہ کمترین راستا یا بغور انصاف مطالعہ

فرمایند کہ دیوانے عجیب بہ از مضامین متین و خیالات رنگین بمنزکہ نو
 عروس آراستہ و سروپائش را بکلیہ جواہر زواہر قصائد مدحت حضور
 اقدس شری ہمارا جہ صاحب خدایگان و فیاض زماں شری ہمارا جہ صاحب
 بہادر والے کشمیر و جموں پیرا ستم قابل احسنت و استحسان است -
 ہر گاہ بہ قیاس کسے از نکتہ سنجان روزگار خطائے در مضمون و عبارت
 ظاہر گردد براہ عنایت طعنہ زنی و نکتہ گیری نہ فرماید عیب پوشیدہ
 قلم اصلاح براں راند کہ او ستاد فرمودہ است - فرد :-

پوش گریہ خطائے رسی و طعنہ مزین | کہ میخ نقش بشر خالی از خطا نہ بود
 عذرخواہی را بہ ہمیں بیت برگزیدہ ظہوری اکتفا ساختہ - فرد :-

کم از آنم کہ در معذرتیم باید زد
 بیش از آنی کہ دہی تجلت نصیر مرا

(۱) غزلیات

تاز عکس عافش آتش نوشتم آب را
شعله خوسه دوش درم نشا طم با ده خست
شعله آه هم شب از خرگاه مه ایگخت و د
شیش شمع دوش درم بم بجای شمع بود
تا بنجشد با ده گل رنگ ساقی در چمن
گرچه ای جوان مکتب خانه عشقم هنوز
با هوای دکش کشمیر خوش باشد اگر

ایضا غزل

پرنده بوی گل بار گران دوش بکنش را
حنا رنگ گل خار است پاز بکنش را

مع خلاصه معنی اینکه رشک لب یار شراب را آتش زوشیشه پیر شراب از آتش شعله ور شد
و فروغ پیدا کرد ازین وجه عوض شمع مجلس را متور کرد :

بجوش از آتش بید و لعل خود شراب او
 ز نوک خامه من نافه آهوی ختن بیزد
 چنان آبی توان نوشید از چاه رخدش
 خط سبز که آید در نظر سبزه جانست
 درین گلشن که هر گل در بغل دارد گلستان

جواب اینغزل دیر می زهر بلبل آید

که از خونا به دل غوطه وادم گلزنیش را

چنان گرم شمع کز گریه ام طوفان شود پیدا
 ز فرصت هاسیه مویم سفیدی آشکارا کرد
 برای طفل دل پیکان تیرا پستانست
 نشاط طفل دل از غنچه پیکان غلط گفتم
 سمن خاکستر و گل شعله سنبیل دود میدام
 کجا آن مرغ بر شاخ بلندی آشیای بندد
 نباشد گوشمالیهای دل اناله بلبل

بایر میبوی که دیر می آبروی خاک شمعیراست

کرا به نشت در دل کز زمین انساں شو پیدا

نگاه سرمه سبزه خوشی سنگ است آبگینش را
 کشد دستم اگر در خواب لف عنبریش را
 که روید لاله از جوش نگه کوه سبزش را
 گرفتیم بوسه وادم جان لب جان آبگینش را
 نه گل بر سر زخمی بود گرفتیم یا سمنیش را

رگ آبی بود مشرکان من باران شود پیدا
 شب یلدا ی بجزرت و گریه یال شود پیدا
 چو گل چند دلم چون غنچه پیکان شود پیدا
 هلاک خم شمشیرم گل چنداں شود پیدا
 اگر جوش بهار آتش سوزاں شود پیدا
 که هر دم رشته برایش زان سر جان شود پیدا
 که گل هم بالب گوید درین بستان شود پیدا

همه گل مراد از انساں است کنایه از دنیا که بقول اهل تصوف تمام دنیا در دل انساں است :

همه آن مرغ کنایه از ان شخص است که نتواند از افق جان گذرد بر شاخ بلندی یعنی بمقام عالی نخواهد رسید

و لم یملول شد از خلق یار شد پیدا
 ز خون دیده چه گله‌ها شکفت بر رویم
 بچشم نقش قدم از غبار سرمه نبود
 هنوز شعله آه هم ز دل بلند نشد
 مباد و حلقه رنج بر گرد باد شود
 چرا چو غنچه نخنس دود گریب زخم
 نگاه تیز ندانم که بر سر سیش کرد
 نگاه گرم بر گل گله‌شش مکن دیری
 ایضا غزل

صفای آینه ام زین غبار شد پیدا
 خزان رنگ رخسار بهار شد پیدا
 که نقش پایدم زان نگار شد پیدا
 بجای اشک ز چشمم شمر شد پیدا
 که بوی زلف زیاده بهار شد پیدا
 که نو بهار خط مشکبار شد پیدا
 که لاله بر کمر کو بهار شد پیدا
 بچشمم از مژه خویش خار شد پیدا

زند چو موج نزاکت رخ فرنگ ترا
 نزاکت است بر نگه رخ فرنگ ترا
 باب گوهر غلطان چو غنچه لب شستم
 پر بری است ببالین غیث که چشم نیست

خیال آینه آبست شمع رنگ ترا
 که یک نظاره کند گل صانع رنگ ترا
 مگر خواب بوسم و مان تنگ ترا
 نظر خواب رسد چشم شوخ و تنگ ترا

۱- و لمن از خلق دنیا بیزار شد بهین غبار ملال آینه دل صفا گردید بقول اهل تصوف تا که انسان از دنیا ملول و نفور
 نه شود صفای حاصل نخواهد بود ۲- معنی دقیق است که دنیا نبودن بودم معشوق در دلم سیر میکرد نقش
 پایش بر دلم پیدا بود ۳- کو بهار بقول شعرا با سرین مناسبت دارد مضمون بیت این است بنگاه
 تیز کدام کس لاله یعنی خون بر سرین یار پیدا شد ۴- معنی این شعر پیچیده است یعنی نگاه گرم بر برگ گل کنایه
 از لب معشوق مکن مین نگاه گرم کرده بودم در چشم من از ترکان خود خار پیدا شد ۵- خیال آینه دیدن هرگاه آن
 معشوق خواهد کرد ازال خیال بمنزله آب شمع برنگ آن معشوق گل خواهد شد آنقدر حد نزاکت دارد ۶-

ببیند طفل دلم ذوق نے سواری داشت
 دلم بفکر دمانت چو غنچه صد نخت است
 به نیم ناز و دلها غم عتاب بر
 بدہ پیالہ پیالے بدور گل ساقی
 بہانہ ایست کہ قرباں شد من خدنگ ترا
 خبر ز حال دلم کو دل چو سنگ ترا
 کہ رنگ رصلح ازل رختست جنگ ترا
 کہ جاں نثار کنم لطف بید رنگ ترا
 زگار بست پیالے خیال دیر می و شن
 بدور غمہ بصر رنگ دید جنگ ترا

ترسم ز سیل گریہ بے اخت یار ما
 از پنبہ زار ماہ و کواکب خبر گرفت
 خاطر شکفته نیست ز رنگ گل بہار
 شبم صفت سحر گل خورشید آب شد
 از خمانہ بے نقاب بر آید نگار ما
 روئے بلند شد ز دل داغ دار ما
 روئے نگار باغ من است بہار ما
 از شرم نو گل رخ رنگین یار ما
 در خون طپاں ز آبجودل برقرار ما
 مخمور رفت طرف چمن گل عذار ما
 آتش کشید دودل از انتظار ما
 تا کہ کنار آب شبنم دریں چمن

۱۱ معنی شعر این است کہ در دہای عاشقان غم عتاب شماست نیم نازی کن کہ رنگ صلح در جنگ

ظاهر خواهد شد فکر عتاب خواهد رفت کہ این رنگ از ازل در جنگ شما ریختہ اند :

۱۲ مخمور رفتن یعنی بطلب شراب و خواہش شراب در چمن رفتن است چون کہ در چمن یار برائے شراب کشی

آمدن بر سر آتش دارم کہ در چمن شراب موجود نہ بود :

۱۳ این آتش ہماں آتش است کہ بعد انتقال جسم بہ جان امانی ہنود را در آں سوزند :

دیری جواب گفت با آن کو گفته است

آمد بهار خرم نامد نگار ما

بیک نگاه ربودی خزانۀ دل ما
بگنگ سرمه زدی شیشه خا دل ما

چرا بجوش تو آواز چنگ می سازد
مگر تو گوش نکردی ترانه دل ما

حکایت غم فرماد و قصه شیرین
کنایتی است ز شیرین فساد دل ما

چو عندلیب کجا خار و خس پند کند
که هست در خم زلف آشیانه دل ما

هزار دل بخم زلف یار آب شدند
بصد تلاش که باید نشانه دل ما

مباد حسن جبهان سوز بے نقاب شود
که یک شر ز زند آتش بخانه دل ما

میسر قصه جان سوز عشق ای دیری

که سوخت است زبان از زبانۀ دل ما

ای خوش اندم که رسد یارستم پیشه ما
بر کفش خنجر و در دل بود اندیشه ما

گفت فرماد اثر نیست دل شیرین را
کوه را گرچه خبر کرد و دمیشه ما

نی بهمین ریگ بیابان چو شرر ما دارد
شعله خیز است ز داغ دل مایه ما

آتش عشق نه تنها جگر م سوخته است
شعله اش شمع صفت سوخت و ریشه ما

دیری از فکر بد اندیش چه اندیشه کنم

و شمنی فکر کساں دوستی اندیشه ما

له هزار دل در خم زلف یار آب شده مخلوط شدند دل من در آن دلهاست بتلاش چگونه نشانه

آن یافته شود که مخلوط شده است

شهیّد خنجر زباز گل اند بیل

تظلم است بر ایتم بسم گل

ز بوی زلف که آورد باد نوروزی

به پیش و تاب درین گلشن اند بیل

کدام زلف مسلسل چو دام گستر دهند

که عالمی است گرفتار در تسلسل

عجب مدار اگر از التفات زنده شوم

که گشته است مرا خنجر تغافل

پیاله بر کف و می در پیاله میر قصد

و می که شیشه می میکند تقلقل

درین خیال پریشانم و پشیمانم

که زلف یار ز کف و دام از تساهل

ز زور فوج مضامین که در دل پری است

بشاعران سلف میکند تقابل

برای عیش و طرب نیست می پرستی

ز دور باد و خون دست مستی

خوشا و می که بکف تیغ میرسد بایم

بیاد تیغ کند گل چراغ هستی

چو یار تیغ علم کرد پیش کردم سر

مبارکت که خوش کرد پیش وستی

خیال سر بلند که پائیم عالم کرد

که بر سر فلک افکند سایه پستی

سرم بخواب طرب رفت یکسر ویری

مگر خیال غمش کرد سر پرستی

دیدم خواب دوش بیت جازیب را

در زر کشیده بود گریبان و جیب را

برداشت پرده از رخ و بند قباک شاد

صد پاره کرد جامه صبر و شکیب را

گفتم نگاه لطف ز عالم منه دریغ

گفتا بصدق کوشش نفورم فریب را

گفتم که عیب دارم سر تا قدم منم

گفتا خوشتر باشم که من خوشتر منم

در من عیب باشد یار و اموش شده بود خیال غمش سر پرستی کرد که یار بیاد آمد

منت پذیر خواب خود و دیده خودم دیدم رخ نگار و ندیدم رقیب را
 ز تارین چشم کم ای بیخرد مبین شیره بخت فتراک را غیب را
 ز تار زیب کردن جانست عاقبت گردن کشی چه سود بلال و صهییب را
 و بر می هنوز جامه سرم قبانشد
 جانم نثار باد بخت جامه زیب را

هزار شکر که عمر دوباره داد خدا هزار حیف که یکدم رود زیاده خدا
 گذشت حادثه جانگذاز در کشمیر بجان سلامتم از فضل خود نهاد خدا
 بر آن سرم که کمر بسته بندی سازم که بند های غم از خاطر مکنشاد خدا
 تمام روز اگر بندی شاه کُشم همیشه یاد کنم شام بامداد خدا
 اگر بقای ابد آرزو کنی دیر می
 بشعر کوشش که عمرت کند زیاده خدا

مکن تیز رغیبت کس زبان را سرخجان حضور دل عارفان را
 مباشش ایم از صولت جذبه دل که ریز آورد بر زمین آسمان را
 مکن گفتگو بے ادب با بزرگان مجنباں ملرزان زمین و زمان را
 ندیدیم آزاد مرغمی بعدا لم زره رشته بر پاست نلغ کمال را

له بالال و صهییب نام همان کساں است که شمع زمار بوده اند :

سره بند : مطابق شتر که علم غیب و زبان غیب است بدین تشریح اند شهوت و غضب و طمع و
 غفلت و پندار بقول اهل حق که عقیدت شایسته دارند تا که انسان ازین بند طرمانه شود قابل عبادت و
 ریاضت نیست درین شعر هم همان معنی برج است یعنی بند از خاطر مکنشاده شد حال ریاضت و عبادت خواهیم کرد :

عجب نیست از نوگل شعله نویم که آتش زند نو بهار و خنزاں را
 شد م داغ چون لاله با جام خالی بده ساقیا باده ارغواں را
 بقای ابد آرزو داشت دیرمی
 که حکم غمزل داد طبع جوان را

زخم شمشیر است گل یارب بهار عشق را
 آب خوردن نیست سال و از جان شستن است
 خار هزار گلشن و گل در دل عشاق نیست
 طالع آئینه از بخت سکن در برد گوی
 و غم از شبنم که چون معشوق بر گل تکیه زد
 عاقبت بر سر بجائے لاله آن معشوق زد
 میطپد در خون چو گل دل میدد از دیده گل
 این چه باغ است که گل در توتاب این جا
 کس در این باغ کس را چکند بهماری
 با خیال لب میگون پری رنحسائے
 این چه صحر است که صد شنه بلبل جان رو
 لاله هم از خون بسمل لاله زار عشق را
 آب شمشیر است جاری جو بهار عشق را
 در بغل گلزار بے خار است خار عشق را
 شاه چین فرماں بردار است آئینه دار عشق را
 مندر گل نیست در خور بقیر عشق را
 این دل ذاعلم بر آمد لاله زار عشق را
 این چنین رنگست دیرمی نو بهار عشق را
 لاله از داغ جگر سوز کباب است این جا
 سر پا در گل و گل پا بر کباب است این جا
 چوں پری رقص کنان جام شراب است اینجا
 در بهار لعل به فطره آب است این جا

لے معنی این شرح بسیار دقیق و سلسل است که آئینه دار عشق یعنی چاکر اعلمه بردار عشق اشاره عاشق پاک است امراد این است که
 عاشق موجب سنده داری معشوق حصص نقد منزلت پیدا کرده است که شاه چین معنی پادشاه چین و کنایتاً آفتاب
 است فرماں پذیرا و شده است بهمین سلسل آئینه بردارے آئینه هم منزلت دارد که طالع آئینه ابطال سکندریقت برد

واعظ شهر غلط گفت که فرو است حساب
دے بخلو ہکے اس شوخ رسیدم ناگاہ

بیوقوف است کہ امروز حساب است این جا
بانگ ز سخت برو جای غتاب است این جا

دیر می این باغ کجا منزل عیش و طرب است
شیشہ سردی بے می ناب است این جا

بس که خوش کردم خیال نگرش بدوش را
تشنہ خون کبوتر نیست تمام طرف حق
بر سر آتش مے گلزار مے جوشید و گفت
گوهر کیا بدیج خویش آخر یافتم
از بے تلخی مرگت چه لازم انتظار
از اہل غافل ز روبہ بازی دنیا مشو
از بطئے ساقی بزم خیالش عاری است
بادل آتش پرستم شعلہ جوالہ گفت

ناخوشم خوش بہار و بادہ سرخوش را
از کبوتر دم کنم ترغیچہ خاموش را
نیست آساں بوسہ دن آل بزمینوش را
بے سبب از نہ طبق بردم سرخوش را
جان شیریں کن تصدق الی مان نوش را
شیر گیری نیست چشم خفته خرگوش را
عالم آب است دنیا رند و ریا نوش را
آتش از شوق تو خالی کردہ آغوش را

دیر می از ترک ادب دتم زلفش شد و راز
ترک شمش بسکہ غارت کرد عقل و ہوش را

گزر جام خود مے ریزی ایباغ لالہ زار
نخنہ کیسے کہ از شورش مکز او است کوہ

داغ ساز می و داغی ساز می باغ لالہ زار
عاقبت ناسور خواهد کرد داغ لالہ زار

معنی این شعر و تنقید است کہ بادل آتش پرست شعلہ جوالہ ظاہر کرد کہ برائی تو آتش آغوش خودی کردہ است

ترا و آغوش خود کجا خواهد داد شعلہ جوالہ را آغوش خالی میباشد بدین اشارہ ظاہر کردہ است
صا شراب صا بوسہ صا دمان یار

در وادِ سایهٔ بل شبی ساقی نشست روغن گل نخت از میت چرخ لاله را
 در رکاب طفل اشک چشم مجنون افتاد دهن صحرای کجایابی سراسر لاله را
 گرد باد از آتش دایم بکرم دودی که برد دهن یوزه پر کرد است ز لاله را

گلزمین این غزل و پیر می چشم کم مبین
 آب کردم بهمان و کردم سبز باغ لاله را

خیال چنگ بهوده زلف تابدارش را

که مضرب نگه در خواب شود آتش را

رگ جام نشد زنجیر موج جام سرشارش را

چنان بسد دل دیوانه لعل میگسارش را

بیاد گرمی رفتارش مشب شعله آسم

چرخ گرد باد افروخت راه انتظارش را

مباد اگر می رفتار شبم رگ گل سوزد

شنیدم شعله آواز بلبل سوختنش را

بطرف بوستان شمشاد می نازد ازین غافل

معنی این است که شامه از چوب شمشاد میسازند شمشاد را نازش است که شامه زلف مشوق از چوب من می شود
 من دل صد چاک خود را شامه زلف مشوق کردم شمشاد غافل است که هنوز ناز را از این است

دل صد چاک کردم شانه زلف مشکبارش را

کسے از آشنایان جہاں طرفے نے بندو

کہ آب آسپاہرگز نے شوید غبارش را

دل دیوانہ ام گل چید یارب از گلستانے

کہ شوخیمهای شرکان پری را دست نداشت را

خزائن روزیکہ تالاج گل خورشید میسازد

کشید دیر می پیا پیے جام جوش ہائش را

در فراق دوست چشم آبدار آئینہ را

دست در زیر ذقن بر دل غبار آئینہ را

ملوین زمین پیش رخسار عرق افشان میپوش

آب میگرد و چشم انتظار آئینہ را

گوش چشم پر زانو مگر در خواب دید

نیست چوں آب رواں بکجا قرار آئینہ را

معنی این بیت این است روزیکہ آفتاب معدوم خواهد شد آن روز من رنگ بہار گل آفتاب را

پیاہ زمین خواہم بود یعنی از نظر من معدوم نخواہد شد کہ من موجود خواہم بود آفتاب ہم در نہار من موجود خواہد بود

طالعش را ہم سری با طالع اسکن در بیت
 با گل رویش سر آمد روزگار آئینہ را
 صاف دل را احتیاج زینت دنیا کجا است
 از نمود پوشی نشد کم اعتبار آئینہ را
 ہر چہ بیند در غل گیر چہ زیبا و چہ زشت
 زین سبب گویند مردم خانہ وار آئینہ را
 سینہ دیر می بود تا کہ پر از خار الم
 اے بدور عارضت گل در کنار آئینہ را
 اینچہ بزم است کہ خوں بادہ نابست اینجا
 کاش دل نقل و جگر نخت کباب است اینجا
 حاجت ساغر مے نیست دیں گلزارم
 کہ گل و لاله بجف جام شراب است اینجا
 آتش رشک دیں باغ دل ببل سوخت

لے معنی این شعراں کہ آئینہ تمام زشت و زیبای جذب عکس میکنند بدیں وجہ کہ فائدہ آئینہ است خانہ دار محبوب
 احتیاجات خانہ ہمہ چیز را بسوئے خود جذب میکنند لے از شرم روی یار گل آب گردید ببل
 کہ عاشق گل است این حالت دیدہ بر روی یار رشک برد از آتش رشک دل او سوخته شد

زانکہ از شرم رخ یار گل آہستہ اینجا
ہوس خواب فراغت بگفت نام بود
خندہ زد گل کہ کجا فرصت آہستہ اینجا

ہوس سیر گلستان مکن از مکتب عشق
کہ چہ رنگ معانی کتاب است اینجا
بخرابیت شینی مشکن طرف کلاہ

خانہ پرواز بے خانہ خسراست اینجا

غزل دیر کی شیر بایان بسید
کہ زباں بستہ سخنور ز جواب است اینجا

دور دور بادہ نایست و دوران شباب
بے رخ یارم کجا باشد بخاطر صبر و تاب

و مہم چشم ہوس از اشتیاقش می پرد
اے خوش اساعت کہ بینم وئے خوش بے زقاب

۱۔ این شعر مخاطب بخرابات نشین است کہ اے خرابات نشین مہم نہ خالی کن اس جا

بسیار سال خانہ خراب اند

دور نبود که بفرق فرقدان پایم رسد

دیدم از بیدار بختی نقش پایش را بخواب

با خیال گرس مستی شرم مست طرب

نیستم از باد و گلزنک مستال خراب

رخ نگارستان چشک بختی زلف است

بے خطاستم چه شد شاید پرستم شد خطا

در رکاب یارب پادشاهان میسروند

گاه میبوسند پا که نماک پا گل به رکاب

عند لیبان چهره را بویستان یاد است و بس

بکبل گلزار عشقم دارم از بر صد کتاب

این غزل دیر می جواب آن غزل گفتم که گفت

صبح دولت میسروند کو جام به چو آفتاب

شبه کبابیم از لطف محبت آن آفتاب

یارب که زو پیاله رخشان آفتاب

از پنبہ زارِ ماه و کواکبِ خبِ سرگرفت

دِ غمِ بسے زگر مئی جولانِ آفتاب

حیرانِ سرِ اتم کہ دریں باغِ شبنمے

ترکانہ وست زدگر بیانِ آفتاب

چوں ذرہ پارہ پارہ دلمِ رانشِ منور

وستم رسد چگونہ بدمانِ آفتاب

دودِ دلمِ چو زلفِ خوردِ یح و تابِ ما

شبِ بیا و شانهِ شرکانِ آفتاب

سرِ شمعِ قدِ بیا و رودِ عاقبتِ چو دود

از ترکِ تازِ آتشِ سوزانِ آفتاب

خایے بدامنست زِ تعلقِ چه لازم است

دیرِ می مزینِ بسرِ گلِ خندانِ آفتاب

۱۔ این شعر دوحی دار و یکے معنی نزدیک فہم کہ شمعِ قدان یعنی محبوبان بمقابلِ آفتاب برباد یعنی بے رونق میشوند

معنی دوم دور فہم این است کہ بقولِ اختر شناسان کہ دقایقِ حساب میدانند آفتاب معدنِ حیات است۔ از گردشِ آفتاب

روز مقرر میشوند و از روز مقرر ماہ از ماہ سا خوار یا بند میباید و حیات بحاب برابر میشود و عمر منقطع میشود بدین وجہ حیات آفتاب قاطع عمر است :

زندیکه دایم است پرستار آفتاب
 سوزگد از شمع دلم را گرفت بود
 کارم نشد تمام شب از ترغ ماه نو
 شکم بزرگ لاله و جسم چوبل است
 گر نقد جال بد بود ذره دهن
 جوهر شناس گوهر گنجینه دل است
 آخر کشت دیپاله سرشار آفتاب
 جانم نثار کر مئے رفتار آفتاب
 مردم سربزخم حکم بردار آفتاب
 شب که دوم از گل بجا آفتاب
 اے بخیر زگر مئی بازار آفتاب
 چشمی که شد سفید بیدار آفتاب

با چشم تر بسایه ابر بهار بود
 دیر می که کشش است بر خسار آفتاب

جہاں شکفتہ زر رنگ بہار شہیر است

نگار خانہ چیں لاله زار کشمیر است

سحر باغ نشاطم نیم صبح آورد
 کہ آب روفے جہاں شام کشمیر است

شنیدم از لب فوارہ بار بار ب

کہ آب ریز بہشت آبشار کشمیر است

معنی این اسفند چشم اگر چہ نقص بارت اما چشمیکہ بیدار آفتاب سفید شود جوہر شناسی از
 بسیار می بشارت میکند

حکایتی کہ زبانی میگویند

کنایتی زبانی چنار شیر است

برای خاطر عشاق عشرت انگیزی

ز گل مجوئے که تعریف خاک شیر است

خوشدل که تمنای سلسبیل بهشت

ز سلسبیل صفا جوئیار شیر است

چو عندلیب غزل گفتنم روا باشد

که گل زمیں وطنم در دیار شیر است

ز فیض خاک در شاه نخت فیروزم

بلند و سبز تر از کوہ سار شیر است

چرا بدر گیسو فرو کند دیر می

غلام بار گیسو سار شیر است

رخ نگار و گل روئے آفتاب بحیثیت

اگر گل است برنگ و گلاب بحیثیت

چرا ز دوری ساقی درین چمن رخسار

مے ونیذ و گل لاله در حساب یکسیت

بہشت و کوئے خرابات را تفاوت نیست

ز لال کوثر و موج شراب ناب یکسیت

بسا نگر گل خندان و جام لاله داغ

بچشم اہل نظر موج شراب یکسیت

مباش مست شکر خواب صبح طرف چین

شنو کہ مرغ سحر گفت مرگ خواب یکسیت

چو گل شکفتہ دل من ز رنگ معنی ہا است

برائے من چین و صفحہ کتاب یکسیت

چگونہ گردان دیر می شود بہر درخشم

کہ پادشاہ جہاں مالک الرقاب یکسیت

شکار زلف چشم ست یار است

اسیر دام آہوئے تبار است

شکار شیر گرد و گریچہ دنیا است

رسن و رگدانش از زلف یار است

بسا نگر گل خندان اشارت از شمع پرہیز است جام لاله اشارت کنایت از شمعناپہ نداشت و خیال و نظر اہل نظر یعنی صاحب دل یک رنگ تماشا دارد۔ بہ پیش صاحب دل زشت و زیبایاں است۔ کہ بہرے جلوہ ذات تصور میکند ؟

بگوش از شش جہت آمد مبارک مگر امروز با یارم دو چار است
 نے پر دواست تمہیں گئے گردوں ہنوزم در دگر از بس خما است
 دلمست خیال چشم ساقیست مرا با جام و با صہیا چہ کار است
 چرا با من صفا گردوں نباشد دلم آئینہ دار شہر یار است
 چور و یم دید شہ از لطف فرمود

کہ این دیر می غلام داغدار است

ز عیش قہم ستر پہاں آشکار است

نشان بے نشانم روئے یار است

برائے عاشقان دنیا است قائم

بحر عیش قہم دریں دنیا چہ کار است

ز عیش قہم بکہ باطن صاف گر دید

دلم را ہر وہ آئینہ دار است

بفتر کش نہبت است آشکائے

مگر شیر فلک لاغر شکار است

ز چشم یار نے ترسند شاہاں

کہ شرکان شکرِ بنج گزار است

شکار افکن بمیدان آمد آں یار

شکارش پیش و پس حاضر ہزار است

بنامیند برائے آں شکاری

دل دیری شکارِ نادر است

نوکل تازہ و تر معنی رنگین من است

نغمہ مرغ چمن مدحت و حسین من است

باگل و سرو چہ کا است بطرفِ چشم

لالہ و شست جنوں مونس دیرین من است

مقدم پیرِ مرغان دولتِ جم واد نشان

کہ نشانِ قدش جامِ چہال میں من است

شاہے دوشِ زمینائے دلم عقدہ کشود

زابد امروز قح نوش ز تلقین من است

گرچہ مینائے فلک مے عشرتِ خالیست

الح ہر چند شبہ آسمان شرابِ عشرت ندارد یعنی گردشِ فلک کہ کسی را خوش نمیگذارد بگرسانی ازل از روع
مہربانی در فکر من است کہ مرا عیش و سرور خواهد بخشید

ساقی از لطف بفکرِ دل غمگین من است

لذت تلخی دشنام کم از شکر نیست

که شکر خیر لبِ خسرو شیرین من است

امشب از چشمم ترم سبکه گل و لاله گفت

چمن لاله و گل بستر و بالین من است

دیر می از لطف ره وادی عشقم بنما

عاشقم خارِ مغیلاں گل و سرین من است

دلبرم گفت خطا و نخطِ مشکین من است

زلف آشفته شد و گفت خنجرِ چهره من است

زخمِ کرمی بدلم خسرو و خوبال زد و گفت

نوش دار و نئے تو نوش لب شیرین من است

گفتم عاشق کُشی امروز که آموخت ترا

گفت از روزِ ازل شیوه و آیین من است

سرخوشم از مے نابی که حبابتش یارب

لحہ خارِ مغیلاں دیرِ جا خارِ مغیلاں صحرائِ عشق است که در مصرعِ ادلِ این شعر ایما آں درج است؛

چشم جان بین من جام جهان بین است
 بے نیاز از زرد و سیم ز خدا می طلبم
 دولت عشق که توقیرم و تسکین من است
 در خزاں جوش بهار است ز رنگ سخنم
 بسته چوں دسته گل معنی رنگین من است
 دیر می از منزل یارم چه خبر میسر می
 شه نشین عجب خاطر سبک من است
 بهام عشرت من شعله موج انگیز است
 بجائے باد و دریا جام آتش تیر است
 شناورم چو سمندر به بحر آتش عشق
 ز موج شعله آتش مرا چه پر مینر است
 چه خوش بود که دهم جان بختیخیز نازش
 که دشمنمستم روزگار خول ریز است
 فنا ایست که شیر و پیه خنجرش ز د و مرد
 فدائے تیشه فرهاد جان پر دینر است

بخوش خرامی گلگون اشک من یارب
ز شرم غرق عرق بدکه آب شدینراست

شراب کہنہ چرانو بنوئے نوشم
کہ خوش تازہ بہار است و سبزہ نوخیز است

شگفتہ نیست دل دیرمی از نشاط منو
اگرچہ بادہ فرح بخش و باد گلریز است

چہ غم دور سپهرم کہ فتنہ انگیز است
بیاد گردش شمش پیالہ لبریز است

ز صاف شیشہ دل جرعه ہوس دارم
ز جام جم چہ خورم فے کہ دردی مینراست

ز بیوفائی زنگ گل و تہسم گل
ز باں شکوہ چون خارم دریں چین تیز است

بصد مصطفیٰ عشق جائے من دارد
بجاست بادہ کشی مانہ جائے پرہیز است

چسماں دریں چشم خواب خوش بردیک شب

که مرغِ دلِ خشم طره شب آویز است

چگونه باده گل گوی بجام میسریم

که دیده ام ز غم روزگار گلریز است

کلام دیر می کشید لذتِ شعرش

شکر فروش بابل الکلام تبریز است

گلشن جانم بیای تیغ ابروئی شکفت

غنچه دل هم بشاخ سنبل موئی شکفت

ایچه نیزنگ است یارب بهارِ حسن را

سنبل غنبر فشاں از سر و دلبوئی شکفت

از بهارِ حسن تشریف دریں گلزار نیست

ارغوان می چه خواهد بلب جوئی شکفت

قاصد آمد گفتم از راه خطا خوش آمدی

گفت یحیی خطش بر شاخ آهوی شکفت

۱. شب آویز نام مرغیست که در باغ خود را شبانه آویزان بشاخ درختی میکند. ۲. گلریز یعنی خونریز. ۳. شاخ آهوی ممکن الوجود است یعنی قاصد خط از راه خطا خوش آمدی گفتم.

از تلاش باد و آمان نگاہ سہم عاقبت

غنجہ بند نقاب رفته نیکوئے شکفت

یک گلے بنجار در باغے نمدیدم عاقبت

خاطر پشورده ام در گلش کوئے شکفت

نہیں ببل بطرف باغ میخواند غزل

ویر می از طبع روانت ہر سخن کوئے شکفت

ندام شوخ شرکان کہ برے سایہ انداز است

بطرفے اببال موج فے انداز پرواز است

چہ انداز است یارب پنچہ شرکان ظالم را

کہ بر اندازہ پرواز رنگ از سینہ باز است

تبرک آب خورده است و خوش کردہ است آتش را

بطرفے راز الطاف توسا فی اینچہ عجاز است

مخالف سرن بردر گرم آہنگ کج مشب

کہ طبع مظهر بایں بزم بیرونے تو ناساز است

مباداد و چشم حلقه بیرون در رنج
که در کویش بسوزد را مشبک تاز است

مرایر مرغان بخشید ملک بزم یک جا
به ششم آب کوثر را در جنت عبت باز است

صفای طبع خود امروز عریان ساختی ویری
دلهم حیران تر از آئینه کردی اینچه پرواز است

زلف کاکل هر دو در دل برون عاشق یکسیت
فرق گفتن در میان بجا بقول زیر یکسیت

پیش معلوم نگردید از دهن تنگ یار
پیش در پیش است اما در دل تنگ شکست

بوسه از لعل نو شینش گرفتیم عاقبت

له غلامه معنی شرای است که در کوی یار بسیار دل سوزاں را تنگ تاز باشد از سوز دل آنها مودے
پیدا خواهد شد مبادا آن دود حلقه در بار را که بمنزله چشم است رنجاند

له معنی دین بیت دین است که در میان زلف کاکل فرق یعنی فرق نر میباشند عاشق را فرق
در میان نه باید دانت که زلف کاکل در دلبری عاشق یکساں اند

نقد جان وادوم بدل باقی ہنوز ہم اندکیست

بے ادب شکم گر کہ و تر دامن یار

یار از انصاف فرمود ناداں کو دیکست

از خط و حال رخش تشریح و تفصیل ہم پرس

ہر دو در دل بردن دیر می بہر جمعی یکست

سرمہ در چشم سیاہ یار گیرم مست نیست

عکس لعش در منے گلزار گیرم مست نیست

با خیال بیوفائی منے ایام بہار

نو گل خندان دریں گلزار گیرم مست نیست

با کہ گویم راز دل یارب کہ باور مسکنند

۱۔ خلاصہ میں است کہ اشک من از بے ادبی دامن یار را ترک کرد یار عفو کرد و فرمود کہ

طفل ناداں است بقول شعر طفل: یا اشک من است سبب دارد: چونکہ بجائے میں مصرع دیگر طبع شدہ

بود: بے ادب طفل شکم کرد و تر دامن یار: وقت تحریر کتاب عفو فرماں میں مصرع سہواً بقلم آمد

بہر حال معنی میں مصرع مطابق و بجا است: ۲۔ فرض کردیم کہ سرمہ در چشم سیاہ یار کشیدہ انداما بنظر

چیز نہی آید کہ چشم یار سیاہ تر است سرمہ گویا کہ نیست: ۳۔

چوں پری در شیشه ام دلدار گیرم هست نیست

تا نگردد معنی پیچیده ز ناز حل

صنم برگردنت ز ناز گیرم هست نیست

عند لیبان جهان را در نظر ظاهر شد

در چمن و بیری گل بنجار گیرم هست نیست

بیاض کردن معشوق را شیرازه ز ناز است

خوشا عاشق که پیوند رنگ جاش باین ناز است

بدم طره آن بت دل من بسته تنهاست

تسل رشته جان مراد ایم بز ناز است

۱- نوعیکه پری در شیشه میباشد که او را نمے پند بدان نوع در شیشه دل من دلدار است

اما بنظر نمے آید گویا که نیست :

۲- تا وقتیکه معنی پیچیده ز ناز که زمره دقیق است یافته نخواهد شد صنم برگردن تو فرض کردم که ز ناز

است اما چیزی نیست معنی باریک ز ناز حل باید کرد :

۳- عند لیبان جهان کنایه از اهل دنیا چمن یعنی دنیا - گل بنجار مراد از ذات و اب الوجود معنی این شعر این است

فرض میکنم ذات و اب الوجود در هر جا محیط است، اما از دیده مائی ظاهر بین پوشیده است و ظاهر بین میداند که نیست :

بہا کے رشتہ زمار نقد جان مستم شد

گر یزاں شیخ شہر از بس پیمانی زیبا زار است

دل آتش پرستم عندلیب شعلہ کوکبہ مست

کہ دودش سنبل گل شعلہ آتش از غواں زار است

من از آتش پرستی با حسن یار بروم پلے

فروغ روئے یار از آتش تیرم پدیدار است

برایم شعلہ جوالہ یارب حلقہ دوام است

کہ مرغ دل بدم اُلفت آتش گرفتار است

دل آتش پرستم از خیال کعبہ مستغنی است

تجارت جوئے ریا رب کجار و سوی دیوار است

دل دیرمی چرا پرہیزد از آتش پرستی ہا

کہ آتش در حقیقت حسن عالم سوز دلدار است

یک غمزدہ یار صد جہاں سوخت

یک نیم نگہ هزار جہاں سوخت

الحہ خلاصہ معنی اس کہ بہا بی زمار نقد جان بود شیخ شہر از بس پیمانی شد از بازار گریخت

آن زندگشید خون گرم
 می سوخت دماغ میکشان سوخت

از رشک قبا ئی لاله زنگش
 گل جامه درید و گلستان سوخت

ساقی بنگاه گرم امشب
 در شیشه شراب ارغواں سوخت

یارب چه بلاست گرمی شوق
 جان و دل و مغز استخوان سوخت

از داغ و لم صبا خم برود
 سرو و گل و باغ و باغیاں سوخت

از سود زیاں پدید آمد
 باز از چو گرم شد دکان سوخت

ویری چه کنم که آتش عشق

له مراد شعرا این است که از تفع نقصا بدین وجه ظاهر است که آن را در دنیا گرمی بازار یعنی رفتن کار دنیا
 پیدا میشود و آن گرمی دکانش یعنی وجودش معدوم میگردد که دنیا و دار الفنا است :

دل سوخت دماغ سوخت جال سوخت

جوش بہارِ عمرِ تگرشائے آتش است

خرم و لبیکہ داغِ تمنائے آتش است

خورشید را بسایہ شرکال دہد پناہ

چشمیکہ تر از شوقِ تجلّائے آتش است

مے خورده ام ز ساغرِ شرابِ آفتاب

مخمور دل بہنوز بھبھائے آتش است

چشمِ ترم بشعلہ گھڑکینِ دشتار

سیم و زر مہ تصدقِ سیمائے آتش است

در چار موجِ شعلہ اگر غوطہ زد چہ غم

طفلِ دلم شناورِ دریائے آتش است

انگشتِ شعلہ کہ ز گلشن کشید دود

داغِ دلم کہ لالہ صحرائے آتش است

دو سلسلست بپایِ خیالِ دام

خاطرِ شکارِ پنجہ گیرِ آتش است

بازنگ بے ثبات چمن گرم ناله نیست
 مرغ و لعل که ببل شیدای آتش است
 دل در برم طپان و لبم خشک و دیده تر
 باشوق جلوه رخ زیبای آتش است
 پیمانہ کش بسا غرچہ شمع سمن درم
 در گلشنی که گل گل و عنای آتش است
 ویرم چو شعله لرزه ندارد ز فکر جان
 سرتاق دم فدای آتش است
 بے وجه در دلم نه تمنای آتش است
 بازار عشق گرم ز سودای آتش است
 خاکسترم بسیر ولایت ز پا و رفت
 در خاطر مهنوز تو لای آتش است

لے مضمون میں کہ خاکستر وجود سوختہ من باد برداشته در اطراف رسانید مهنوز شوق محبت
 آتش بخاطر مهنوز است

خاکستر مکردورت آئینه صاف کرد

یارم بے است ساده که جو یک آتش است

با چشم تر حیات ابد آرزو ممکن

از حیات موج دریا بے آتش است

بے باد بزم گرم کند دوا همین

سر مست دل ز جرعه صبح آتش است

بے روزه خوب سلسله جعبان عشق شد

دو دیکه زلف عارض زیبا آتش است

آتش ز شعله مرغ دلم را شکار کرد

گو یا که شعله پنجه گیر بے آتش است

دام بلاست دود مسلسل بر آتش

در دام دانه باز شرر بے آتش است

لے بعد سوختن خاکستر شدم چنانکه خاکستر مکردورت آئینه صاف شد یار من که بسیار ساده لوح است هنوز طلبکار

آتش بے سوختن وجود من بهت معنی این شعر دقیق است که از خاکستر آئینه صفا شدن مقرر است با وجودیکه عارض

سوخته خاکستر شده خاکسترش بکار صفائی آئینه آمده یار چرا سعه سوختن او میبکشد

مخمور جامِ نرگس و مینایِ سرو نیست

زندیکہ مست با گلِ عنایِ آتش است

چشمِ ترمِ ہمیں نہ ز اشک است و فروزش

جو ہر شناس گوہرِ والایِ آتش است

ہر چند شعلہِ غوغا دلِ بغمزہ سوخت

جاں منتظرِ ہنوز بایمائیِ آتش است

مینائے بادہ سوخت چو شمع از نگاہِ گرم

ویری کہ جامِ نوش ز صہبایِ آتش است

عندلیبِ شعلہِ نویم نو بہارِ آتش است

بے نیازم از گل و گلشن بکارِ آتش است

بالشمِ مالِ سمندر بسترِ خاکِ تراست

بر تنم از شعلہ چادرِ در کنارِ آتش است

در برم محبوبہ دلبرِ نباشد گو مباش

دلبرِ ہمنوا بہ در شبِ تارِ آتش است

تا بجے با سرو و مہراں جہاں کی سرم قرار

شعله ام و سوز و یار غمگسارم آتش است

از نظر افکنده ام زلف کج و روی نگار
دو آتش زلف کج و روی نگارم آتش است

گر سپهر بے مروت آب نمیدرزد مرا
یاوری از کس نمیجویم که یارم آتش است

دست از آب بقاشستن تمنایمیکم
دل طپان از شوق جان بقرارم آتش است

گرم کردن جان در گلشن چه باشد ز من
نعل در آتش بر آه تنگسارم آتش است

ویرمی از داغ دل ببل مگو جانم مسوز
با خیال شعله گل در کنارم آتش است

در دلم داغ تو پرورده بخون جگر است
لاله بر بام تو از حال دلم نامه برد است

کس نزد بر درت ای شوخ که دیوانه نشد

لح نعل در آتش کنایه از مضطرب

مگر از چشم پری حلقه بیرون در است

جلوه ناز پری مشق جنون میسر دادم

شوخی طبع من از گردش چشم و گریه است

گرمی باده ندانم چه کند آخر کار

جام چوں لاله لب یار چو گلبرگ تر است

بسبب سنا خدایا که دبستان سوزد

دختر ز زخمین منتظر آن پسر است

خار حائے بدل لشکر گل پیس را کرد

گل زخمی که ز شمشیر نگارم پسر است

یارب اندر دلش انداز که آید بوطاع

ویری از صبح وطن عازم شام سفر است

صبح از آن تبسم و نداں نما که کیست

شام ابد تسلسل زلف دوتا که کیست

له خدایا بسبب کن که دبستان یعنی مکتب سوز و فدااں از قید مکتب خلاص شده بسیر گلستان خواهند رفت

دختر ز یعنی شراب در چمن انتظار اطمینان یعنی معشوق می کشد که آن معشوق در چمن رسیده شراب خواهد کشید

آئینہ دارِ روی کہ غورِ شیدِ عالم است
با این کمالِ ماهِ فلکِ نقشِ پاسِ کیست

دنیا ز دامنِ که غیائے است ریخته
منہِ اطلسِ سپهرِ سراپدہ ہائے کیست

مینائے سرو بہر کہ شرشارِ درجہیں
بر کفِ پیالہ لالہ بصرِ ابرائے کیست

دیر می خندانِ این زرد کہ وام کرد
باغِ دہارِ سبزِ عینِ عطا کیست

بجامِ یارِ زخومِ شرابِ گلزنک است
ز بس نشاطِ چوکلِ جامہ برہم تنگ است

آبِ آئینہ عکسِ رخِ تو آتش زد
بحیرِ تم کہ نمیدانم اینچہ نیزنگست

ز چہاںِ جوشِ دلمِ پندِ پیرِ میا زد
کہ و نشینِ من آوازِ و بخشِ چنگست

فلکِ ترکِ شتمِ گفتِ محرابِ گردید

هنوز ماه من آماده بر سر جنگست

رساں بخانه من آفتاب من یارب

که ماه و شتری اشب بربخ خر جنگست

پئے شکست دل من مکوش ظالم سخت

ملازیم بجگری شیشه در نظر سنگست

غبار شتم و آینه ها صفا کردم

هنوز بر دلم از کلفت جهاں رنگست

چرا بطف رحمن مست خفته دیری

پیاله نوش پیا پئے که دور گل تنگست

خیال عالیم از اوج اختر و گر است

باب آینه ام موج جوهر و گر است

بزم تنم تیغ چه لذت که ناگوار آید

له غبار یعنی خاک تر شدیم آینه را بجای صفا می آید مراد شعرا این است که بدرجه انهم درستی رسیدیم

اما هنوز در دال که درت دنیا دارم که بقول اهل فاسترنا دل از خیالات دنیا که گوناگون است صفا

پاک نه شود نجات از کدورت های دنیا صورت پذیر نیست

دلِ نویسم مر ازوقِ خنجِ دگر است

سحرِ حلقه در با صدا بگوش آمد

که فتحاب تو در مانده از درِ دگر است

بمجلسی که منی از جامِ آفتاب بود

نگاهِ من، همه بر دورِ ساغرِ دگر است

فلکِ عبیکِ نوحِ شید ماهِ جُستِ نیات

که نامِ بنده بر فردِ دفترِ دگر است

ظهِرِ بادِ ویرین بر زمِ آفتابی کرد

کلامِ و پیرِ می سر مستِ منظرِ دگر است

حیرتِ در دلم از آئینه سیمای هست

نه هوایِ گل و نه ذوقِ تماشا هست

کیست تا جاں بر دایِ شوخ ز ترکِ حشمت

که ز شرکاءِ کفّش ناولِ گیرایِ هست

۱- در چنان مجلس عالی که شراب انجا از جامِ آفتاب خواهد بود من شراب کشتی نخواهم کرد که خیالِ من به

ساغرِ دگر است چرا که آن ساغر از گرده جامِ آفتاب بهتر و مافوق است ۲

میشود از بطمی خون کبوتر جاری

در خرابات مغال طرفه تماشا هست

نامه بر برگ گل از شوق رسم کردین

هر کجا طرف چمن ببل شیدا هست

دوش این نکته بگوشم ز لب جام سید

شیشه امروز میروان که فردا هست

تا که از گرمی بازار جنونم پر سی

چه کنم در دلم از عشق تو سودا هست

سیرت نیک برایت ز خدا مطلبم

ای ترانام خدا صورت زیبای هست

در چمن یار مگر جلوه ستانه کند

که گل و لاله بکف ساغر صیبا هست

له بطمی یعنی صراحی شراب یعنی از صراحی شراب خون کبوتر کنایه از شراب جاری می شود

دیر می این مصرع بر بسته ندیم از کیست
 وصل هر چند محال است تمنا نه هست

عشقش نه همی دل و جگر سوخت
 سرتاپا پای تاب سر سوخت

عشقش همه جهاں خبر کرد
 یعنی که تمام خشک تر سوخت
 در دایه عشق شعله خیز است

هر پای که رفت تا کمر سوخت
 یارب چه کنم که شعله خورے

صد پاره دلم بیک نظر سوخت
 هر چند غم جهاں ندارم

جاں در بیم از غم دگر سوخت

پرواز من از قفس محال است
 کز آتش عشق بال و پر سوخت

از سوز در دل خبر نوشتم

بال و پر مرغ نامه بر سوختن

از دود دلم خبر چه پرسی

نا دیده در دلم از خبر سوخت

بر سینه و پیری از غم عشق

داغی است که لاله را جگر سوخت

دل داغم که دود آنگیز است

آرزو من در آتش تریز است

در خیالات آتش شمع سرخوش

شیشه سرشار و جام لبریز است

شعله آتش بزم طرب

موج صحبای عشرت آنگیز است

له اے دوست از دود دل من چه میپرسی که چرا این دود آه نیکاشی روی یار بدیده خود ندیدم

خبر حسن یار شنیدم عشق شعله آنگیز شد و ای سر سوخته است با ست دود آه من است آذر

و بی باره گفته است - فرد - نه تنها عشق از دیدار خیزد - بسا کیس دولت از گفتار خیزد

در ره عشق بهر گرم روان

شعله گلگون دودش بدین است

بسکه زو تازیانه بر دل عشق،

از ره دیده نخل جلو ریز است

گل بسوزان بجف پیاله بگیس

نوبهار است و سبزه نوخیز است

بلوغا کسرم بگلشن برود

از غواں زار را سمن ریز است

دل آتش پرست دیری را

دود سنبل گل آتش تریز است

گل ز در جانی بسر کرد و دماغش خالیست

لاله دماغش که از زکفدتش خالیست

بطایفه حوصله بکسر دارد چه کنم

معنی شعر اینست که صراحی شراب حوصله دریا یعنی فراخی بسیار بابت گنجایش شراب ندارد چه چاره سازم که درین مجلس مستوق من بفراموشی نشسته است بسیار شراب کشی خواهد کرد و بدم گنجایش صراحی شراب کمتر موجود است

کہ دریں بزم بہت من اضرغ البالیست
 باغ شمع از آنم ز ازل پیوند است
 کہ مراد دل من تا با بدخوش حال است
 نقش بایش نفروشم بیکجہ جمشید
 آنکہ بر مملکت جان و دار ہرج و مرج است
 نے ہمیں دانش از خون من امشب تر شد
 شیوہ شوخ من از روز ازل قتالیست
 ہمتن داغ پنگ از دل بیباک منست
 وحشت در نظر خلق ز شیر قتالیست
 درچین دوش چہ خوش بلبل شیدا میگفت
 ویری احوال تو خوش باد کہ شہرت جالیست

✱

چہ رنگ آں تازہ گل در گلستان ریخت
 کہ بلبل بال و پر در آشیان ریخت
 ز خون بلبلان مست طرب شد

بجام گل شراب از غواں ریخت

ازین بیداد میترا سم که چشمش

به تیغ ناز خون عاشقان ریخت

مگر آن سنگدل سیر فلک کرد

که سنگ بر سرم از آسمان ریخت

عجب مانع گذشت از گوشه بام

که طشت از بام شاهان جہاں ریخت

چشم کم بین خاکسترم را

نگار شعله نو در سردال ریخت

ز آه صبح تیر انداز ویرمی است

فلک را یک سحر انرف کماں ریخت

ز بحر عشق خد کس که شعله نجیب ست

بجای آب دین در طله آتش تیز است

بهرین بر سر فرهاد ز سم کاری زد

ہلاکِ بخشِ سرِ بیدادِ عشقِ پرویز است

غلامِ سیاهِ لشکرِ نداشتم اما

سیاہِ جرزہ چشمِ سیاہِ خونریز است

شرابِ کہنہ بجایِ مریز اے ساقی

چہ شکر کہ لالہ بلف جامِ دینہ خونریز است

ز آجینہ درویشیم ز لالے دہ

مریز آبِ حیاتم کہ دومی آمیز است

دواں ز چشمِ تر منوں رفت حیرانم

کہ در رکابِ کہ گلگون من جلوریز است

بدورِ لالہ و گل از شرابِ توبہ ممکن

کجا بہارِ کجا روزگارِ پیمیز است

دریں بہارِ بیکِ چمنِ مگو دیری

کہ جامِ لالہ ز صہبایِ عشقِ لبریز است

کنوں کہ طرف گلستان و زلال و صباست

چمن شکفته و خندان زلال و صباست

گلزار خنس و گل بر مرغ زیرک پئے

کہ پیک نامہ سال خندان و صباست

بنو بہار جہاں نیست از وفا بوائے

عبث بکنج دامن خندان و صباست

مال دختر زر بے نقاب نخواہد شد

کہ جہہ سا بیائے زلال و صباست

اگرچہ مرہم فور پنبہ صبح است

بزنخ سیمینہ و انجم گزراں و صباست

خیال سیرین نیست در دل یارم

خیال خام بگلش زلال و صباست

بکنج خام چرا بادہ میسکتی دیری

کنوں کہ طرف گلستان و زلال و صباست

فروغ رویکه در باغ مشعل فروز است
 که شب بنم گل این باغ مشعل روز است
 کشید از رگ گل و دگر ششم شمع
 ز بکله آتش رشک خشت چمن سوز است
 نسیم صبح بهارم بگوش دل آورد
 شراب کهنه بخور نو بهار و نور روز است
 مگر دو چار شود یار من بمن فرود
 که مشتری است بخر جنک و در جوار است
 شراب ناب تر بفال اگر زوند چه شد
 پس است در دمی با هم که عشرت اندوز است
 کجا حصیر که بر آتش هم بفرش حریر
 نمد کجا است که جان ز رخسار روز است
 کلام دیر می اگر شوخ تر بود چه عجب
 پری بطوطی طبعش تکلم آموز است

فلک ز شعله آهیم برزخ چو بیدار است
شرار آتش دایم چو رخ نورشید است

بهیمنندگی کس بباد رفت چه شد

خسral پرست گل شاخسار امید است

بجست علم سخن عمر صرف یا طلب

چه مطلب است ز عمر و چکار بازید است

چه شد که غم زخم جسم رفته است از دستم

ز جام باده عشقم دماغ جمشید است

بمسدود صبح پر است نرفته دیر می

که آفتاب بکف جام عیش جاوید است

منم که خاک در دیر دلپذیر من است

صفای خدمت پیر منغان ضمیر من است

اگر زه نبسزد و یو نفس آواره

نگین خاتم غم نقش پای پیر من است

ز آفتاب پرستی دل دماغم هست
 چو آفتاب منور دل منیر من است
 چرا نہ ہر سویم چو ذرہ قصہ کنسد
 کہ آفتاب ہاں گھر پستگیر من است
 ہمیں غنچہ دریں باغ بستہ است ہاں
 خموش مرغ چین نیست از صغیر من است
 چہ کجاست نظیر و نظیری است ہاں جا
 نجل ظہیر از شعاربے نظیر من است
 ز فکر نجس و افلاک ایمنم دیری
 کہ استاؤں دیر مغال ظہیر من است

رشتہ جہنم گرہ باموہ پیچان تو بست
 غنچہ دل خمدیکرنگی بہ پیچان تو بست
 اندل سنگین خواباں تو دہے موجود ماند

اے بارہ بیکہ باغبان یعنی باغبان تقدیر تعمیر دیوار باغ تو از سنگداری ہے معشوقاں کو دل روز بندہ تم تعمیر
 انہماں سنگات تو دہے باقی ماندہ موجود ماندند کہ در دنیا معشوقان سنگدل دارند

باغبان روزیکه دیوار گلستان تو بست

و ممکن نیست در قبا مشیت بزم بوالهوس

دست من روزی ازل پیمان مان تو بست

میگشتی از جویدار چشم من مان عبث

آتش گل راه شمشاد خردان تو بست

تا بجوش دل نه شد فریاد جان من بلند

پر مگر از سرمه ظالم تیر شرکان تو بست

بخیه ام بر روی کار از شوخ چشمیها افتاد

سوزن شرکان من چاک گریبان تو بست

فکرها در پیشگاهت کرده نقاش ازل

صورتی از رنگ معنی با بایوان تو بست

۱- خلاصه این شعر این است که ای معشوق از چشم من نه بوده میگذری آتش گل راه شهابه

کرده است در گلزار خوابی رسید در دیده من قرار گیر

۲- بخیه بر روی کار افتاد کنایه از رسوا شدن است خلاصه معنی آنکه من از روی شوق چشم من

خود رسوا شد من نگاه من تیر بر بدن معشوق کردم معشوق گریبان بسته کرد

زیر لب دیری حدیث عشق میگوئی و اگر
سر زخم چشم که لب لعلی غزل خوان تو بست

چو کند بجز شب وصال فرموشم نیست
گر دش چشم تو یاد است و گریه شوم نیست
بهر جانی دهنده تو بهار غم
و چه بماند که بجز نام تو در گوشم نیست
ای خوش دوش که مشوقه در اغوشم بود
جیف مشبک بجز دست در اغوشم نیست
عاشقان تلخی و شیرین نام تنها دارند
عاشقم بوسه منازک لب شوم نیست
دامن پنجه شمشاد غبت میگیرد
که خرامان چین سر و قبا پوشم نیست
که زنده زخم زبان خارچه پر است

ایام و زبان خرامان نیست در چین چه کار و مرده تلخی قریب
لعل و لب و پنجه شمشاد و چه میگرد که

۶۰
جگر سز نش غنچہ خاموشم نیست

میسر ہم داد طرب کے قدح دیری
کہ فراموش زد دل لعل قدح نوشم نیست

اینچہ زلف است اینچہ رخسار است

اینچہ گنج اینچہ این چنینی مار است

اینچہ حسن است اینچہ نو خط سبز

چیت این سبز اینچہ گازار است

اینچہ چشم است اینچہ نوش دہاں

اینچہ داروست اینچہ بیمار است

اینچہ سرو رواں نگاریں پاست

اینچہ رنگ است اینچہ رفتار است

بوسہ راجاں بھاستائے دیری

اینچہ سود است اینچہ بازار است

یعنی لب معشوق

آنکه از مستی بجام لاله داغ انداختست
 خار در پیراهن گلپایه باغ انداختست
 کس ندید است ندانست که آن دلبر کجاست
 با که صحرای طرب را در ایام انداختست
 گرچه عریانم ز احسان جنون شمرند ام
 در برم پیراهن عیش و قمار انداختست
 حسن عالم سوزا و آیکاش میدم بخواب
 این خیالم شعله در کنج دماغ انداختست
 آنکه از فیروز بختی بوسه زد بر لعل یار
 از نظر یا قوت و لعل شب چراغ انداختست
 آن گل بیخار خوش که دست آغوش دلم
 خار حسرت در کنار باغ و داغ انداختست

۱- خلاصه معنی این است که معشوق ازل از مستی شراب جام لاله عوض شراب باغ انداخت و خار در پیراهن گل انداخت و بوسه زد بر لعل یار و از نظر انداختن کنایه از ناپسند و مردود ساختن است
 ۲- گل بوسه خار یعنی معشوق آغوش دلم را پسند کرده است و در آغوش دل من نشسته است باغ و داغ یعنی دنیا را و حسرت انداخته است که ناپسند کرده است

تا دغش خوش کند چوں بو گل دود چراغ
دیری مشیت غن گل چو سرخ انداخت

✱

در بست نام ز صبا لب تراست
بهرین سر مشق خط سناست
بر سرم تا سایه افکند است عشق
باشم بال هما زیر سر است
وصف نوش بل نشینش میر
ز هر چشمش نوشتن از شکر است
تلخی باد ام چشم آں پر می
در مذاق دل ز جاں شیرین تر است
چشم من صید نمی بیند خواب

تیر من بماند در شرکاء بے پر است
از گل و شب بزم و تمسکین نیافت

اے معنی این که از سیر و تماشا کی گاهستان که در آنجا گل و شب بزم است خاطر من شلی نیافت که بقراری از اشتیاق
گلبرگ تر کنایه از لب معشوق است دل سیر و تماشا کی باغ من خواهد دیدار معشوق من خواهد بود

بیقرار از شوقِ گلبرگِ تراست

نہیں آبِ از دمِ شمشیرِ تراست

سبزہ صحرائے عشقِ خنجرِ تراست

عاشقِ سرمست از دورِ شراب

در سرِ دیرِ خیالِ دیگرِ تراست

✽

باغِ عشقِ خاطرِ مرشدِ تراست

عشقِ خویشِ دولتِ خدا و تراست

عشقِ تعلیمِ کردِ جانِ بازی

ایچہ تعلیمِ ایچہ استادِ تراست

بسل از رخِ کارِ عشقِ تراست

عشقِ آتغِ است و عشقِ جلا و تراست

سافرِ گلِ است و مینا سرو

چمنِ امروزِ عشرتِ آبادِ تراست

بلبل از دورِ عشقِ مے نال

غنچه، هم زیر لب بفریاد است

مرغ بر بام قصر ناله شید

گفت شیریں که جان فریاد است

از نهادم چو شمع دود آنگیخت

شعله خوب که آں پر یزاد است

دست ساقی که می بجایم ریخت

از من آں دست را مر یزاد است

می گزیم لب ز ریشه پیسری

جام لبریزم از کف افتاد است

ویر می از بی ممکن دمی پر مینر

این سخن پند نیست ارشاد است

خانه عشق از من آباد است

خاطر عاشقان ز من شاد است

این قصه شیریں مشهور است که برای رایش او خرد و قصر تیار کرده بود درین شعر بدین معنی است که مرغ بر بام قصر آمده ناله و فریاد کرد شیریں گفت که مرغ نخواهد بود جان فریاد که عاشق پاک است خواهد بود بدین معنی شایان

ووش رفتسم بگلشنی که درو

سبز و خرمین و نخل و ناز است

نالہ بلبلم بجو گشش آمد

گفتش ایچ شور و فریاد است

گفت بے وجہ نیست نالہ من

روئے گل آفت است بیدار است

خاکشرم بر دواز نظر افگند

یار در فکر جانم افتاد است

عشق و زیندن است مشکل

سخت کارے است کار فریاد است

اچ بد عشق خوانده ام بازل

ورنه امکتب کجا که است

ولم از التفات یار شکفت

ورنه این غنچه باونکشاو است

معنی این که معشوق دل من بردنا پسند کرده است خیال بر دل جوان من داده از یک باب دل پسته خفته است

سبب شعر گفتنم دیری
بیت ابروئی آں پریزاد است

فاطمه و سیم و زرم دیدار دوست

ار زلفم قانعم از گنج بر رخسار دوست
لله بر رخسار چشمش بسیر باغ بود

داغها دارم بدل از گرمی رخسار دوست
از حریفان کف کس نیست جام آفتاب

نغمه میبوشد بر زیر سایه دیوار دوست
مطلع غورشید دو کانه که بارش است

ذره گفتن هنوز از دینت بازار دوست
نقش پایم را تصدیق میشود جان بهار

تلک بر سر زدم از گلشن بنیاردوست

لحظه بر آتش بودن اشاره از اضطراب و تعجیل است معنی این است که معشوق من در سیر باغ اضطراب

و تعجیل رفتن مرا بر دل از اضطراب و جلد جان معشوق و اینها است یعنی که از رفتن یار مکدر و ناخوش هستم

اے صبا باور خدا را کن کہ بارِ خاطر است
 نو بہارِ زندگی بے زکس بیمارِ دوست
 دیرِ می از خونِ جگر گلِ بدورِ می کن باغِ باغ
 یک گلے آخرِ سدِ بر گوشہ دستِ تادوست

شب کہ در بزمِ سخن زان قدموزوں کے رفت
 تا سحر دوہول شمعِ بگروں کے رفت
 شبِ نیم نوبتِ نختِ جگر و قاشِ دل است
 دیشبِ نیم تا سحر از دیدہ ترخوں کے رفت
 کرد فریادِ چو زنجیرِ سحر دو و چسراغ
 شب کہ افشا ز سوزِ دلِ مجنوں کے رفت
 شب کہ چہن خدا داد بستے جلوہ نمود
 تا سحر کہ صفتِ صانعِ بیچوں کے رفت

لے سوزِ دلِ مجنون فاعل و دودِ چراغ مفعول است خلاصہ معنی یہ کہ آں قدر سوزِ دلِ مجنون ہرابت
 کرد کہ دودِ چراغ مانند زنجیر ہے اے فریادِ کرد

تا بحیر لاله نیر وخت چرخ خود را

ماه من شب بچمن با رخ گلگون گرفت

تا بحیر شمع نر سوخت پر پر وانه

بسکه تکرار شب از چشم پرافسوس گرفت

تا بحیر شعله داشت ز طغیاں دیر می

شب که از چشم ترم شکست و جیون گرفت

در وصف ابرو تو قلم شکسته است

ای بایں کمان زو ازل زه که بسته است

ترسم که بال و پر شکند بر چرخ را

تیر یک از کمان تو اسخ شوخ بسته است

ترسم غبار خط دریا دلال شود

له زه لوسی داردی که وصف دوم زه کمان بدین وجه مقابل وصف ابرو زه کمان در شعر درج شده است

عنه بترسم که گوشتی گوشتی با خط صاجد لال را زبجه کند که صاجد لال که در دست کسی نه خواهند گوشتی را گوشتی خط

صفت آفرود با دلال صاجد لال را باعث حرف کرد که کدورت آفرود است ناپند خواهد خاطر لال کدورتی نوشت

گریختنی که بگوهر نشسته است
 صحرانوش است با گل و گلشن مزاج کار
 آن بلبل که از قفس تنگ بسته است
 گل سفت عندیلب به دنبال او نه رفت
 بال و پرش مگر غم دور می شکسته است
 آرد چار موج اشک خودم دیده سفید
 چو عکس ماه در دل ویا نشسته است
 می نمده که دو است غم ز کار را
 ای آنکه خاطر از غم و خسته است
 دیر می بدین چمن بفرغت مرو بخواب
 می نوش بی درنگ که گل بار بسته است

۱. این شعرا اشارت از علم الہیات است کہ بزبان سنسکرت از اں ذکر آید پست صحرای یعنی دعت
 آباد لم نزل بعد نجات دنیا می بود اصل شدن بکوه بے انتہائی ذات اقدس است گل و گلشن انشاء بہ
 دنیا و اہل دنیا است خلاصہ معنی ایں کہ من آن بلبل ہستم کہ از قفس تنگ یعنی قفس بدن را اگر بگویم
 صحرای تعریف اں در صدر نوشتہ شد پسند دارم با دنیا و اہل دنیا چہ کار دارم ؟

عاشقان را ز دم تیغ تو جان در بدن است

آب پیکان تو چون روح روان در بدن است

شاید حال من این دیده خوں بار بس است

زخم از دم تیغ تو بهال در بدن است

آب خورده است دمی از دم شیر کس

سبز تا حشر اسبزه جان در بدن است

کجکشان سوز و اگر دو دل من چه عجب

که شرار عجب از عشق بتان در بدن است

قاتل نکار تو از کشتن من بوالعجبی است

زخم پیکان بدل زخم سنبل در بدن است

بر زمین نیست نشان قدم بر انداز

تیرش از سینه گذر کرد نشان در بدن است

و بر می از دست سر زلف دلا را مده

تا ترا جان به تن و تاب تو در بدن است

سینه بر انداز بر هوار خوار دارد و بر زمین پائین گذارد نشان قدم او بر زمین چنان افتاده شود تیر او از سینه گذر کرد نشان آن را بر زمین

مانوش دلم از شراب نایاب است
 و روی کش جام آفتاب است
 اندکش عشق آفتابم
 دل غناست دل و جگر کیاب است
 بے چشمه آفتاب شب
 چو چشمه دو چشم من بر آب است
 گردان که شد ز حکم خورشید
 شاهنشهر مالک الرقاب است
 بر در که مهر باش حاضر
 هر صبح که وقت استجاب است
 این بیت یگوش بهوش بشنو
 از منتخبات انتخاب است
 از جام جهان نما بے حمید
 خورشید پرست کامیاب است
 از دولت پایدار خورشید

خاک قدم ابو تراب است
 یارب که طرب کند به دنیا
 مینای سپهر بے شراب است
 رنگ چین و بهار عسرم
 ای وای که پای در رکاب است
 ویرمی ز خیال عسمر بگذر
 خوابی است که جلوه گر بخواب است

بهار رنگ رخس بیکه در خیال من است
 بهر طرف که نظر میکنم گل و چین است
 بهشت است مقامم که طائر قدسم

۱- ابو تراب شمس از دنیا گذشته است که مخالف آتش پرستان و غور شیروستان بوده است
 ۲- مینا یا اعتبار سبزی یا سپهر نسبت داده اند مینای سپهر بے شراب
 ۳- بودن یعنی گردش فلک بے عشرت بودن است

نہ بلیم کہ مرا گوشہ چمن وطن است

کلاه شکن و شکن خمار از مے ناب

بہار تو بہ شکن زلف یار پر شکن است

ازیں خیال رخ عاشقان طلالی شد

اکہ زر پرست بسے آن نگار سیم تن است

دریں چمن ز خط بسرنو بہار آورد

سمندر یکہ مقامش بسایہ سمن است

سیم بویہ قباے کہ در چمن آورد

کہ جامہ برتن گلہا قبا شد و کفن است

بکار و بلہ جہانم چہ کار در دنیا است

کہ خود پرستم و شغلم بکار نوشتن است

نثار خاک کف پائے شہر یار کنم

بجائے اشک چشمم زان در عدل است

ز نام نامی پر تاب سنگمے نازم

کہ شہر یار زان است خسرو زمین است

بروز گاہ فراغت بگاہ کیسے کشتی
بہ بزم عیش شش صفا آ رہا ہم صفا نہا

شعاع قلمش بسکہ نافہ ریزی کرد
سواد کشور شیر و ہنر ختن است

وقیعہ دان سخن رخ شہر یاکہ ہست
عروج پایہ اشعار من ذیل سخن است

چرا نہ ہو خود کو کس میز نم ویدی
کہ گنج پیش بلائج پادشاہ من است

خیال خام در سر ہا ز جاں است
بہائے نیم نازش یک جہاں است

غلط گفتم کہ مے از زو جہانے
بہائش صبا جہاں ہم ایگاں است

خیال شکوہ بار است در سر
مگر پایے محس در میاں است

ز اقبال گل و تاراج گل چیں
مگر پایے محس در میاں است

چو بیل از بر صدف است

عشق آتش افشا در جان

که مغز مسموم شمع و مشعل استخوان است

ز تیر آسمانم ایمن اے دوست

حصارم دور که پیر مغال است

سرخ سنجان دهر امروز جمعند

بیا ویری که روز امتحال است

✱

یک فقره عشق صد کتاب است

یک حرف رساله را جواب است

از آتش شعله خیزد عشقم

یک شعله جواب آفتاب است

صد باره دلم ز شوق آں ماه

مانند کتاب ز ماهتاب است

از پرده کشید عاشقان را

رویش که هنوز در نقاب است

از حال دلم خبر چه پرسی
 چونست حزیں چراغ شراب است
 از آتش عشق ماه زویاں
 این خانه تمام آفتاب است
 پیمانہ عمر گشت بس رینہ
 پیمانہ ہنوز بے شراب است
 ہر چند بسر رسید سرم
 در سر ہوس شراب تاب است
 پیرانہ سرم ز مے کشید
 بدستی موسم شباب است
 بشتاب بدین گلستاں
 رنگ گل دلالہ را شباب است

پیمانہ عمر برون شدن اشارت از بسر رسیدن عمر است کہ عمر بسر رسیدن گرفت۔ ہنوز پیمانہ خالی
 است معنی ایر کہ طمع و حرص دنیا باقی است معنی دوم این کہ ہنوز تمام شراب است :-

بشکن قفسم خدای را زود

آمد گل و پائے در رکاب است

بشکن قفسم و بسوز و فتنم

ویری غم عشق بی حساب است

✱

حسب حال دل اگر خواهم نوشت

نامه بر لخت جگر خواهم نوشت

آں پری غافل ز سیمائے من است

نامه شوقش بر رخ خواهم نوشت

خامه از شرکان مورم لازم است

و صف آں نازک کمر خواهم نوشت

لاله می جوشد ز چشم دوستان

ملح قفس من خدای را یعنی برائے خدا جلدی شکسته کن که من آزار شده بر او

ویدن گاه در گلزار خواهم زفت چرا که گل در باغ آمده است و جلدی رفتن دارد

ثبات ندارد ✱

گزر داغ دل خبر خواہم نوشت
 خاطر دریا دلاں رنجد اگر
 چشم چشم تر خواہم نوشت
 زخم تنفش گفتم آب زندگی است
 زہر چشمش را شکر خواہم نوشت
 گفتم آے دیر می جواب ادا کہ گفت
 حرف شوق مخفی خواہم نوشت

—*—

تا غزال تو شیر گیر شد است
 دل بدام بلا اسیر شد است
 از رخ و بینی تو جیسر انم
 مای از ماه اوج گیر شد است
 بے سبب چشم من سرفیدہ شد

۱۔ غزال کا نام ہے جنم عشق است ۲۔ خار و در پر من بودن یعنی مضطرب حال بودن است یعنی من بدیں
 وجہ مضطرب ہوں کہ جو گل بر تن نازک آن معشوق حریہ یعنی پارچہ پوشاک شد است تن اور از بس نزاکت کمرت پیدا شد است

۷۹
هوس طفل اشک شیر شده است

چرخ از آتش دال زنده پوش است

یارب آه دل که تیر شده است

غنچه دیدم عصا گرفت ز شاخ

طفل یارب چگونه پیر شده است

دل سختش هنوز نرم نه شد

سنگ از گریه ام خمیر شده است

خار در پیرین ازین رنگم

بوی گل ریش سر شده است

دیری از درس خانه عشقم

مصرع زلف دلیز شده است

راز حسن و عشق با غیا گفتن مشکل است

یارین اندک مگو بس یا گفتن مشکل است

زلف مشکین چون سبزه بر جاکرده است

چشم جاوید ترا بیا گفتن مشکل است
 لاله در طرف چمن با جام پیدا شد اگر
 ترک مینای نعل گنار گفتن مشکل است
 با لب خاموش گل درخون چو بوس میطپد
 در چمن در دودل از کار گفتن مشکل است
 از حیران نشانه در گوش دلم آورد باد
 شسته از زلف عنبر با گفتن مشکل است
 از پریشان گوئی زلف بتاں عییم مکن
 نکته پیچیده زند گفتن مشکل است
 بملان این چمن و اگر چه فرساید زبال

لاله چشم معشوق را شعر بیا مینویسد خداوند معنی این که بر چشم معشوق زلف چو سبزه مار

نشسته است چشم بیاژ طو رخوا هم گفت :

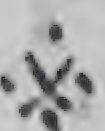
معنی خلاصه معنی این شعر آنست که درین گلستان قصه در دودل مروح گفتن دشوار است چرا که گل با وجود

لب خاموش و رخسار طپیده است مدعا که سر از عشق پوشیده است گل نوا طپید و دودل ظاهر میکند

نکتہ پیچیدہ زبّار گفتن مشکل است

بہمدانِ این چمن را اگر چه فرساید ز بان
داستانِ آن گلِ بنجار گفتن مشکل است

نقش بر سنگ است و پرمی این و حرفِ کوهن
ترکِ جالِ سہلست ترکِ یار گفتن مشکل است

و اعظم بمنعِ بادہ ندانم چه کار داشت

دستارِ خود ز پنہِ صبحِ بہار داشت

از دُور باشِ پنجہِ شرکانِ اہلِ مرید

آہوئے شیرگیر کہ قصدِ شکار داشت

شد عاقبت ز عارضِ سچوئے او عیاں

۱۔ و اعظم بمنعِ بادہ کئی چگونہ میگرد کہ دستارش از پنہِ صبحِ بہار بود یعنی خود مست

گلگشت بہار و بادہ کئی بود :

۲۔ معنی این کہ آن معشوق در خاطرِ خود از عاشقِ ملال داشت عاقبت کار از روئے او بموجب

دمیدنِ خطِ آن غبارِ ملال ظاہر و آشکار شد :

آن سادۀ روز مابدل خود غبار داشت
 مے را ز آب لعل لب خویش رنگ بود
 پیمانۀ راز دیده خود شرما داشت
 در عالم قدیم حوادث بخواب بود
 آن چشم شوخ گردش لیل و نهار داشت
 مدّش بادۀ بود تماشا نکرد هیچ
 شرکان من غبت همه شب بآتش داشت
 ویرمی صبح جراحت دل خواست به کند
 آن زلف مشکبار صبا بقیه را داشت

در عالم قدیم که حادثه های عالم حادثه یعنی تغیرات حالات هنوز نه بود - آن چشم
 معشوق بوجوب شوخی در آن عالم بی حادثه هم گردش لعل و نهار یعنی تغیرات حوادث داشت
 ویرمی وقت صبح خواست جراحت دل کرد اما علاج نتوانست کرد - که زلف مشکبار
 معشوق را باد صبا کشاید از روی مشکباری زخم التیام نه گرفت

غصمتش مثل عسیر گلشن است
 زانکه از شبنم چمن تر دامن است
 از چمن دامن کشان رفت آن پری
 بر تن هر گل قبا پیراهن است
 در دلم پوشیده داغ عشق بود
 لاله را خون دلم برگردن است
 سینه ام گلگل شکفت از زخم
 منت تیسرغ که بر جان من است
 رستگاری نیست در میدان عشق
 مبتلای رستم بچاه بیشدن است

لاله در دل من داغ عشق این که لایق پوشیدن است پوشیده بود لاله از داغ خود را پوشیده
 عشق آشکار کرد از این سبب دلم را خون کرد خون دل من برگردن لاله است
 رستم بیشتر نام پہلوئی که باعث عشق گرفتار چاه شده بود رستم او را را کرد و درین بیت
 آن مراد نیست بکه این که رستم هم در چاه بیشدن یعنی چاه عشق گرفتار است۔

خسرو از سختی خار مناساز

کو بکن را جان شیرین دتن است

در حصار صبر می لرزد دلم

زلف طراپ که یارب رهن است

جامه صبرم بزرگ چاک شد

بنجیه ام بر روئے کار از سوزن است

زهر در جامم بجائے بادہ ریخت

چشم مستش عاشقان را دشمن است

گفتم ای دیر می جواب او که گفت

برکش در جمله فن های فن است

ز داغ عشق که سوزاں گل و گلستانست

که دود آتش گلزار سنبستان است

له این شعر خطاب بخبر است از سختی سنگ خارائے کوہ بیتوں نازش مکن کہ چہ طور

شکافیدہ خواہند شد کوہ کن زندہ است بوقت خود ہمہ سنگ را خواہد شکافت

ز خار خار که گلها باری باغ مینالند
 که گلستان همه امروز بلبستانست
 ز تیر غمزه و ز نجیر زلف میترسم
 که حسن یار فرنگت و زابلستانست
 ز نوش بعل شکر بار یار می نازم
 اگر چه تلخی و شام خطراتانست
 و لم شکفته نه شد و پری از نسیم بهار
 که غنچه بے گل رویش گل و گلستانست

یک سراسری بجام آب آتش رنگ ریخت
 ساغر غورشید مینا فلک سنگ ریخت
 آتش گل را بسحر غمزه آخر آب کرد

له در فرنگستان قاعده تعزیرات قید بسیار است و در زابلستان قاعده تعزیرات می بسیار
 بود است. معنی شعرا این است که حسن یار را تیر غمزه و ز نجیر زلف حاضر است این رو حسن یار

را فرنگ زابلستان و آنست میترسم:

آب رنگ نو بهار گل باین رنگ ریخت
 خند دندان نمائی یار در طرف چمن
 غنچه را دندان شبنم از دهن تنگ ریخت
 آن شکر دوش از بزم طرب مخمور رفت
 با خیال خون گرم جام می از چنگ ریخت
 در حریم تنگبارش رستم آسار نه بود
 جذبه شو تم کلاه نخوت سرنگ ریخت
 خانه خوش کردن محال از من کی ساقی در چمن
 باده در جام گل و زکس بیا رنگ ریخت
 در چمن ویری غزل خواندم باواز بلند
 بال پر در آتشیان بیل بیک آهنگ ریخت

لعل آن معشوق شکر از مجلس بغیر شراب کشتی رفت که او را خون گرم من نوشیدن عوض شراب
 خواہش بود۔ ازل سبب جام شراب گزاشته از مجلس رفت کہ خون خواری

ساقی بیار باده که نوروز و نوگل است
 مطرب غزل سرای که دم ساز بیل است
 بیل منال از غم دل داستان مگوئے
 مینا بگریه بالب خندان نوگل است
 سرخوش شدم ز جلوه مستانه بهار
 گل جام باده سروچمن شیشه مل است
 پیوند جان من به غم روزگار نیست
 این رشته را بطره ساقی تنسل است
 یارب اسیر حلقه دام بلا میکن
 مرغیکه سایه پرورششاد و سنبل است
 از درد عندلیب ندارد خسرو مینور
 آن تازه گل که مست شراب تجمل است
 آن تازه خط بصید دل کیت در کمین

این رشته جان من با غم روزگار پیوند ندارد و باز لطف ساقی پیوند دارد که زلف ساقی
 باعث شادی است

دیر می دیکه دشت گرفتارِ کامل است

✽

بسیار شاعری شعارِ من است
 رنگِ معنی گل و بهارِ من است
 عندیسم غزل سرانے چمن
 چمنسم رنگِ روئے یارِ من است
 گرفتارِ گنی گل بے خار
 بے تکلف رنجِ نگارِ من است
 از خدا گر چه بیستم غافل
 خود پرستی مُدام کارِ من است
 نیست پرواے طغیانِ اغیار
 یارِ پیوسته در کنارِ من است

۱۔ این بیت ہم تابع بیتِ بالاست که در ذکرِ تصوف است معنی این کہ اغیار مرا

بحقارت مے ہیند بموجب تحقیر طعنہ زنی می کنند ایشان از اصل حالِ من نا مطلع اند۔ پیرا کہ

جلالِ جاناں در وجودِ من است مرا از طعنہ زنی ایشان چہ پروا باشد نہ از کشتن

پائمالم چرا کفِ غم و ہر
 دہر گر دے ز رہ گزار من است
 چہ غم از تو سن فلک دارم
 کہ عنانش باخت یار من است
 بر درشہ چرا روم و یری
 کہ دل خویش شہر یار من است

بے تو نظارہ بہار عبث

سیر گلزار و لالہ زار عبث
 از نشاط بہار کشمیرم

ہوٹس سیر شاملار عبث

نشاط دو معنی دارد۔ یکے شادی دوم باغ کہ در کشمیر است معنی شعر این کہ از روئے
 شادی بہار کشمیر ہوٹس سیر باغ شاملار کشمیر سوائے یار ندارم این بیت تابع بیت ^{مطلع}

این غزل است

بادہ خوردن بخوش ہوائے نسیم
خواب در سایہ چنار عبث

در نشاط طم نسیم آوردہ است
کہ طرب بے رُخ نگار عبث

بہ بہار و کنار آب قسم
کہ کلمہ استو در کنار عبث

گفت شبم بافتاب سحر
بیتو بر فرش گل قرار عبث

گشت مطرب شبانہ نوائے حزیں
تکبیر بر دور روزگار عبث

۱۔ نسیم دو معنی دارد۔ یکے ہوائے خوش دوم باغ نسیم کشمیر کہ در انجا چنار زار است

ایں شعر ہم تابع مطلع است کہ بغیر یار در باغ نسیم شراب خوردن خواب در سایہ

چنار کردن نئے خواہم :

۹۲۔ مراد در باغ نشاط باد نسیم خبر آوردہ است کہ بغیر یار دریں باغ موقع شادی و

طرب نیست :

یار در خانه یافتسم دیری
شکوه کردم ز بهر یار عبث

✽

بے تو فرشت کلم بباغ عبث
لاله بر سر بجف ایام غ عبث
خاطر مضطرب بفر رقیب
برده از دلم سراغ عبث
شب تار است مونس جانم
دود انگیز شد چراغ عبث
آں گل اندام لاله بر سر زد
ایں دل من شده است داغ عبث

۱- در خانه یافتن کنایه از دل خود یافتن است :

۲- اے یار خاطر شما برائے ملاقات رقیب در اضطراب است از خاطر من فراغت بے
سبب برده اید که من برائے ملاقات شما در اضطراب هستم تو با من نخواهید نشست که

خاطر نما یل رقیب است :

نیست راهِ نجات از زلفش
می‌طپد دل بے سُرّاخِ عبث

بے ثبات است رنگِ لاله و گل
میکنم سیرِ باغِ وِراغِ عبث
یک نگاہِ هزار جاں سوز
دیر می‌ایں جا دل و دماغِ عبث

سوتنم از گرمیِ خویشتن آتشِ مزاج
داغِ غم از طبعِ جفا خویشتن آتشِ مزاج

۱۰. صورتِ خلاصی دل از زلفِ یار ندارد که بسیار مدلل است دل بدین وجه
سعی میکند:

۱۱. ناپائدار است رنگِ لاله و گل یعنی موجوداتِ دنیا سیرِ باغِ وِراغِ یعنی دُنیا بے
همودہ می‌کنم:
۱۲. یک نگاہ یعنی معشوقِ هزار جاں عاشقِ می‌سوزد - دل و دماغِ تمام
جائے تسلیم است:

خون گرم میکشد از آب تیغ نیز دود

بسم از شوق ابروئے بت آتش مزاج

شب که تا وقت صبح میسوختم از شک شمع

از خدا میخواستم روئے بت آتش مزاج

آسمان از سرد مهری عاقبت رسوا شود

بستم دلم را بگیسوئے بت آتش مزاج

گرچه خوبان فرنگ چشم افکندم چو آب

میر و دل حال هندوئے بت آتش مزاج

کاش خاکستر شود از آه گرم محتسب

باده در سر میر و م سوئے بت آتش مزاج

دیری آخر دود در گنج دماغم خانه کرد

۱۰ معنی این شعر دقیق است که من از شوق ابروئے معشوق آتش مزاج بسمل شده هستم حدت

آتش مزاج او آن قدر است که گرمی آل در خون من سرایت بسیار کرده است بدین وجه

خون گرم من از آب تیغ دود میکشد یعنی شمشیر آتش میزند

۱۱ تمنا میکنم که محتسب خاکستر شود تا بفرافقت باره کشیده سوئے یار خواهم رفت

با خیالِ حلقهٔ مومئے بتِ آتش مزاج

بیدار شو بنوش پیاپے شرابِ صبح
 اے مستِ خواب عینِ خرابی است خوابِ صبح
 ہر چند فیضِ شبِ دولت کثودہ است
 دلِ میطیب دہنوز پئے فتح بابِ صبح
 یکشب پیا کہش نشود روئے شمع
 رندیکہ دیدہ است رخِ بے نقابِ صبح
 بشنوبیک کناہ نہ دارم دماغِ شرح
 فرو بست آفتابِ ز متن کتابِ صبح
 یارب کجاست سایہ ابرِ کرامت
 خوی کرد روئے ماہِ من از آفتابِ صبح
 قتالِ روزگار نہ تنہاست چشمِ یار
 موبیش زوالِ شامِ خوش انقلابِ صبح

دیر می دیریں دیار کسے از سخنوراں
شب زندہ دار نیست کہ گوید جواب صبح

چہ روم بے تو درچمن اے شوخ
چہ کنسم با گل و سمن اے شوخ
بے تو ناشاد کرد خاطر من
تو بہار و مئے کہن اے شوخ
در گلستاں ز شوق دستارت
گل قبا کرد پس رہن اے شوخ
بے فروغ است بے تو بزم طرب
کہ توئی شمع انجمن اے شوخ
جانم از تشنگی بسبب آمد
آب وہ از چہر ذقن اے شوخ
کار ہا کرد خنجر نازت
تینغ را بر فساں مرن اے شوخ

تاسف کرده آدم بدست
 فارغم از غم وطن ای شوخ
 دست دیرمی بدامنیت نرسد
 تا پوشد بر کفن ای شوخ

نگاه گرم ساقی غنچه را در پیرهن سوزو
 شرار آتش می پرد زنگ چین سوزو
 دلم را بسکه مشب قصه شام غریباں سوخت
 مبادا آه گرم پنبه صبح وطن سوزو
 برائے عبرت گل آں پری طرف کلتا نهان
 بسحر غمزه ترسم سایه سرو و سمن سوزو
 بستم تکرار مشب رفت از چشم فسون سازش

ای دست بدامن یار یعنی حصول وصل یار سوائے جان سپاری نخواهد شد

۱. مله معروف است که آتش را بموجب افسوں سرایت احتراق نمائند از آنجا

بسیار تکرار از چشم فون ساز رفت بتاثیر آں چگونگی بر پر دانه را شمع خواهد سوخت :-

چنان بال و پر پرده شمع آئین سوزد
 مباد خواب نگیس حرف شیرینش در دل
 شراب سنگ خارا فروش خواب کوکبن سوزد
 پر بالینم آخر زیر سر سوزد چو پروانه
 چو شمع بیکه شمع رفته جان بدان سوزد
 چنان مشتاق تشریف بهار نسیم ویری
 که شب اول بیا بسنبل دود کفن سوزد

شعله آه نه تنها جگر مے سوزد
 اشک از گرم دمی چشم تو هم میسوزد
 رگ گردن چه کند شمع دریں بزم مشب
 هر سر بر موج چرخ غالی بزم مے سوزد

له معنی این که اگر فراخ جواب رفته حرف شیرین که معشوقه او بود از روی خواب فراخ گوش نماید کرد
 شراب با که در سنگ خارا میباشد از سنگ خارا پرده فروش خواب کوکبن سوزد که تندر خواب کند
 له آتش یعنی آتش مزاج اهل مود را آنقدر مشتاق و آرزو مند که در شب بیا بسنبل دود کفن
 به عشرت میگذاردیم

چشم سوز بر پاک خیال از رنگ شمع

سر ببالین بدایغ و گرم می سوزد

دل شب داغ ز سوز غم پنهان است

پند صبح زاده صبح میسوزد

بسک و در مغال گرم و آیم از شوق

باد و در جام ز جوش نثار میسوزد

کاش خاکستر پروانه من باد بود

که نه خامه چو شمع از خبرم میسوزد

بیل جوشید بهار خط سبزم دیدم

آتش شک چین بال و پر می سوزد

کاشکے خاکستر پروانه من باد بداشعه باطراف بر و که مردم را سوز و گداز من روشن

نشود چرا که خامه از سوزش خبر من می سوزد صورت تخریب خبر ندارد

نرگس مست دریں باغ عبث جام آورد
 خمر تلخی مرگم گل بادام آورد
 رندم از باد و فراغش شد تلخی مرگ
 ساقیم جام عبوحی از خشمم آورد
 بهوادری گل بال نشانم ختم
 چه کنم سایه سنبل بچمن و ام آورد
 خواب در سایه سنبل حکیم طرف چمن
 باد بوئے و گرا از زلف و لام آورد
 کاش مرغ و لم از مرغ سحر گوش کند
 که لب شمع دریں باغ چه پیغام آورد

۱- نرگس مست دریں باغ بے هو ده جام آورد چه طور شراب میکنم که گل بادام خمر تلخی مرگ
 آورده نزاکت نمی آید است از گل بادام پیدا میشود بادام تلخ میباشد از خیال تلخی مرگ
 بیاد آمد - ۲- رند یعنی بوشیار هستم از شراب کشتی تلخی مرگ مرا فراغش نه شد
 چرا که ساقی من جام صبح آغاز از خشمم شام یعنی روال آورده بود - انبیا و جنتی شراب
 تلخی مرگ فراغش نه کرده :

بسم امروز بشکر شکر آبی دارد

که برید شکر شکر آبی آورد

از طرب جامه جو گل تنگ بر اندام شکر

که صبا مشرود و صبا گل اندام آورد

رنگ معنی نه شد و سیر گلستان صبا

ویدی ای رنگ معنی نه شد و سیر گلستان آورد

ترسم که سیل اشک چشم عیاں شود

چشم سید چون کشت دیار و آن شود

بد و شوق سپهر و لعل از حجاب

دلبر کجاست مال بود و هیراں شود

همشال شود بد و غم دای ماه و مهال

له قاصد یار خبر لذت و شتام لب یار آورد و تقدیر شیرین و لذیذ تر است که دل من و

لب من از شکر ملوان و نفور شد که لذت و شتام یار به نسبت شکر زیاده است

دایغ و لکم که تیر غمش را نشان شود

از سر زدم بر پر که بماند شراب

سر زدن و لکم ز خدمت پیر منغان شود

یاد بچه خوشش بود که زیر تاج پادشاهان

زیر پیرن خاتم شاه جهان شود

پتای سنگ شاه جهان پادشاه دهر

بر تخت جرم شید و صا حقران شود

میخواهم از خدا بدعا شام و باداد

عمرش رسد به پیری و نختش جوان شود

دیری بشعر کوشش که این شاد نکته دال

شعر ترا پس کند قدر دال شود

له من از سر قدم زده بدیر یعنی بخانه و بت خانه مرشد خود خواهم رفت که سوای شراب

نشی در اینجا مست و خوش از خدمت پیر منغان یعنی مرشد خواهم شد حاجت شراب دنیا

در اینجا نیت از توجه مرشد مستی دل حاصل خواهد شد :

گلچین ببلغ و دش گناه عظیم کرد
 گل چید و طفل غنچه گل را قسیم کرد
 یارب ز چشم زخم مخالف نگا بردار
 پیکان غمزه که دلم را دو نیم کرد
 یکچیز غنچه لاله و غم بسینه بود
 پیکان یار آمد و کار نسیم کرد
 ممنون چشم اشک غشا نم بجز دست
 کاه به نثار گوهر و که نذر نسیم کرد
 از دوش یار شاگرد از زلف شاکریم
 شه التفات کرد عداوت ندیم کرد
 گل چند روز بود رستم درین چمن
 اقربان بدیم که رفاقت بدیم کرد
 هر کس بشاه نذر زدیم بش نخت
 ویرم غزل نثار ز طبع تسلیم کرد

۱۰۳
روضه خلد بین مسکن منسود باشد

روشن بین مکتبه زخاں رخ نیو باشد

صفت ذات خدا نیست عجب نمیدان

گوزنخانه بت سنگ ترازو باشد

شیخ امروز به تبحر گمان آباد است

بادرم نیست که فردا بر تو نیو باشد

روئے دل پیر صمنخانه نماید بکس

که بنویسند خدا بیدل و بیکرو باشد

چرخ دشمن کیش اگر تنوع شود

حرز جنگم ز صمنخانه مبارز باشد

له صفات ذات خدا را وزن کردن هر چند دشوار است لیکن تعجب نیست هرگاه از تبحر

در ترازو بجای سنگ ترازو داشته شود. ملاحظه این است صفات ذات خدا

سواء بت پرستی یافته نمی شود. بکس روئے دل یعنی دیدار انوار دل پیر صمنخانه که

مرشد است بهمان شاگرد خواهد نمود که بیدل و بیکرو باشد و صمن پیر صمنخانه شاگرد ناقص

دیدار دل که مطلع انوار است نشان نخواهد داد.

و انداختن که کند شایه زلف معنی

که صنم به بعد فرق یکم باشد

مگر از آتش که چمن در خط است

سر و آزاد که دائم بلب خوب باشد

دوش می گفت که کیوان بد قوس رسید

دیمی آن خال که بر گوشه ابرو باشد

آن پری چهره اگر طرف چمن جا گیرد

له دانه نکته سخن این نکته عجیب را خواهد داشت که از صنم تا بعد همگی تفاوت یکم است

بدین صورت که صنم بحساب ابجد ۱۸۰ عدد دارد و بعد بدین حساب ۱۳۴ عدد است تفاوت ۴۶ عدد

حرف مو بحساب ابجد ۴۶ است درین صورت در میان صنم و بعد تفاوت یکم است

معنی شعر این که کیوان یعنی زحل که سیاه رنگ است برج قوس بصورت کمان است بدین وجه

خال گوشه ابرو ظاهر میگردد که زحل بود بر قوس رسید زحل بود سیاهی یا خال و

قوس محبوب نمیدارد با ابرو و ... دارد

گل گریبان در دو دامن صحرانگیز

در چین جام بکف لاله و گل حاضر شد

آن گل اندام مگر سار صحرانگیز

جود شیشه دل ریخت بجام ساقی

حیف باشد که کفر کردن بینا گیرد

آخر از چشم ترم جوش تند طوفانی

تا بکجه کوه صوری ره دریا گیرد

گرچه از چشم ترم عالم آست جهان

اشعه داغ دلم عالم بالا گیرد

که تو انهم که نه زلف بکیم دم در غاب

کو خیالم ز ثریای تاب ثریا گیرد

ویرانی از تیغ زباں بر سپیکار آمد

که سکن در شود و سند دار گیرد

صل آن معشوق که بری چهره است اگر طرف چین خواهد رفت گل دیوانه شده گریبان

خواهد دید به طرف صحران مثل دیوانه خواهد رفت

دی زلفش در حضور میکشایان تقریر بود
 از خط پیمانه حاضر حلقه زنجیر بود
 شب که از دهنم درین گشتن چراغ افروختند
 لاله تا وقت سحر در خجست تقصیر بود
 نه همیشه بنم سحر که درین گل می کشید
 رنگ گل را بنیچ و شمشاد درین گیسر بود
 یاد نو روزی که طفل غنچه از دوش بهار
 مان آغوش گرم باغبان پیر بود
 طره یایم بچنگ آمد قضا را از قضا
 خاطر مناجاتی پریشان در پرتو پیر بود

۱- طره یایم مراد از مطالب دل در دست آمد قضا را یعنی خود بخود از تقدیر حاصل
 شد مناجاتی در تدبیرات پراگنده خاطر بودم مدعا که تدبیرات سودمند منیر به کمال
 حواله تقدیر است :

چو بر آتش جانم ناله بد مرغان جهان
 ببله آتش زبان در گلشن کشمیر بود
 یکسر در می غزل بخواند و طرفین
 مرغ خوش آهنگ گلشن ببل تصویر بود

✽

مرغ دل یارب آتش دوش گرم ناله بود
 دانه و دانه شش شراره و شعله جواله بود
 بے سبب بند قبائش و انکروم کز ازل
 با خیال چاک دانهش جگر پر کاله بود
 میچکد از چشم تو امروز اشک اعداد
 دل بصر اے جنون شب آیس لاله بود
 شوخ چشمی عاقبت از یک نگ تاراج کرد
 در دل زاهد خیال طاعت صد ساله بود

۱- و قتیکه بر آتش فرار که طریقه حمیده اهل نمود است جانے خواهیم کرد مرغان جهان یعنی استارها
 و سخنوران ناله خواهند کرد که این شخص عجب آتش زبانی و کشمیر جنت نظیر بود :

خاطر ویر می شود و تن خط شبر نگاشد
ای خوشه ز کمر ماه رخسار به مال بود

✱

دل ز یگان خط تخم سنبل می شود
رشته جانم بخون غلط در گل می شود

سایه شرکان مو خط لبش را ریش کرد
گردش از بس نزاکت خم ز کاکل میشود

بهر دستش از جنون گلدسته بستم در چمن
از نزاکت بر سرش بار گراں گل میشود

ساغر مرشاد و دستش چیدمال یارب بهم

ای معنی این شعر باریک است بدین رنگ که سنبل از تخم سنبل پیدا می شود سنبل کنایه از آه که از

دل می برآید بدین معنی دل را تخم سنبل گفته شده است :

آه بر آید و ت معنوق گلدسته بستم خیال ز کردم که بیاعت نزاکت با بر سر مشتاق گل

بار گراں است کار جزو خستیم : آه ساغر مال مال در دست یارب چگونه خواهم نهاد که دست

یارب از بس نزاکت از گرس یعنی جام خالی بمنزله شاخ سنبل نمیده می شود :

دست گلرنگش ز رنگش شاخ سبزی میشود

از تماشا رخ آن نازنین پرتاب سحر کن

کبریا پرغ از باد و امان گم گل می شود

در گشتا نشا اگر پایی در آید سر و سر

گرم خوں از شعله آواز بلبل می شود

یارب از فکریتان بلبل شود دیو غنچه تنگ

بالش یوں غنچه گل را تقابل می شود

گل بدلت از پیران ترسم و دآن نازنین

خار و پیرا من نازش رگ گاه می شود

و خطرات شتیم از چار موج نو خط است

گر چه بحر حسن را بر لب کج می شود

نعل در آتش بقدر دم از پیر و انشعده خوست

کارن از آب شمشیر تغافل می شود

له چرخ یعنی روی آن نازنین از باد و امان نگاه گل خواهد شد تا تنه روی آن نازنین

نباید کرد که معجزات و اود

ہند را تہ نہ کریم و پیچی از تنغ زباں
نہیں غزل اکنوں مسخر شد و کابل میشود

✱

گر مقابل بارخ آں نازیں گل مے شود
از خجالت با چو شب بنم آب بلبل مے شود
مست خواب ناز بر فرش گل است آں نازیں
خار و رہلوے اتر سم رگ گل مے شود
با خیال زلف مشکینش بسیر بوستان
بس پایشان خاطر م از بوئے سنبل میشود
گر ز روئے چو انگلش شب بنم پیدا بدنمے
خاطر گل غنچہ از فک و تائل میشود
گر برائے عشرت آید آں پر می طرف خمین
سر و میناے مخ گل سا غزل مے شود

۱۵ ہر گاہ از روئے بار بہ شراب کشتی عرق پیدا خواهد شد و روئے یار را خوبی و زیبائی زیادہ تر
پیدا خواهد شد۔ گل و زکرت خواہر افتاد کہ از روئے گل روئے بار سبقت خواهد برد و

زلف یارک عاشقان دست و دل سبیل نیست
 بوالہوس آن خورشیدیاں میں تساہل میشود

پیچ و پیچ و مسلسل دام زلف آں پرست
 مرغ دل یارب ہا کے زیر تسلسلے شود

گرچہ از فکر زلف و تائید جمع نیست
 خاطر م یارب پریشان تر ز کاکل میشود

از سیل گزشت یک جزو و برمی خواندہ ام
 شرح جزو م مخلق را مجموعہ گل مے شود

بزعم آں ستم گزشت شراب انہ خون سبیل بود

کہ از پیکالہ ٹپے دل بدست جام چوں گل بود

مرا از صحبت گل بتو حاصل خار خار شد

بہ تیغ و تائب بودم در چمن ہمسایہ سبیل بود

عرق ناکرودہ سر و از بلوغ برشتی چسب

مگر وہ دیدہ بے خواب سبیل ماہ من گل بود

بقا نم ریخت از لاف پیزاری نه شد رسوا
 شے مهر را بوی یار من قصد تقابل بود
 هلاکم سادہ کوئے کرد از بے التفاتیها
 مگر آئینہ اش را آب از تنغ تغافل بود
 دلم دست و گریباں بود با نعل سمننداد
 هنوز آن ترک را در استی دست تطاول بود
 زمین این غزل آخر شکفت آباد زنگیں
 دل ویرانی چندیں زنگ در فکر و تامل بود

چو صبح آید زباش چادر ہفتاب بردارد
 مہیا آن نازنین را سیر بام از خواب بردارد

لے مستی این شعر در نزاکت دست کہ صبح میر بام معشوق آید چادر ہفتاب کہ میر بام خانہ معشوق
 گسترده باشد خواهد برداشت آن معشوق نازنین را مبادا سیر بام یعنی صداسے رفتار
 صبح بر بام از خواب بیدار خواهد کرد

کجاستی ز رنگ گل جام لاله میسریر
 کجا آن نازنین جام شراب ناب بر دارد
 اگر در خواب ببیند ز جام پریش
 چنان آن نازنین بر سر گل شراب بر دارد
 برایش عکس در آب آتش است
 چه حظ از چشم خورشید عالم تاب بر دارد
 و لم حیران جذب اشتیاق ساده روی هست
 مباد این جذب از آینه دل آب بر دارد
 خیال دوزخ وشت استخوانم سوختن میترسم
 که دود از مغز جانم سر به تیغ و تاج بر دارد
 بر جوشش دیر می غزل گفتم که گفتی این
 بجنب وشت نظاره شکری آب بر دارد

له کجاستی از رنگ گل جام لاله شراب خواهد ریخت که امر خال است که آن نازنین
 که در حد نزاکت است جام شراب خواهد برداشت که آن نازنین را همین شراب و این
 جام باید بود:

نه تنها اشک محزون موج خواب بر دارد
 غبار کسب برده از چشمت خیزد آب بر دارد
 نگاه گرم ببل از پیشم ز غم می ترسم
 که لطف آب رنگ اند نوکل شاداب بر دارد
 اگر دستا طرازم از گذر بخبر شرکان
 عرق موج از صفای سانسد سحراب بر دارد
 پیای شمع مساقی می کشیدن کارندان است
 که گلبرگ درخت رنگ از شراب ناب بر دارد
 درین مجلس حبای شکستن تهمت خونت
 که مست نماز را از مسند بنجاب بر دارد

۱. پیای شمع می کشیدن عیش تیره گلی پای شمع کنایه از پوشیده می کشیدن است
 و در آن یعنی پوشندال پوشیده می کشند که مبادا غیرت گلبرگ تر یعنی لب معشوق
 رنگ از شراب خواهد پراپند

مباد از شعله آواز بلبل باغبان غافل
قدم ستر تا قدم نازک شب هفتاب بردار
مگو از اضطراب نفس ویری از نیک استغنا
نمیگیر و طلبا بیستابی سیماب بردار

چو بلبل و دوا آه از سینه بیتاب بردار
به تیغ و تاج سنبلیل غنچه را از خواب بردار
چه رنگست اینک از نیرنگ رخسار عرقناکش
ز آتش آب خیر و شعله سر از آب بردار

۱- معنی این شعر بسیار سچاں است که از شعله آواز بلبل باغبان غافل مباد بدین وجه
که ستر تا قدم نازک یعنی معشوق قدم برشته سیر باغ خواهد کرد - آنوقت بلبل شعله آواز بلند
خواهد کرد از شعله آواز مباد ا بوجو نازک معشوق گزند رسد باغبان احتیاط کند و غفلت نکند
۲- این شعر مخاطب به دیرخی مصنف این دیوان است که بے دیرخی از اضطراب نفس مگو
یعنی براه نفس اضطراب کن استغنا کن هر چند قاعده طلبا است که بے تابانی سیماب دوری کند
مگر استغنا این حرف قبول نمیکند - که طلبا از سیماب بے تابانی بردارند :

دل صافم کجائیل بابل زنگ میگرد
 سکن در هم ازین بینه رسم بر دارد
 ظهور باوه در بزم تو انداختابی کرد
 اقصو ز راه از فیض شب هفتاب بر دارد
 می آتش چوای پری در شیشه قصه است میدانم
 پیالے شوخ من جام شراب ناب بر دارد
 غزل می تو ای پری زنده سخن بقا نوئی
 که ساز مطربان آهنگ بے مضرب بر دارد

گنج دایم که عطر از بوی مشک ناب بر دارد
 خیال خیل از غواش به تیغ و تاب بر دارد
 دلیل روشن از فیض گلستان غنایب و ز
 که شاه چین در تاج از گل شاداب بر دارد
 ز خواب نشو رخ را بیدار کردن کار آدم نیست
 مگر آواز غلطی پری از خواب بر دارد

بسوی خانقہ ساقی ز ابرو یک اشارت گمن

کہ ز ابرو جام می در سایہ رخسار آب بردارد

مذہب دارد و هنوز از کشتیش می پندہ شوخ من

کہ دستا و کمر از فرق شیخ و شاب بردارد

بفرہیں زمینیں پس حریف افتد بگر و ابے

تلاشی کردہ آب از کاسہ دولاب بردارد

خوش روزیکہ دیر می رخت از کشمیر بر بندد

قدم ہا جانب گنگ اندرہ پنجاب بردارد

✽

تا کار او چوب ز شرکاں نے رسد

طفل سے شک من بدستان میرسد

پیغام دل ز کامل مشکیں رسد بوش

۱۱۷ معنی این است در فکر این زمین حریف را گنجایش قافیہ کم است در گرد آب نکر افتادہ

تلاش قافیہ کردہ گرد آب و دولاب را جایز خواہد کرد کہ دیر سی مصنف میں دیوانہ چار غزل

دریں زمین یک قلم طبع کردہ است :

صبح دهن بشام غریبان نمیرسد

آورد جوش گریه مینا بگوشش جام
 با چشم خوں چکان لب خندان نمیرسد
 بیل ز باد گونی بیک صبا منگال
 آن رشک گل دگر بگلستان نمیرسد

با این جنون خام بصر چنان رسم
 دستم هنوز تا بگریبان نمیرسد
 صد جا پوشانه چاک نشد سینه کس
 دست کس بزلف پریشان نمیرسد
 کس شب سیکه بسته زلف دوتا شود
 هرگز بعمر خویش بزندان نمیرسد

سه شیشه را یا اعتبار چشش شراب چشم خوں چکان است جام را بوقت خالی بدهان لب
 دندان است ازین دجه شیشه در گوش جام گفت که لب خندان شما با چشم خوں چکان من
 برابرانند در رتبه و عزت من از شما مافوق است بجزت من نه تو اهی رسیدی

در حیرت از خروش و ترش سکنس دم
 آینه اش بدیده و عینش نمید
 گیم شرابم خورم از جام آفتاب
 دیر می بمن جهود و سماں نمید

چون پری جلوه گشاں باد سدری آید
 آن پری چهره دین باغ مگر می آید
 از طرب نغمه ببل و گل بس قصد
 آن گل اندام بگلزار اگر می آید
 بسکه از شرم قدش قالب خود کو تخی
 سرو چو شیشه خالی تنظری آید

له خلاصه شعر اینکه دیده حیران اشارت از چشم عارفان است که بقول اهل بیت مطابق
 مضمون دقیق شاستر عارف به حاکم صنایع بوقلمون کردگار که نوین بیند حیران شود و مقام حیرت
 که مقام سلوک است در حیرت میباید و این شعر کنایه از آن چشم حیران عارفان است آنچه که مانند آینه تیار کرده است
 تلاش بوی هوده است که آینه تیار کرده او با چشم حیرت زده عارفان برابری نمیتواند کرد که آنقدر مفای ندارد

حاصلم وقت سحر و نگر خواب بهار
 بانگ زو مرغ سر یار و گرمی آید
 وعده وصل تو امروز یغرد افتاد
 شب بیاں نرسد عمر بر می آید
 نخب عشق اگر زخم زد بر جگر م
 از ره دیده چرخ خون جگر می آید
 تیره بختان بدیش به قدم هارفتند
 دیری از روشنی طبع بر می آید

ز سر و بهری خواباں شکایتی نبود
 ز گرمی آتش گل را سرایتی نبود
 به روش باش سیر بیاض کردن او
 اگر چه صاف بود بے کفایتی نبود
 شکست شانه آن زلف تخته بندش باد

و وصل امروز حاصل شد و وعده بر فردا افتاد شب از رویه فکرت ما آن قدر طویل خواهد شد که عمر بر سر
 تو ابر رسید شب هنوز باقی باشد

ز مومیائی دل را رعایتی نبود
 چه لازم است که صیانه کنی در بجا
 مگر ز سیرنگایش کفایتی نبود
 بغیر دیده خونبار پیش سنگدلا
 ز زخم های درونم روایتی نبود
 چه خون مرده بجا نم بود چه باوه تاب
 مگر از کرشمه ساقی نجاتی نبود
 نه در باست بستی تا ز خال هندویش
 بر شیشه مصحف رخسار آیتی نبود

چون خون دیده ویری جهاں کند گشتن

ز گلغرویش بهاری حکایتی نبود

✽

نغمه عرق از نغمه بگلشن رویه سیکویش کن
 خنده دندان نما تر گل گل بویش کن

طوقِ قمری حلقه زنجیرِ پارِ سرو نیست
 کاش آهنگ گلستانِ سرو و بوی گلستان
 دستِ ظالم را مبادا بر کمر اندازد
 کین همه کار جهان شمشیرِ ابرویش کند
 دولت حسنِ خدا و اوشن بجای سر کشید
 کز پروبالِ هما بالین سگِ کوشش کند
 در شب وصلش بر روزِ هجر شتائیم بجا
 بسکه پردازد استم طبعِ جفا و بوی گلستان
 پنبه از مینا که بردارد که ساقی تندخوست

۱- طوقِ قمری هنوز حلقه زنجیرِ پارِ سرو نشده است ازین وجه تمنا میکنم که سرو و دلجو
 یار یعنی قامتِ یارِ گلستان کند سرو آن قدیار را دیده دیوانه شود قمری از طوقِ خود حلقه زنجیرِ پارِ
 رواندازد ۲- دستِ ظالم را بر کمر اندازد شدن کنایه از اندازد شمشیر کشیدن است که بر کمر در نیام
 شمشیر بسته میباشد ۳- در شب وصالِ یار طبعِ جفا و یار بسیارستم کاری میکند ازین بابت
 خواندن روزِ هجرستم که در روزِ هجر آنقدر اذیت نمیت ۴- پنبه از شیشه می چکونه که بر دست کند
 چرا که ساقی تندخو هم راست اعتراض خواهد کرد ازین وجه تمنا میکنم که کبوتر آتش است اگر جذب
 شعله از شعله خونی باقی خواهد کرد شعله در شیشه می بلند شده پنبه شیشه می را خواهد سوخت شرابا تو انم کشید

آتش ہے کاش جذب شعلہ از خویش کند
 و پیر می از کشت پیر ایران پیر است
 بیت تماش این زمین طبع غزل گویش کند

—*—

نخچو ماہ کہ بے پردہ در جہاں گردید
 کہ پارہ پارہ دل ماہ چوں کتاں گردید
 کہ بے دریغ علم کرد تیغ از ابرو گردید
 بہ تیر غمزہ کہ خوں ریز عاشقاں گویید
 کہ شانہ زخم و پیچ زلف عنبر بار
 کہ مشک خیز چو صحرائے تپیں جہاں گردید
 کہ گل بسز گلستان شہیدہ دامن رفت
 کہ سرو گل ز پیش از چین رواں گردید
 کہ زد قضا بربخ ماہ اسماں بارید
 کہ جبہ بساید رخسار زماں گردید
 شہر زمانہ جواں دولت جواں بخت است

کہ پیرِ سرخ پئے تختش جواں گردید
شکوہِ ستِ علمِ افروخت فلکِ دیرمی
بگردِ پرچمِ اقبالِ کہکشاں گردید

حاصلِ ز کوئے یارِ خباے صبا نہ کرو
تا پایِ خود ز شبنمِ گلِ درخیزِ شست
گماںِ دلِ سحرِ پہوانے گلے شکفت
باصرا دلب گزشت کہ بیکارِ موی را
دیرمی بہارِ حسنِ کجارت از چمن
بگردِ و گلِ بیاعِ قرائے صبا نہ کرو

خنده دندان نما صبح بنگوش که کرد

در جهان این نکته را روشن در گوش که کرد

امشب از خوابه چشم گل از بستر شکفت

آن سمنبر خواب خوش یارب آغوش که کرد

از تسم دلبری تالاج هوش از نیم ناز

لعل می نوش که چشم نیم هوش که کرد

گل بسرو گل قباے تنگ بر دوش بود

امشب هم عریاں تنای بر دوش که کرد

در چمن جام گل و رگس بهار آورده است

آرزو جام پیای لعل مینوش که کرد

یک گل و یک رنگ با هم بلبل و قمری شدند

جامه گل رنگ خوش سرو قبا پوش که کرد

۱- خداوند معنی این که دوش در عیش و عشرت بودم امشب بجای تنای بر دوش یار و پوانه شدم

جامه دریده عریاں یعنی برهنه شدم - گل قمری و بلبل عاشق سرو گل است آن یار که قامت مانند سرو

دارد و جامه گل رنگ در بر کردید و وجه با هم بلبل و قمری اتفاق کرده بر آفتاب نشانی بار رفتند

عاقبت دیر می به ترک نوش و گفت رفت
جان شیرین را تصدق برب نوش که کرد

بـ

ز تیغ تیزی اشکم سحاب میسلرزد
ز دود داغ دلهم آفتاب میسلرزد
سوال بود چه سازم ازاں کماں ابرو
که خاطر سرم ز خندنگ جواب میسلرزد
مرا ز دفتر عشق است نیم جان باقی
دل دو نیم ز فک حساب میسلرزد
غزال ماه ز شیر فلک مگر لرزید
که عکس ماه بدر یاس آب میسلرزد
شب خرق چه پیم که جان ز بس حشمت
ز سیر پایی غزالان خواب میسلرزد
جای خواب رود یک شب از غم بیکس
که یکم از غم روز حساب میسلرزد

ز پیر و پیر خدا را کند ستصواب
که دیر می از عمل با صواب میسرزد

آمدن گل پیرین نظاره را گلچین کنید
پنجه و مشرکان و گلچین و گل رنگین کنید
سخت کوشیها چه لازم در جهان چو کوهکن
جان شیرین را تصدق برب شیرین کنید
نیت خوش دل بستگی ب دولت پادشاه
خوش بودگر توسن دل را به بهمت زیر کنید
بر کمان آسمان نه بست تیر انداز شد
قوت بازو و تیر انداز را تحسین کنید

له پیر و پیر کنایه و اشارت از نیت پیر بر پیر شد پاک دیر می مصنف این کتاب است که
از و باشد استصواب میکند

له تیر انداز اشارت از معشوق حقیقی است یعنی آن معشوق حقیقی بر کمان آسمان بقوت
بازو و تیر انداز تیر انداز می شود و قوت بازو و تحسین کنید

آب شد اما سه یوسف رازش ترش کرد
بر دل بے جزا تم ای عشقاں نفس کنید

در چمن فروانمیدم چمن رنگ آید پدید

مے کشتی امروز یا لال با گل و نسری کنید

دیر می از جرأت رخم کردم جواب او که گفت

آمد آن سه و اغما می سینہ از نگین سید

✽

بے خیال نامتش آشوب بر پا شود

خاطر هم دور از الف باشد خطر پیدا شود

قامتش آید بجولان شور و شر بر پا شود

عالمی خاموش گردد چو لبش گویا شود

بے نوا عاشق زبے شمع می نریزد آبرو

رشته جان را بسوزد انجمن آرا شود

سایه خاطر را حرف الف جدا شده خطر می شود منون شعرا این است که بے خیال قیامت یار

که بمنزل الف است خطر و آشوب پیدا می شود :

باسهی سرور و دان یار در طرب چین

گر مقابل سرور گردد عاقبت بے پاشود

گر جنوں بے پرده سازد داغ پنهان دلم

لاله رقصاں چوں پرمی در دامن صحرانشود

لے نوشا مجلس که آید یار مخمور شراب

شیشها خالی و ساندل پُر از صحرانشود

بر فراز کوه چوں فرمود مجنوں جا گرفت

گوشه صحرانگرا از گریه ام دریا شود

در دلم افسانه فرمود امشب کار کرد

نوحش بود گریسته و بالین من خراشود

جان شیریں را نشانش کنم و پیری اگر

بوسه از لعل نوشینش نصیب ما شود

له مجنوں صحرانشین است بر بلندی کوه مانند فرمود رفته شد چو که صحرانگشت گریه

من دریا میگردد در دریا مجنوں غرق آب می شد

زمین و آسماں را زیر و بالا سادہ روئے کرد
 کہ صبح از آب آئینہ رخش شست و شوئے کرد
 ز خواب مست شد بیدار چشم حلقہ ہر مو
 دلم در بند زلفش بکہ مشبے ہوئے کرد
 ز تاب آتش گل دست گلچیں سوختن دارد
 کہ آہنگ چین پاشیشہ شعلہ ہوئے کرد
 مگر آن غنچہ لب امروز بر سر مینزد گل را
 کہ با گلچیں چند گستاخ ببل گفتگوئے کرد
 گلستان در بغل آن طفل آمد از بستانے
 دل دیوانہ ام در بوستانہا جستجوئے کرد
 چرا با روی رنگیں موئے مشکین خانہ خوش کردے

۱۔ خلاصہ معنی ہیں است کہ آئینہ را قاعدہ است کہ عکس را زیر و بالا میا زد صبح کہ روی یار را

از آب آئینہ شست و شو ساخت بدیں وجہ روی زمین و آسماں را زیر و بالا نمود :

۲۔ آتش گل از روی فغبت نیز شدہ دست گلچیں را میوزد کہ یار در چین آمدہ خواہش شراب کشی

داد و براے تماشاے یار گھلا موبود بودن لازم است :

که گل و عومی بطرف بوستان رنگ و بوئے کرد
چنان بر می زمین این غزل را کرد گل کاری
که هر بیل گلی از رنگ معنی آرزوئے کرد

بسکه دل را بقید زلف ظالم آب کرد
حلقه هر مودیل حلقه گرد آب کرد
گرمی رفتار شبم آفتاب محشر است
ماه من یارب چنان در سایه گل خواب کرد
بسته زنجیر چو دیوانه شد پائے خیال

۱- شبم بر برگ گل است رفتار شبم بمنزل آفتاب محشر گرمی پیدا کرد یارب من که

بسیار نازک اندام است در سایه گل چگونه خواب کرد جای تعجب است :

۲- این شعر معنی باریک دارد یکے آن که قاعده است که بدین بری دیوانگی پیدا میشود

هر جا که آن بری یعنی آن معشوق بری چهره خفته بود خیال عاشق در آنجا رفت آن بری را

دید دیوانه شد پائے او را این وجه زنجیر کردند معنی ویم آن که آن بری هر جا که در خواب بود پائے

خیال را بزنجیر بسته کردند بدین وجه که مبادا از صدای رفتار خیال از خواب بیدار شود :

هر گنج خواب آل پری بر سنجاب کرد
دست من کوتاه ادب از نارستان کرده بود

بوی زلفش چاره درد دل بیتاب کرد
از رگ گل تا سحر سیرخت خون آفتاب

ماه من سیرچمن تنها شب مهتاب کرد
کشف راز چرخ بینائی تمنا داشت دل

عاقبت از دولت جام شراب ناب کرد

نه همی کشید را از شعر خوش و پیری گرفت
زیر غزل شیر ملک کابل و پنجاب کرد

✽

عاقبت زاهد تمنا می غم گزنگ کرد

شیشه می در شکست توبه کارنگ کرد

لے معنی این شعر یار یک است که یار من تنها یعنی جریده طور در شب مهتاب سیر باغ کرد گل را از

غیرت یار سراسر خون گرم شده بخوش آمده تا صبح از رگ های گل خون آفتاب یعنی خون

گرم می چکید

شعله آواز بلبل دود از سنبل کشید
 آتش خوی مگر سوے چمن آهنگ کرد
 دل ز کلفت های عالم پامال غم شد
 پتجه اسکن در صفت آئینه ام بازنگ کرد
 گاه بدست و گاه مخمور که بیمار شد
 چشم جادو و لفریبی با بچندین رنگ کرد
 میرود تنها ز بے مهری هنوز آں آفتاب

شاید یار آتش خوبتر باغ آمده بلبل را و ای همه پیدا شد که مباد اگلهای باغ را از
 تند خوی برهم زند آں قدر شعله آواز تیز کرد که سبیل سوخته شد دود از نهاد سنبل برآمد
 ۲. رنگ دو معنی دارد یکی رنگار آئینه دوم ملک رنگ قوم رنگیاں درین شعر مردو معنی کار
 آمد است که آئینه باز نگار بمنزله سکندر بازنگیاں هم پنجگی کرد نیز لفظ آئینه بالفظ سکندر
 تناسب خوب دارد که سکندر آئینه را بنا کرده است از روی تناسب الفاظ درین شعر متانت است

۳. آں آفتاب معنی آں بدر هنوز تنه میرود یا مانزدیک نمی آید هر چند امروز ماه با جویس یعنی
 مشتری در خرچنگ یعنی برج سرطان قرار نمود بقول اختر شناسان قران ماه مشتری قران
 السعدین است علی الخصوص در برج سرطان سعید است که برج سرطان خانه ماه و بیته اشرف مشتری باشد

مہ قرال امروز با بر عیس در خرچنگ کرد

یک جباب جامے بتاج شاهی ہست

ایں عدالت حرم انصاف بر او رنگ کرد

طبع ویرمی بسکہ از فوج مضامین داشت

تغ شد با طبع شوکت بے محابا جنگ کرد

—*—

صبح است گل فروش بازار میرود

گل زر بلف بطرز خریدار میرود

مانند آہ از لب جو سروے پرد

سرو روان من چو بہ گلزار میرود

از سرگذشت گریہ مابے خبر ہنوز

مینا کہ وقت گریہ زدستار میرود

۱۔ خلاصہ این شعر این است کہ نوعیکہ بد آہ از لب پرد بدان نوع از لب جو سرو کہ ہنوز بد آہ است

۲۔ پرد همان وقت کہ سرو روان یعنی قامت یار در گلزار خواهد رفت

منصور را بدرے درد می بریم
 طفلیست نه سوار که بردار میسرود
 مویم سفید گرد و افتد چشم موی
 از خاطر مگر کجا کمر یار میسرود
 از ناف یار تارنگاهم گره گرفت
 آسای ز چشم آمد دشوار میسرود
 شکست شیشه خلک از شک محنت
 ویری هنوز بر درختار میسرود

عشق دل غمین مرا غم گداز شد
 عمرم به بخت زلف از نش دراز شد
 از نیم ناز مست طرب کرد سایم

۱- نقشه منصور معروف مشهور است که مست فقیر بود اورا بدار کشیده اند معنی این
 شعر این است که منصور را بکتب درد بابت تعلیم گرفتن خواهیم برد که هنوز طفل نه

سوار است زیرا که بردار رفتار کرد:

پیمانہ ہم ز منت مئے بے نیاز شد
 کارم سبیدہ بود ز بس تشنگی بجاں
 یارم ز آبِ نخبِ سرِ خود کار ساز شد
 آن ترک شوخ بست بغازِ تگری کمر
 تالاب یکجہاں بہ یکے ترک تاز شد
 آن مرغِ زیرِ کم کہ بفکرِ م دریں چمن
 رنگ بہارِ سیمینہ رنگین باز شد
 آورد باد صبح ز رخسارِ شائستہ
 زندانِ عشق را درِ فردوس باز شد
 ویرانیِ میرِ قصہ دور و دراز را
 بر تحقیقِ سہم کشف از مجاز شد

بند

لہ من مرغی آن قدر بیک ہوشیار ہستم کہ بفکرِ چمن دریں رنگ بہار سیمینہ رنگین باز شد
 یعنی از رنگ بہار را کہ فرحت آورد است سیمینہ رنگین باز کہ قاتلِ مرغان است تقدیر میکنم کہ
 ترک و دانا از بلا دور ہر اسے باشد :

جامِ سمِ وقتِ سرِ روشِ نواجیم دادند
وانگه از شبیشه دل باده تا بم دادند
عذر هر چند ز بے حوصلگی کردم پیش
جامِ سرشارِ پیای بعتا بم دادند
جامِ غورِ شید خمارم نتوانست شکست
لاجرم از خمِ شبِ رطلِ شرابم دادند
آرزوئی گلِ بے خار به گلزارم برد
بکه گل آب شد از شرمم کلام دادند
نیمِ سمل شده کردم ز پے آب سوال

له این شعر تابع مطلع این غزل است من هر چند عذرات بساقي عالم غیب کردم که حوصله

یعنی برداشت این شراب ناب ندارم بر من عتاب کرد جام سرشارِ پیای داد:

۱- این بیت هم تابع مطلع است که از جام غورِ شید خمار من شکسته شد بهوس ^{شراب} باقی ماند

ازین روساقي غیب از خمِ شبِ رطلِ شراب یعنی پیمانۀ کلامِ شراب داد از ان نشۀ من کفایت شد

۲- این بیت هم تابع است که به تمنای گلِ بے خار یعنی معشوقِ حقیقی در گلزار رفتیم گلِ بے خار

در گلزار نه بود گل از شرم آب شدند کلام حاصل شد:

باد نو روز و لب نو گل خندان چمن
 یاد از عشرت ایام شباهم دادند
 دیر می از شنه گیم جان بلب آمد چه کنم
 عاشقم گفته براتے بسرا بزم دادند

دوش از نوش لب یار نباتم دادند
 نوش دار و پیچ امد و حیاتم دادند
 همه شب شنه دیدار تجلی بودم
 صبح بر چشمه خورشید براتم دادند
 عاشقان منزلت مرثت غبارم دانند
 که نقش قدم خود در جاتم دادند

۱- این بیت تابع مطلع این غزل است که تمام شب جو یا بیدار تجلی یعنی جلوه ذات بودم
 صبح دم بر چشمه آفتاب برات دادند که همی جلوه ذات است:

۲- عاشقان یعنی صاحب دلال تدویر شک غبار من یعنی وجود من میدانند که نقش قدم خود بر مرثت غبارم
 یعنی وجودم گذاشته مرا درجه عالی بخشیده اند:

آتش عشق جهان سوزتم تا کردم
 شرر شوق خدا را بزرگاتم دادند
 مست از این جام شرابم که بخواب نوشید
 از کف ساقی شیرین سرکاتم دادند
 در شب وصل غم بجز فراموش مکن
 که حیات ابد از فکر ممااتم دادند
 دل بیمار نشد مالم نار پستان
 در شب وصل عجب صبر و شباتم دادند
 گرچه غم بزم بجز سر آمد و پیری
 دوش وقت سحر از غصه نجاتم دادند

✽

له این بیت تلح بیت بالاست آتش عشق جهان سوز از عاشقان یعنی صاحبه لال سوال کردم
 همگی شرر شوق مرا بطور خیرات دادند زیرا که مرا حوصله آتش عشق جهان سوز نداشتند ✽
 له در شب وصال غم بجز فراموش نباید کرد یعنی وقت شادی غم یاد باید آورد که فکر محنت
 باعث حیات جاوید است ✽

ہامہ زیبانیکہ در بدغ جہاں گل بر سر بلند
 خار در پیشراہن از شوق رخ آں دلبران
 در میان با چہرہ چوں در منہم برگرد من
 گل رخاں چوں برگے گل پس یکدیگر اند
 خاک بر سر عاقبت چوں گنہا نخواہند بود
 خواجگاہاں بے ہودہ دائم آرزو مند
 حسن عالم سوز آں مر آفتاب محشر است
 عاشقاں زیں وجہ ایمن از حساب محشر اند
 ہر کسے جاں سوز یارب پیچ کس دلسوز نیست
 روزگارم مجر و یاران دنیا انحر اند
 یا ورم داوری پس از داوری بے فلک
 کسے بزنک یادہ میناے دل یا بند بے
 ایں ہوس ناکاں کہ مدہوش از شراب احمر اند
 پے بزند آخر بکنج حسن بے پایاں دوست

در جہاں آنانکہ عاری از تمنای زرد اند

دیویری از تشریف شاہ ہند میدارند عا
غور مردانیکہ کسوت پوشان خاکستر اند

✽

روی بگونہ رقیباں عرق فشان تا چنند

رود بخاک در اشک عاشقاں تا چنند

پیالہ گیر ز خونم دریں چین آخسر

بجام لالہ کشتی آب از غواں تا چنند

بجام از لب خاموش گل دریں گلزار

ز غنم دلب کتم گوش دستان تا چنند

بباغ و لعل چو پیر خزان زرافشان باش

چو طفل غنچہ بصر پرده ز رہبان تا چنند

بکوبے میکده آمد چو گل فروش بہار

خراب جام گل و لالہ باغبان تا چنند

چو شبیش سر نه نهدی شب بروی زمین
 کنی شکایت مینای آسمان تا چندی
 دل دوید ز دیر می بر بار بوسه بگیر
 بنیم غمزه بزی نقد نیم جان تا چندی
 گر نظر یارب بر او خرامان افکند
 از نظر قمری سہی سرو گلستان افکند
 با خط مشکین و دگر و چین آن سرو ناز
 سر پیای نازکش چوں سایه ریچال افکند
 تیغ و خنجر مید چوں سبزه و سوسن ز خاک
 آن خنجر سایه خود گریه بستان افکند
 قتل عالم کرد اما فارغ آن قتل نیست
 تا چو سوسن تیغ بر خاک شهیدان افکند

۱- این بیت خطاب به کاهل است که ای شبی مانند شبی سر بر زمین نه نهدی یعنی ریاضت

و عبادت نه کردی شکایت نامه نیامدی آناں بے هووه ممکن ریاضت و عبادت باید کرد

۲- آن قتل یعنی آن مشوق عالمی را هلاک کرد اما هنوز فرغت از فکر قتل ندارد آن وقت فارغ خواهد شد

۳- مانند سوسن تیغ بر خاک شهیدان خواهد انداخت سوسن بمنزله تیغ بر خاک مراد معنیده می باشد

آفتاب از بس طرب طرف کجا خواهد شکست

ماه من چوں پرده بر رخسار تاباں افکند

با چنین رنگ چمن ترسم که آتش نو بهار

بر شمشاد چوں سرو چراغان افکند

شعر دیر می شعله انگیز است در اطراف همنده

بسکه تیز است این غزل آتش بایران افکند

خاک هستی که از قدش پستی سپر شود

کحل البصر پدیده اهل نظر شود

گلها شدند آب ز شرم رخسار بیابان

در آتش که دامنش از آب تر شود

حیف آنکه خاک بر دیر آسیم بر نه نشد

خاکش بسر چو گنج که مائل به زر شود

له وقتیکه آن معشوق می خود خواهد پوشید آفتاب طرب خواهد شکست یعنی شاد و

ختم خواهد شد و در نه رویه آن معشوق خجل و خنداک است که جمال و جلال آن معشوق از آفتاب برتر و بهتر است

خاطر شکفته شد به هوا به بهار حسن

چون غنچه که وای به نسیم سر شود

حق در دست پیکر حقیقت نبوده ایم

افسوس بر کس که ز حق پند سر شود

در سنگ گرچه رخنه ز اشکم پدید شد

ایستاد ز نیت در دل سختش اثر شود

چون مرشد به سینه افلاک داغ

داغ دلم که تیر فلک را سپر شود

دیو می نهفته ایم بدل در اشتیاق

ترسم که اشک بر رخ ناپرده در شود

✱

یار با کوه دگر همسر و همشانم کرد

سرم آتیش زد و لاله بدامانم کرد

زیر لب گفت شه حسن تو در گوش دلم
سور در قبضه خود مهر سلیمانم کرد

پر غبار است دل من ز تماشای جہاں
طلعت آئینه سیما بی تو حیرانم کرد
پر پروانه بیالین من سوختہ بود

شمع بے تاب شد و خواب پریشانم کرد
نبلی روی من از سیلی استاد غلط

ز ہر چشم تو سرایت بدستانم کرد
آتش شوق بلند شد و شد مشکل کار
اب شمشیر سیہ تاب تو آسانم کرد

۱۔ شاہ حسن یعنی رُحسار یار آہستہ در گوش دلم گفت کہ سور یعنی خط در تصرف خود ہر

سلیمان اشارت ناختم سلیمان من کہ نسبت خاتم بادشاہ است در آورد خلاصہ معنی این کہ خط

دلم یار را احاطہ کرد ؛ مثلاً در بالین من پر پروانہ بود شمع بہ شوق پروانہ بے تاب شد مرا

خواب پریشان گردید یعنی خواب کردن نہ شد خلاصہ معنی این است کہ فقط عاشق براہی

مخوق کوشش نمیکند از طرف معشوق ہم براہی عاشق کشش است ؛

دیر می از گرمی طبعم به تیر خاک سخا
آنقدر سوخت که از گفده پشیمانم کرد

✱

دش به بزم طرب سرامل شراب نه شد
ز داغ عشق دل کس مگر کباب نه شد
چگونه بر لب میگون یار بوسه زند
بیم که جرعه شش از جام آفتاب نه شد
سوال بوسه مکن رانندگان از لب لعل
که تقدیر جان به کف و حاکم جواب نه شد
سکن در آب بقا محبت سعی بیجا کرد
چرا از لعل لب یار کامیاب نه شد
دلهم بر آتش رشک بهار می سوزد
که گل مقابل رویش ز شرم آب نه شد
فسون گرس ساقی مگر کند کاس
که زنده عشق با فسانه مست خواب نه شد

حدیث عشق بخوانم ز گفته دیرین
که سیر معنویم حاصل از کتاب شد

✱

از سر هوا سبزه پای نگارم قضا نبسرد
نقش قدم ز پشت غبارم صبا نبرد
بکشاگره ز شیشه دل ای نسیم صبح
درد سحر خمار صبوحی ز ما نبسرد
آورد باد صبح وریں باغ بوئے زلف
یک سرخ جان ز حلقه دام بلا نبرد
در بزم یار دوش شنیدم طرب نه بود
ساقی به شیشه خون دل من چرا نبرد
از دولت خیال سگ کوئے یار دوش
خوابم بزیر سایه بال هما نبسرد

له در مجلس یار عشرت نه بود ساقی چلا خون دل من عوض شراب در مجلس نه بود یار را

خون من پسند است از خون من یار مست عشرت نه شد

آں سادہ رُو چگونہ بسا روبرو شود

آئینہ پیش روی خود از حیا نبرد

بود است شعر دلکش من هوش لبرال

ویرمی دلم کشاکش زلف و تانبر

بیمقراری پنبه بردا سم چو سیلاب آورد

آتش تیز است خاکستر کجا تاب آورد

شوق امشب بیشه فرهاد بر دل میسزند

دیدہ را افسانہ شیریں کجا خواب آورد

از برم جان رفته جاناں میسند زال خرم

نوش دارو را پس از مردن به سہراب آورد

در چمن جام گل و ترس بہار آوردہ است

وقت ساقی خوش کہ مینالے مئے ناب آورد

بے سبب ویرمی نکردم گوشہ صحرای سنا

شہر از چشمم خطر دارد کہ سیلاب آورد

آں لبِ نوش ز جال است لذیذ
 و ال دهن بیش از آں است لذیذ
 گرچه دشنام لبش تلخ تر است
 و عده لطفِ نهال است لذیذ
 گفتسم از تلخی شنام غلط
 چون طبرزد سنخاں است لذیذ
 زهر در جام اگر می بیزد
 از کف پیرمغال است لذیذ
 باده تلخ بر پیری یارب
 با رخ تازه جواں است لذیذ
 قانعم نعمت الوال چه کنم
 دم آب و لب نال است لذیذ
 شعر دیری بجهاں شکر ریخت
 خلق را کام و زبان است لذیذ

به رنگ لاله سوزم چمن پیاله بگیر
ز رنگ غم خیس سر از رنگ تب لاله بگیر

گرو ز شیشه دل چاک و خمار شکن
براکه گفت که جام می دهم لاله بگیر

نسیم غالیه سلب بهار گفت که جام
بیاد روی بت غم سبزی کلاه بگیر

دلخ ز ناله بیل درین چمن تنگ است
بسر مه سانظر چرخد راه ناله بگیر

بگرد ماه رخت لاله شد ز خط پیدا
دل ریخته مارا بدام لاله بگیر

بمست سیر کتاب که صبا هدایت کن
ز پیر میکده تعلیم یک رساله بگیر

بکنج ناله غم دل نمیشود زائل
بیا بمیکده دیری بکف پیاله بگیر

روی محبوب ترا غازه حجاب دیگر
 عرق شرم بود بند نقاب دیگر
 نه هم نخت جگر بر سر آتش چه کنم
 که پسند دل او نیست کباب دیگر
 آسمان ساغر خورشید عبث آورده
 مستی دل بود از جام شراب دیگر
 بدبستان نه روم سیر گلستان نه کنم
 مصرع زلف بخوانم ز کتاب دیگر
 حلقه چشم پر نیست مهتیا چه کنم
 شوخ من پانگزار و برکاب دیگر
 باقی از زلف تو جان ز عبث امروزم
 با خط رد تو سرد است حساب دیگر

صبح پر سید که بینا بے فلک شب که شکست
دیر می ازستی می بود بخواب دیگر

چشم فتان تو هر ساعت به نیزنگ در
از نگا بے صلح می سازد پی به نیزنگ در

تیغ من چوں سوسن از زنگار جوهر می دهد
نالام از سرمه چشمت با نیزنگ در

که پسندم یکدیگر تا نگلد تا نفس
یکسر مو از دو گیسو تو دور چنگ در

معنی خلاصه معنی این که دیر می که معتقد این دیوان است شبانه موجب مستی شراب آن قدر
در خواب سنگین بزرگ که وقت صبح از فلک پر سید که در شب از شور و غوغا بے انقلاب
دنیا از خواب بیدار نشد و در پس باره هم اشارت است که دیر می بعد فتان دنیا زنده و موجود است
معنی شعر این که از روی سرمه در آواز قصود پیدا می شود صدای بلند کردن نمیشود مگر ناله من
از سرمه چشم یا صدای بلند پیدا کرد نوعیکه تیغ سوسن را از زنگار سبزه قصود هم پیدا می
شود بلکه جوهر پیدا می گردد

اے دل اندر زلفِ پیچا پیچ او پایاں کجاست
 تر بصرِ فرنگِ گدی مستِ فرنگِ دگر
 ساغرِ رابستش آبرو ہے دیگر است
 بادہ را از قربِ گلبرگِ ترش رنگِ دگر
 دشتِ کوهِ تخیل طاقِ قسمِ کنوں نماند
 بر سرمِ اے آسماں ہر دمِ مزینِ رنگِ دگر
 شیشہ خالی کرد و بر جامِ حریفانش نگاہ
 مستی ویری چہ کم از عقل و فرنگِ دگر

بے مخرجِ طرفِ گلستانم چہ کار
 با گل و نسرين و ريحانم چہ کار
 بالِ جوئے و لبِ جامِ شراب
 بے لبِ ميگون جانانم چہ کار
 درخیا لم تفتش افروخت شمع
 با سہی سرو چہ سرانجام چہ کار

افتم با خویش و با بیگانه نیست
 عاشقم با این و با آنم چه کار
 عاشقم تعیسم عشقم از بر است
 ای معشقم بادبستانم چه کار
 عشق بیزن خواندم از شهنامها
 ورنه با ایران و تورانم چه کار
 از گریبان چاک ای مجنوں متناز
 بے لباس با گریبانم چه کار
 از نایب دوستان بخدم

۱۰۰ داستان قصه عشق بیزن که بر دختر افراسیاب عاشق شده بود در شاهنامه درج
 است خلاصه شعر این است که من سیر کتاب شاهنامه بابت خواندن قصه عشق بیزن کردم ورنه
 مرا با قصه های ایران و توران که در شاهنامه نوشته اند چه کار بود
 ۱۰۱ ای مجنوں از گریبان چاک کردن خودنازش مکن من عریاں هستم جامه ندارم با گریبان چاک کردن
 چه کار دارم تو هنوز جامه پوشیده هستی جامه مراد از تعلقات دنیا است ترا هنوز با دنیا تعلق
 است من از تعلقات دنیا در گذشته هستم این شعر خطاب مجنوں است

ای طیب باں با سپستانم چه کار

طالع دارم که یارم یاور است

یارم و بر جیس و کیوانم چه کار

شاوین پرتاب سنگ است از ازل

با کله داران دورانم چه کار

واعظا با سلیم در بهشت

آب سبزی سر و سرانم چه کار

قبض حاجات من دیر است و بس

دیویری استم با سلمانم چه کار

خاطرم بر دگل و زنگ بهار

ای طالع معنی ساعت تو که است معنی شراب است که بر طالع معید و قوی زاوه هستم آنقدر

قوت طالع دارم که یارم یاور شده است من میرا و رسیده استم حالا با خیال معید و خسر

سیر ستاره ما چه کار دارم بقول اهل تنجیم قوت طالع مذکوره قوت ستاره ما فوق است یعنی که

که طالع قوی داشته باشد پر دایه معید و خسر کو اکب ندارد و

انچسہ رنگ است چہ نیزنگ بہار

بے ترشش لالہ داغ است چمن
غنج گشتہ است دل تنگ بہار

بارش ریخت بقائم آخر

درچمن فوج ظفر جنگ بہار

زر گل کرد نثار سر دوست

مر حیا دانش و فرہنگ بہار

مرغ زیرک بچمن خواب نہ کرد

یافت عزم گل و آہنگ بہار

بیل از سادہ دلی یک رنگ است

درچمن با گل صد رنگ بہار

غنج پے گردید دل اہل سخن

با چنین قافیہ تنگ بہار

مرغ زیرک درچمن مست خواب غفلت نہ گردید بدین وجہ کہ دریافت کرد کہ گل و بہار جلد خواہد رفت

و بے وفاست مراد شعرا این است کہ خردمند غافل نہ خواہد شد کہ دنیا ناپائدار و بے وفاست :

دیری از فکرت زنگین آفر
چنگ زد طبع تو با چنگ بهار

رندی اگر ز دست مده جام زینهار
گردن مکش ز زلف دلارام زینهار
ای بوالهوس مکوش که عنقا تکار کرد
بگذر ازین خیال منبہ دام زینهار
تا نقش بندگی زنی بزنگین دل
ای نام جوے دهر مجو نام زینهار
گلبانگ کش ز کلبه درویش کامیاب
از منعمان دهر مجو نام زینهار
خواب دراز سلسله جنیان مرگ هست
یک شب مخپ تاسخ راز شام زینهار
سرخوش بیا و زگرس مخمور یار باش
مستی مکن ز جام می خام زینهار

دی پیر ویر گفت قدح نوش کن خموش
ویر می مثال از غم ایام ز بهار

گل جو دیوانه گریبان تدوید است هنوز
آن پری طرف گلستان نمید است هنوز
در غم و جام گل لاله بگلگشت چمن
ساقی از پیر منقاں می خرد است هنوز
بل از تالاب دیں باغ مکن پرده دری
غنچه از جیب حیا سرکشید است هنوز
خاطرم سبزه نورسته زره برد غبت
خط سبز از لب جانان دمید است هنوز

۱۵۸ خاطر مرا شوق تماشا خط سبز لب معشوق است آن که سبزه نوزاد پیدا شد خاطر مرا
به تماشا خود کشش کرد به غلط مرا گم راه کرد که مرا ضرورت تماشا سبزه نمود.

آنکه در طرف چمن لاله بسر می گردود
 خبر این دلِ داغش شمع شنید است هنوز
 جان فدای قدمت گرم رسیدی ساقی
 چشم گلچین چمن گرم ندید است هنوز
 ویرمی از شیشه مکن توبه درین جوش بهار
 که سبزی سرور و انت شمع است هنوز

✽

شمع سرد نه شد یار، هنوز
 داغش از طعنۀ اغیار، هنوز

۱- آن معشوق از بوی خبری لاله بر سر زده در باغ سیر میکند خبر دلِ داغش من و شنیده است

و در نه بجای لاله دلِ داغ مرا بر سر خود میزد و سیر باغ می کرد:

۲- این شعر مخفی است که اے ساقی جان خود بقدر هبای تو نمیکنم که سبقت کروی و جلد

آید که به هنوز گلچین در باغ نه رسیده است در موجودگی گلها شراب کشی خواهد شد:

۳- اے ویرمی بهار است از شراب کشی توبه مکن که هنوز جوان هستی سبزی سرور تو یعنی قد و

از ویرمی خشم نه شده است :

لاله را داغ شد از تهمت جام
 میکشتم جام به گلزار، هنوز
 خانه ما تهمت می کرد خراب
 میسر و دم مست به بازار، هنوز
 رفت بر باد بهار، عمر
 مستم از باده گلزار، هنوز
 جگر من خوں شد و از دیده چکید
 میخورم زخم جگر دار، هنوز
 گل داغ از چرخ سینه شکفت
 بلبلی نیست دل از نگار، هنوز
 دیر می از زخم زبال شسته شدم
 یار دارد سر پیکار، هنوز

لاله گل داغ از سینه من ظاهر گردید اما هنوز کدام بلبل که عاشق گل است از روی عشق این
 گل دل از نگار یعنی دل مجروح ندارد مدعا این که هنوز کسی را از داغ دل من اثری در حسی پیدا

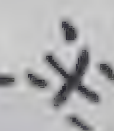
اے روئے تو آتش جہاں سوز
 چشمت بہ نگاہ گرم جاں سوز
 اے تازہ بہارِ امیں چه رنگ است
 بر سر زوہ گل خنداں سوز
 مرگ آمد و سوخت مغربِ جانم
 عشق است ہنوز استخوان سوز
 اے شمعِ زباں مسوز خوابم
 امشب ز فسانہ زباں سوز
 از شیوں تبدیلِ دہم
 یارب رخ کیست گلستاں سوز
 دل در رسم زلف خانہ کردہ است
 شوق است ہنوز خانماں سوز
 دیر می بز میں گذاشت نامے
 از شعلہ آہ آسمان سوز

اے تیغ تو از سراں سر انداز
 سیمبرخ ز ناکوت پر انداز
 چوں مشعل روز رخ بر افروز
 در مجمر عشق رخسار انداز
 از چرخ ستگری می آموز
 بنیادِ ستارِ زیا بر انداز
 در مجلس مایا و بنشین
 صہبای طرب بسا غر انداز
 بخت ز کمر نیام و ترکش
 یک چرخ شیر در انداز
 شمشیر به قتل من مکن شمشیر
 بر سینه خصم خنجر انداز

اے سریر در بر انداختن یعنی اشارت از لباسِ عشرت پوشیدن با سایش نشستن است یعنی

اے دوست ترک جنگ جوئی کرده عشرت و آسایش کن۔

از غم سوز مرز خون دیر می
این قعر بنام دیگر انداز

قطره بے اشک میدنیم ما از جاں عزیز
منی بود از رشته آس گویهر غلطاں عزیز

بے خبر پیریکه از لولوی لالای دل است
داند از بیداشیها گوهر ونداں عزیز
آرزو من در گل بے خار از باغ و لہم

در خیال تم نیست یاراں نوگل خنداں عزیز
معنی رنگیں برایم نوگل است و نو بهار

نیستم بلبل که میدنم گل ریجاں عزیز
نوگل کشیر و رنگ نو بهار زندگی

هر دو باشد خاطر عشاق را یکساں عزیز

از بهارستان کشمیرم چه لازم قیل و قال

کز بهارستان فردوس است خارستان عزیز

گر خوانند عند لب لباب شعری در چین
 رنگ گل آهنگ بلبل نیت آه یارای عزیز

از شعله آتشم چه پرماییز
 معشوق من است آتش تیریز
 بر چهره دل کثای آتش
 دود است چو زلف غیر امیز
 و گلشن شعله خیز آتش
 خورشید فک گل است نو خیز
 مست طربم ز شوق آتش
 نهی ز شراب عشرت انگیز
 ای ساقی شعله خو عطا کن
 از آتش تیر جام لب ریز
 وز نگاہ ز شیشه خانه دل
 یک قطره می بسا غم ریز

بے خار گلے دیں چمن نیست
دیو می ز چمن چو باد گلبرگ نیست

✱

درون خا آهوس است آنا نیست رام کس
چشم یارے ماند نمیگرد و بکام کس
عبث دم محبت خلق در آفاق گسترده اند
که این آهوز بهشیاری نمی آید بدم کس
بصحرا کے کہ از مژگان آهوز خار میسر وید
من از وحشی مزاجی مانخواهم بود رام کس
لبالب شیشه ما از بے مینا گدازی هست

سلسلہ این شعر توجہ ثواب یعنی مفعول میں غزل است معنی این شعر این است کہ غلظت بہاں ہے ہودہ بر ہے
گرفتن آہود ام گسترده اند آں آہو یعنی آن مشتوق و در دم ثبت کے خواہد آمد با لطف غلظت خود شد کہ چو شیار
لاذبال و مستغنی است پلے و شیشہ ما پچھاں شراب شیشہ گداز و کہ بیکس داغ شراب مانند لاله کہ
برگ ہے او شکافہ پیباشند جام کس یعنی جو الہوس شکافہ خواہد شد مضمون شعر این است کہ شیشہ دل
من برداشتہ شراب عشق وارد جام ہو الہوس ملافتت برداشتہ آں نواز دہ

که بشکافد بیکت داغ بزمک لاله جام کس

مگر بر بگ گل کس نام نه سحر کس رسم سازد

که مرغ آمد بگلچیدن درین گلشن زبام کس

اگر ناکس بگیرد بر زبان نام چه غم دارم
بیا مینزد نوشته نام نه رنگین بنام کس

بر ابرشته ام با خاک یارب چه خوش باشد

که پامانم کند روزی بمن خوشترام کس

نکردم گرد بادش را دلیل راز چو پیاده

صبا بسیار گردید و نرسیدم پیام کس

زبانم تیغ است تیر آماجای جرأت نیست

شهبودش نه نازم چه جویم انتقام کس

اگر شمع است میکاهد و گرمیناست میغلطد

به پیش قاتش در بزم ما شکل قیام کس

له . هرگاه ناکس یعنی رقیب عداوتنا نام من بر زبان نخواهد آورد چه پروا است شکر به خدا که من بنام

یار نامه رنگین نوشته ام او البته نام من بر زبان خواهد گرفت :

شتاب رنگ گل بیتابی شبنم دلالت کرد
 بآینه رنگ در دنیا نمیباشد دوم کس
 کس اگر از حریفان نیست دیر می طوف کای کرد
 که زد یک بستر صهبای ذوق دل جام کس

مطلب انیسیر جهانم شوق دیدار است و بس
 این پریشانی برآی طره یار است و بس
 باده عشرت بجام پسرخ مینائی نریخت
 خاطر ممشاد از لب میگون دلدار است و بس
 نیم مست خیال دولت دنیا بی دول
 آرزوی خاطر م یک جام شراب است و بس
 نیست یارب چمن از باده عشرت نشان
 هر گله با ساغر خالی به گلزار است و بس
 درستان کو عند لیباں از گلستان رفته اند

له عند لیباں یعنی دانیان مکته سنح از گلستان معنی از جهان رفته هستند حال در چمن دنیا خار یعنی جان از زبان دراز مرچود اند

بازبان تیز کنوں در چرخ عمارت و بس
 مشیم از دور و نهانی بے بیچاره گیت
 چاره ای در دیار چشمه بیمار است و بس
 لاله با دغ دل با خار حسرت رفت گل
 وای در طرف گلستان خار دیوار است و بس
 بسکه کم جوهر شناسانند در بازار عشق
 گوهر عشق مراد پیری خریدار است و بس

بے رخت رنگ بهار اے گل خندان آتش
 دود بوی گل و گل شعله گلستان آتش
 ریاض باله شمشیر کاشت درین باغ مگر
 که همیشه است بجای گل و ریخا آتش
 آن پری چهره مبادا در غمبار زند
 که زند رشک بکاشانه یار آتش

لاله را نعل در آتش کمر کوه فتاد
 گرمی داغ و لعل زده بیابان آتش
 جلوه حسن جهاں سوز تمنا چه کنم
 که فکند است خیالش بدل جان آتش
 گر بطرف چمن آں رشک چمن زخت کشد
 با گل و لاله شود دست و گریبان آتش
 شعله فکرت دیری چه رسائی دارد
 که ز کشمیر رسیده است بایران آتش

❖

دل بر دامن شهر آتش
 جان نیز کنم شایر آتش

لاله خلاصه معنی این که داغ دل من از روی حدت گرمی صحرای آتش زده لاله را بر کمر کوه که در اینجا
 قیام اوست نعل در آتش افتاد یعنی اضطراب پیدا شد که مبادا این جا هم شعله آتش رسد مرا بسوزد

لاله معنی این شعر متین است که هرگاه آں رشک چمن یعنی آں معشوق در چمن خواهد رسید از رشک
 آں معشوق چمن را آتش خواهد گرفت بدین وجه آتش گل و لاله دست و گریبان خواهد شد :

خورشید فلک گلیت خود رو

با جلوه نو بهار آتش

از پادشهان خارج گیرد

هر بنده داغدار آتش

طفل دل من ز شعله خونی

دارد هوس کنار آتش

با آنکه ز من داغ سوزم

از سر زود خمار آتش

سر مست شراب ارغوانم

با شایه گسل غدار آتش

از گرمی آه جان دل سوخت

و یرمی چه کنم نثار آتش

✱

جان سوخته نثار آتش

دل بنده داغدار آتش

هر شعله گل است دود سنبل

انے بخیر از بهار آتش

از جلوه خود رخ پری را

پامال کند نگار آتش

گلچین چرخ آفتابم

در محفل شهریار آتش

انگر همه لعل شب چراغ است

از دولت بے شمار آتش

هر نام و سحر و شعله لرزال

خورشید بر روزگار آتش

در مجمر سینه و پیرمی آتش

دل سوخت با انتظار آتش

✱

از ازل با منست یاد آتش

هم رفل شعله همکنار آتش

بلبل شعله نو دین چمنم
 نو گل شعله نو بهار آتش
 شعله نو عاقلم بر ایست
 زلف وود و رخ نگار آتش
 نیت جاب قرار چوں آیم
 بسکه به اندلم قرار آتش
 بر سر خاک آبروے مرین
 مدہ از دست زینهار آتش
 ترسم از سوز داغ دل آخر
 جوشد از چشم شکبار آتش
 اینچہ سوز است در دل پری
 کہ رشم کرد بار بار آتش

لے معنی ہیں است کہ لے عاشق از دست ہرگز آتش مدہ اگر از دست خواہی داد آبرو تو بہ

خاک ریختہ خواہد شد

عالم غنچہ پیکان تو زبردست خویش

جان من سبز تیغ تو شد از جوهر خویش

بهر مشق تو در لاله به سامان دوات

درق گل زرگ خویش زند سطر خویش

روغن از مغز شما خورد و آغاز شباب

استخوانم که کنی دستت پی خنجر خویش

چشم آمد از کس نیست که مرهم سازد

پنبه داغ دل خویش کنم اختر خویش

جان و دل دادم و جسم بفلک نیکر نسید

بسکه شرمندہ ام از ماه حیا به در خویش

۱۷۳ امید امداد از کس ندارم که داغ دل مرا علاج ترسم خواهد کرد این داغ دل خود را از

اختر طالع خود پنبه خواهم نهاد و معالجه خواهم کرد یعنی که در دنیا کس سوائے اختر طالع خود

مددگار نیست :

۱۷۴ جان و دل من برباد رفت اما آری نه کردم بدین وجه که معشوق من حیا پرور است مبادا از آه من

عشق بازمی ظاهر خواهد شد - آن معشوق حیا پرور را خجالتی پیدا خواهد شد :

غنچه از ریزه زر و قشایست ز دلاف
 و منش خسته زناں کرد عیاں گوهر خویش
 پرده از خویش بر انداز و جہاں حیراں کن
 ویری آئینه ہماں چند بہ خاکستر خویش

دل میں آب شد دخول شست و شست
 اگر بلبل ز رخسار شبنم گلے نہم ناش
 دلیری عیش آئینہ صاف و شسته میگوید

لے غنچہ گل نہ اندکے ریزہ زر دارد و دلاف زنی کرد دہان معشوق بر نان بے ہودہ غنچہ محندہ زرد
 گوہر بے دندان معشوق کہ در بے ہاں استند عیاں شدند
 لے مراد شرایین است کہ اے دلیری پرده از خود دور کن یعنی بابل جہاں اصلیت خود و جوہر خود ظاہر ساز
 جہاں دیدن جوہر جلال شما کہ جان جاناں در وجود شماست دیدہ حیراں خواہند آئینہ خود را تا چند زیر
 خاکستر وجود خود پوشیدہ خواہی گذاشت : لے معنی این شریفی است بدینکہ معنی است کہ با تیغ ابرے یار دلیری
 نباید کرد چرا کہ آئینہ صاف و شسته میگوید کہ آب تیغ یعنی جوہر تیغ از خوف تیغ ابرو گریخته است بدین و جہاں آئینہ میگوید کہ
 خود آئینہ آب دار را صورت پر است از ہماں صورت خود شہادت میدہد کہ بدین ببط آب تیغ ہم پیر شدہ است

سپر شد آب تنغ از بیم ابروی سیه فاش

چہا از شوخ چشمیہاں صیاد میگویم
کہ چوں چشم پرانی شوخت چشم حلقہ دیش

صبا شفتن دستارِ او ترکِ لب باشد
ز نقشِ پایم آور کہ میبوسم بہ پیغامش

کجا لطف کہ ساقی تواند رفت از یادم
بجای رشتہ بر انگشت پیچیدہ خط جاش

دوایِ چشمِ بیمار ش ندیدم گلِ شکر یارب
سیر دم جان شیریں را تلخی مای باداش

لے اے باد صبا دستارِ معشوق از ہوا پریشان کن کہ بے ادبی است از نقشِ پایِ معشوق پیغامے
بیار کہ آن پیغام را بوسہ خواہم زد بوسہ پیغام زدن حرفِ معروف است :

لے ہر بانی دستِ ساقی چگونہ فراموش خواہم کرد بابتِ یاد گیری از خطِ جامِ رشتہ بر انگشت پیچیدہ ہستم
نوعیکہ از رشتہ بر انگشت پیچیدہ سنجے یادے آید بدل نوع از رشتہ خطِ جام کہ ساقی بخشیدہ است مرا ہر بلحاظی یاد آید

لے علاجِ بیماریِ چشم یارب از گلِ شکر صورت پذیر ندیدم ازین وجہ جان شیریں خود را تلخی مای بادام یعنی چشمِ معشوق تلخ

کردم تنغ و شیریں باہم تلخ شدہ معتدل میشود مغز معنی شعر این است کہ چشمِ بیمار معشوق جانِ پیار کا عاشق میبوسد و اہد

دل دیر می رسد از اختلاط زلف او غافل
گرفتاری هست غارش پشیمانیت انجامش

یتیم است یعنی او دارم بدل نشانش
یا نا و کیست پیکان از غنچه دماش
چشمش شید خنجر شمشیر اخت ابرو
من عاشقم چه ترسم از زخم این وانش
هر چند در خیالم هیچ است هیچ در هیچ
آما به هیچ و تا بم از دوی میانش
دلبر سحر بخوابم از نیمه ناز دل برد
یک بوسه داد آخر کردم زشار جانش
بلبل درین گلستان صد داستان سحر خواند
آما نخواند حرفی از شرح بوسه جانش
دو ششم بخواب نوشین آن نوش لبش کرد داد

له بوستان درین جا اشاره از خسار معشوق است:

توان خلق گفتن از دانش و دانش
صبا ارغوانی بے بار خوش نباشد
دیرنی بنوش جانے پائے ارغوانش

نراکت آنقدر خوش از روی گلزارش
که از باد پر پروانه گل شمع رخسارش
ز دم گل بر سرش از بس نراکت و خطر دارم
مباد آتش گل شعله انگیزد و دستارش
خیال بوسه دم تلخی مرگم بیاو آمد
که خواهد جان شیریں بدل عشقش
ندارم جرأت بر در زدن گلزارش را

لے من خیال بوسه گیری لب یار در دل کردم سماں وقت مرا تلخی مرگ یاد آمد بدین وجه

که معشوق عوض بوسه جان خواهد طلبید بوسه گرفتن جان دادن است

سے بر دروازہ گلزار معشوق چو دست کش دین طاعت جدا کردن ندارم اما اندک دین و آزار شب بیکل کہ

تم اصلیت معنی خود را است کہ با معشوق جزا وصال ندارم اما از دور حسن معشوق را نظاره کنتم

مگر گل نیده ام از زخمت دیوار گلزارش
 دل یو ام را شتیاق سیر گلزار است
 که مگر گمان پریناد است خار چای و بوارش
 کس از گلزار حسن گل خرید است و خواهد چید
 مگر از سبز بختی اما کس بر سر زند خارش
 خیال عالی دیری پس بیدار مغز پست
 که در خواب این غزل گفت است آب طمع شیارش

نه تنها نکست جان است بوی غنیرش
 روانش است عالم را هم تعلق نیکویش
 چرخ صحرای صبر بر غنچه گویا نافه چرخ است
 درین گلشن عبیر آرد و باد از گلشن کویش

این مضمون این شعر این است که کسی از گلزار حسن یا گل نیده است و نخواهد چید یعنی آن
 این است که هیچ کس با شادی حقیقی واصل نمیشود است و نخواهد شد با هیبت او نیافت است
 شاید که از روی خوش تمتی غلته از گلزار حسن آن شاید حقیقی بر سر زند یعنی شکر از قدرت

باید و در باید

پشیمان قمری از عشق سہی سر و چین کرد
اگر طرف چین کرد وہی بالائے دل جوش

بے دلیل نوشینش بکارم نوشدار و نیست

کہ بردل ز کسم کاری و خم شمشیر ابروش
پیائے سرواے دیر می بساط سبز گستردند
بیابنشین بزن جائے بیاد نوکل روش

کہ دارد در جہاں حرأت کہ کرد و شکوئش
مگر شرفک گم دید بر گرد سگ کوئش

شکار لاغرم آماز نخت خویش مے نازم
کہ از بس شیر گیر بہا شکارم کرد اہوش

چہاں این خاطر از ورطہ غم بر کنار آید
کہ دارم صد خطر از چار موج چار ابروش

ز گریہائے دل دلبر خیال خام مے بختم

نشستم بر سر آتش چو دیدم گرمی روش

شمار ریگ صحرائی جنون افکند از کارم

جنونم کار فرما شد شیدم در ترازویش

به سویم با و نو روی نوید وصل بیاورد

چو گل خندان چون بلبل غزنخواں میروم روش

چرا در فکر مانم که بستاند اجل جانم

کنم این رشته را پیوند با تار کیسوش

نیست آنیکه دلبر شام زور القین پرچم را

نگارستان حسین گل نازده چسب است ششوش

ز روبه بانهای یاران دنیا ای منم و برمی

که دامن شیر گیرم با خیال چشم جادوش

ز بخت بسز ز فتم یک سحر در گلشن کوشش

ز سوراخ در و دیوار دیدم نو گل روش

چسان طرغ جبین بسایه سنبل برو خوابم

کہ بے صبر و قرارم با خیال سنبل کویش
 مقما ہے حسن بنیرا تشریح و تصنیف است
 خط بنیریکہ پیدا شد بکر و صفحہ رویش
 مگوا از سنبل تر آب میریزد بہارِ خط
 کہ آبِ فتنہ باز آید و این نو بہرہ در جوش
 منازے دل کہ دلبر گفت من دلجو غلام
 کہ جان و مغز جام سوخت ناز چشم جادویش
 چرا بخوان صفت گیرم بہ ہوش در صحرا
 کہ انس و جن ملاطمہ ست دام با سگ کویش
 بہائے اشخوام جوہری لعل و جواہر گفت
 کہ سہل شدہ ام از تیغ جوہر دار بارویش
 از میں شعار تر یارب کہ دیر می گفت مسکونیم
 کہ آب زندگی ہموارہ جاری باد و جوش
 چہ شد در زندگی محروم ماندیم از کف پائش

که صورت بست بر خاک ستم نقش قدمهاش
 کجا بای روی خویش ماه کنعان رخ خریدار است
 خراج مصری از دلب بعل شکر خایش
 مگر چون ماه و شب صورتی بستند از سیماب
 که بیتیام بدام از شوق روی ماه سیمایش
 و بان تنگ آید و لبگر هر سیماب است
 ولایت است در زیر بگیم از تولایش
 چراغ مستی خود را اماں میخوایم از صحر
 تمنا هست در خاطر که سوزم در تنایش
 ندایم آنقدر طالع که برگرد سرش کردم
 مگر قربان شوم بر پای قربان سراپایش
 چراغان جهان از نظر افکنده ام و برمی
 زرداغ عشق می نازم که در دل گم شد جایش

به عالم سرزده گشته هم عمر با بهر تماشا نش
 بهر آینه دل نیست عکس زیبایش
 ز سر تا پا چو آینه گشته محو حیرانی
 که در آینه دل یافتیم عکس سرایش
 بی سرو و خرامانش خوابم ست عشرت کرد
 چو مینای شراب ناب کردم در غل عایش
 بدستم داد و بام داد و ادم داد عشرت
 ز دم یک بوسه از مستی بعل باد و پیانش
 خوابال باد و در رفت از پیشم ز خوشم برو
 که نقش پای کسائی نیست کلام از جام صهبانش
 کتاب عشق را کردم مکرر سیر سر تا پا
 مگر محتاج تعلیمم تفهیم مقامش
 دل ز بر می بجای خوش با تو قیر و انگبین بود
 ز خوشش برد اول یا آخر برد از جانش

چنان دتم رسد یارب بحسب مونسش
 که دل چون ناله چشمتان شده است از چین آبروش
 چنان آید طره مشکین بچنگ آرم به بیداری
 که در خواب سجده گاه می نمودم از ادب بولش
 در دل چنان نجیر خواهم کردم که درم
 که شد پای خیال بسته ز نجیر کیوش
 نخیال ساده رویان جهانم رفت از خاطر
 که وی در خواب خوش دیدم صفای روی بکوش
 پر بر آید وی در خواب دیدم طرفه صحرایست
 پر می یواند کرد و با خیال چشم آهوش
 خدای صبا از منزل جانان پیام ده
 بے رتم بهستان ندیدم نو گل روش
 حصول از چای سوسه در طلب بے معنی است
 خوش فرزند آوازه بے مطلب روم سوش

ز شعر و بر می کشمیر لذت گیر شد کاهم
 نه شعر شاعر شیرینش به طبع غزل گویش

که دارد در جهان جرأت که گل چیند ز گلزارش
 که از شرکان خوشتر شد استنهار چار دیوارش
 درین باغ از جنون بوالهوس چون غنچه خندانم
 که گل چینم تما کرد از گلزار رخسارش
 بترک باوه و اعظ گفت میدانم پریشان گفت
 که آید باد نوروزی کند آشفته دستارش
 بهر آب جنون آهون مجنون آشفته دارد
 که از پای میکشد از سوزن شرکان خوشتر شد
 نخست از یک نگا به نیم کل کرد عالم را
 نمیدانم چها آخر کند چشم شمرگارش
 به تیغ غمزه آں دلبر ملاکم میکند آخر

جگر داری کنی ستم تا چند باز خم جگر داری
 بهای و نفع حلال اگر منظور خواهد شد
 چرا دیری نمی بوسد لب لعل شکر بارش

ولم ازدوم بلا نیست خلاص
 یعنی از زلفِ دو تانیت خلاص
 بمبلاا بسته دام اندیشه شد
 که درین باغ صبا نیست خلاص
 یار ایستاده کف منظر است

یعنی معشوق حقیقی در دست گرفته انتظار می کشد که طوطی را تربیت خواهم کرد اما طوطی از
 سلسله با آرزو نیست که نزدیک بر او رود و ملاصقه معنی این است که معشوق حقیقی پیوسته سالنی تعلیمت
 در انتظار طالب است اما طالب از سلسله میسور و او هرگز نمی تواند در پیوسته نزدیک معشوق
 حقیقی که مطلب طالب است تواند رسید و نتیجتاً از سلسله میسور و او هرگز خلاص نخواهد شد
 تواند رسید

طوطی از سلسله مانیت خلاص

نخستین شمع صفت استاده

اینچه بزم است که جانیت خلاص

چه کنش چاره که از باو صحر

غنچه بسته مانیت خلاص

بر در پیش مغال میسنا لم

که دیر منع بچه مانیت خلاص

۱۸۵ معنی این که مانند شمع که استاده می سوزد من هم درین مجلس استاده سوختم چه که درین مجلس

از روی کثرت مجلسیاں جاے در مجلس غالی نیست

۱۸۶ چه علاج کنم که از باو صبح غنچه بسته مانیت دل را خلاص نه شد معنی این شعر شامل معنی

شعر دوم که پائین این شعر بقالب تحریر آمده است

۱۸۷ در دوازده پیر مغال یعنی پیر مرشد پاک خود ناله میکنم که غنچه دل مانسته است توجه فرمایند

که خلاص خواهد شد بر در منع بچه مانیت شاگردان مرشد رفته بوم در دوازده آنهاں بند بود

۱۸۸ مدعا این که شاگردان فتح باب من و شد از مرشد کامل فتح باب من تواند شد

گریه فگفت به پایم زنجیر
 آب که گل کرد که پانیست خلاص
 در خیالات لباس ویری
 چه کنم بند قیامت خلاص

بے رشت در چمنم با گل و نسیم چه غرض
 باشم ہی سر و چه مطلب یا حین چه غرض
 بولم سه زیادت لبش دارم و بس
 بانی علم و با جام بلوریں چه غرض
 غرض از سیرکتا بم خبر فرماو است

۱- کثرت گریه راه را آنقدر گل کرد که پای زنجیر پاک شد
 ۲- در خیالات لباس یعنی خیالات متقلد و باطل دارم چرا که بند قیامت یار و نیست و چیل اد که کار
 اصل است صورت پذیر نیست ازین وجه خیالات پریشان میبایم

عاشقم با خبر خسرو شیرین چه غرض
 خاطر مبر و خیال لب میگون آنکس
 با خیال لب جام و منی رنگین چه غرض
 ویرمی از دوستی و دشمنی ام فارغ بال
 چه مراد است کجس و بنفوس چه غرض

✽

بے رخ یار سیر باغ غلط
 ریختن باوه در ایوان غلط
 در گلستان پای سرو سہی
 بے سہی قاتلش فراغ غلط
 ساغر شہ دور از لب یار است
 در دل لاله نیست داغ غلط

لہ ساغر لاله از لب یار دور است یعنی کہ یار در جام لاله شراب کشیدہ است ازین وجہ لاله را داغ بر دل است

عاشق مومن شب تار است
 مایه تا بم غلط چرخ غلط
 سرشی از دل و دماغم بود
 عاقبت دل غلط دماغ غلط
 یار در خانه یا فتنه
 دامن پئے غلط سوراخ غلط
 لب لعش بوس آکے دیری
 بوس لعش شب چراغ غلط

از حیاتم بے وسه غم چه حظ
 گر بود این هر دو بے دلبر چه حظ
 چوں خزانم گنج زربار بدره

یار یعنی معشوق قیتی در خانه دل خود آخر کار یافتم به باعث پئے غلط و سوراخ غلط

جستجو بے یار در اطراف میکردم :

از بهارِ زندگی بے زر چه خط

تنخی و شنام یارم آرزو ست
در مذاقِ عشق از شکر چه خط

با خیال آبِ شمشیرش مرا
از زلالِ چشمه کوثر چه خط

عاشقان را بے لب میگویند یار
ویری از دوریِ احر چه خط

پروانه اشکار نمیکرد رازِ شمع
گل کرد عاقبت ز زبانِ درازِ شمع

پروانه سوخت خاک شد سرِ بباد و

پروا از و نکرد بنامِ بنارِ شمع

له پروانه یعنی عاشق اسرارِ عشق را ظاهراً ساخته تمع یعنی معشوق از زبانِ دراز خود در

مجانس افشاء اسرارِ عشق کرد عاشق را هیچ خطانیت

رنجور دار را غم رنجور جان گذار
 فانوس بقرار ز سوز و گداز شمع
 عشاق مرگ خویش به جان رز و کنند
 پروانه را چه غم بود از ترکان شمع
 پروانه جان شود بتفاخر نثار کرد
 در خدمت شهینش گردن فرار شمع
 نتوان بدیده تحسین جهان سوز یار دید
 زین وجه قانع غم رخ و لنواز شمع
 ویرمی چو پئے بحسن حقیقت اندر برده
 رویت غنیمت است ز حسن مجاز شمع

ای شکرت دل از جهان فارغ
 یوے بنما شوم ز جان فارغ
 با جبین شگفت یوے نماے

اے بہار تو از ستمناں فارغ

و حین حال دل چسپاں کو ہم

نیت بیل از دستان فارغ

دل جو کہ باغ باغ شکفت

کہ شد از سیر بوستان فارغ

خاطر یسم بملال دریا ب

اے دم شیفست از قساں فارغ

تیر شرکاں شکست رشاک

تیغ بیکار شد سناں فارغ

ویری آں ماہ قتل عالم کرد

از ستم گشت آسماں فارغ

آں سرو ناز باقد و لجو بیک طرف

زین چشم آب خیر و ال جو بیک طرف

از وحشت و لطم بر بیابان خسرو کرد
 مجنوں بیک طرف شد و آب و بیک طرف
 بر باد و لطم ز کشتا کشت شد عاقبت
 یک سو کشید کاکل و گیسو بیک طرف
 چشم غمت بر آه صبا انتظار داشت
 یک مو زلفت از رخ نیو بیک طرف
 شرکان بیک طرفم تیرے زند
 آتش میر میزند جسم ابرو بیک طرف
 خورشید را و بال بمیزان روا بود

اے خلاصہ معنی این کہ دیدہ من بے ہودہ انتظار باد صبا کے کشید در خاطر م بود کہ باد صبا
 آمدہ زلف از روی یار خواہد برداشت نظارہ سے یار خواہم کرو باد صبا آمدہ یک موے
 از روی یار بیک طرف نہ کرد خیال من باطل شد دیدہ من بے ہودہ انتظار کے کشید
 سے آفتاب با یار دور تر نہ و از یک طرف ترازو ہم بل گردید یعنی مقابل شد ازین وجہ اورا در میزان
 و بال جائز است بقول اختر شناس آفتاب در برج میزان و بال است میزان ترازو بیک معنی است

باید پل شد به ترازو بی یک طرف
ویری از شوق مصرع و سبب شکفت
گلها تمام یک طرف از و بی یک طرف

آتش شکوفه ایست ز بوش بهار عشق
انگرمونه ثمر شاخسار عشق
جز آه بر دلیست که برخواست از دلم
سرف که قد کشد بلب جو بهار عشق
بیل گل شکفته ز چشم تر نه شد
در خلالت مگر غلبه است خار عشق
یار چون بال قشال میرود به باغ
مرغیکه گشته است بدینا نشانی

دور تر بکام نباشد اگر چه غم
آتش زخم خرمین ماه از شرار عشق

تنهانه دل متقابل گل شد زخم آتشف
بالاله تیغ شد جگر و اندام عشق

خوش کرده اند رنگ گل و لاله عاشقان
ویرانی و لم خوش است بزرگ بهار عشق

بر آن سرم که شبنم بزیر سایه تاک
شراب ناب پیای کشته بکاسه خاک

نکته نیست ز شراب که در گنج است

از آن شراب که جوشد ز شیشه دل پاک

ز فینسے جو فلاحون شمس نشین گویم
خبر ز کیفیت شیشہ خانہ افلاک

بے عدل شیم بخت کا دوسی
برم پیالہ جبر شید از کف ضحاک

ز موج خیزی میناے دل و راں محفل
بجائے اشک چکدے ز ویدہ نمناک

ہزار پیچ بود گر چہ زلف معنی را
بہ نیم لحظہ کنم شائہ از دل صد چاک

ازین خیال بزی نامراد من این است
کہ شمع عقل فروزم ز شعلہ ادراک
روم بدر گہ بر تاب سنگ شہا بجاں

۱۔ فقہ ضحاک جبر شید معروف است کہ ضحاک سلطنت جبر شید را جبراً گرفته است

معنی شرایین است کہ پیالہ جبر شید کہ ضحاک از جبراً گرفته است از ضحاک گرفته جبر شید خواہم

داد عدل خواہم کرد

آرزو شرف منی خودم بهم بنخاک

بدور دور پس پاکش عجب نر بود

که از حوادث دور قمر شوم بے باک

بیاد مجلس ادعوش بود اگر چه نگار

پیاله گیرم و از شوق جان سازم چاک

چونی مثل بنیال آورم سخاوت او

شود بخل مثل بحر و ابر در امساک

چو دایره بود و دایره از سر جهان بانی

شهبان و مهر کنند از وجود خود خاشاک

چو شیرگیر بقصد شکار می تازد

ز صولتش نکشت شیر شرزه ز منخاک

لح شیرگیری دو معنی دارد یکی شکار شیر گردن دوم مستی شولیه پس

شعر هر دو معنی مطابقت دارد که در موع شکار قصد شکار شیر و نیز مستی لازم است

در جست شیر فلک از کند تندبیرش
 شکار کرد و لیکن به بست بر فتراک
 بر آستانه او آسمان کمر بسته
 چو چاکرے کہ بخند شگرمی بود چالاک
 تبارک الله ازین آستانه تعظیم
 کہ هست سجد گدگد سیال عالم پاک
 بفرق دشمن جہاںش ہمیشہ می خواہم
 کہ بیدارم زند روزگار تیغ ہلاک
 برے او ز خدا نیز آرزو مندم
 بکام دور قمر یار و یاورش افلاک
 ز سعی فکر رسالتش عجب کسب نام
 خوف گہر شود و زہر میشود تریاک
 چرا عروج نیابم ز رشید قلمش
 کہ ہمیش علم افراخت از سمک بسماک

سیرِ پائے خیالِ مخمّر آئے دیرِ
کہ رفتہ رفتہ بدایا رسد خس و خاشاک

بر چہرہ بہار گل و لاله ریخت رنگ
ساقی بیا بیا دہ گلزنک بس درنگ

یاد دین چمن چمن جام لاله
غش ز شوق جلوہ صہبای لاله رنگ

ہوشم نمر و جلوہ مستانہ بہار
ساقی بخش ز شیشہ پری بارخ و رنگ

دیدم خواب و دوش پری سحری کہ بود
رویش چو گل شکفتہ دالش چو غنچہ تنگ

اے از شیشہ پری بار و سبب رنگ کشیدن اشارت از شراب کشیدن است افسونگر ال

پری و شیشہ بند میسازند باین تمیز و شعر آمده است کہ اے ساقی از شیشہ پری بخش مراد

این است کہ شراب بدست شد

بند قبا کشاد و سر زلف شانه کرد

مے نوشش که دست طرب شد نوخت چنگ

باین سخن ده گفت که عیش دایم جو

مے نور ز شیشه دل و مینا شکن بنگ

و آنکه بر آستانه دارا سے روزگار

بشیش بروی خاک مکن فکر نام و تنگ

پرتاب نگه خسرو عالی نسب که هست

از شوکتش ز بهشت مثل بروم و رنگ

که بهشتش هم بسر فرقان رسد

که جراتش بسیر فلک میزند خدنگ

آهو که ز غلیخ خوشش از پیش دست

گایه ز صولتش همه تن و اعضاء پست

از پیش طبع صالح و انصاف بردش

جویای صلح آب با تشنگان جنگ

بے آبروست بحر بدویر سخا و شش

باشان او بکوه نماد است شان و سنگ

خاک دیش بفرق ملائک نسیم برود
بے شکرمه کرد دیده خوبان شوخ و شنگ

قربان شوم بطلع و بخش که مشتری
باشوق مه ز نور خمر چنگ زو شدنگ

از چشمه حیات لب لب پیاله
بخش ترا که نیست به بخششش رنگ

شاه ازیں نوید بدرگاهت آدم
چون گل شکفته کن دلم از لطف رنگ
اے آنکه ظاهرت کرم و باطنت صفا

له در منطق البروج بعد برج ثور برج جوزا است بعد برج جوزا برج سرطان است معنی شرایین

است که مشتری که سعدا گبر است از برج ثور برج جوزا در میان گذاشته در خمر چنگ یعنی برج

سرطان شکر کنه رفت باماه در برج سرطان سعد بن کرد بخت و طالع این شاه شرف و سعادت بخشید

آئینه مرا ز مرقوت گذرانم زنگ
 یعنی بجایم خالصم از آب زندگی
 رطل گراں برین کرمیانه نیست تنگ
 گران جہمت تو کف دوستگیرم
 سہادت کوکشان فلک اکشم چنگ
 ویرمی دامن طلبد از خداترا
 بر سر کلاه شوکت و در بر قباے تنگ

در گاہ تازیانه گل چیدن ندارد بار گل
 باغبانش را بجایے خار بر دیوار گل
 در دل شب غنچه دل یک نفس چرخ گل شکفت
 از بہار بے خزاں چیدم سحر بے خار گل
 بابل باغ بہشتی با گلستانم چه کار
 کرد کاکے طبع رنگینم کہ شد بیکار گل

کاش از چشم سفیدم خون دل گرد و عیاں
 مردم چشم زنده بر گوشه دستار گل
 لب تشنگان استوری ندارد و عاقبت
 فاش میگفت این حکایت بر سر بازار گل
 جمع کن زلف پریشان را بگلگشت چمن
 تا کنی حسن خدا و ترا اقرار گل
 آه حسرت روزی مگر تشریف آوردن
 از رگ خود بست بر می در ازل ز تار گل

خوشا و بیکه کشایم در سزانه دل
 ننگین جسم کف آرم ز کنج خانه دل

آه ز تار شیوه بیت پرستان است گل از ازل ز تار از رگ خود بسته است که آن بیت کدام
 وقت تشریف خواهد آورد و اشارت معنی است که گل عجایب مخلوقات است ز تار واری پسند کرده
 است ز تار واری و بیت پرستی در دنیا شیوه عالی تر اوست شایسته حال گل است:

نیکین جسم چه کنم از خطا هوس کردم
 بجام بسم بخورم و ز شیشه خا دل
 بچنگ خود چه حاجت بطرعم چه نیاز
 بجلسه که بجوشم رسد ترانه دل
 شراب لعل چه نوشم بجام زرا دوست
 که سرخوشم نهی عیش جاودانه دل
 ز گنج سیم و زر می نیاید مطلق
 در پیکر سیم و زر پیکرانه دل
 ولست مامن صاحب دلالان و فساد
 بر آس سرم که نه هم سر بر آستانه دل
 جهان ز سایه صاحب دلالان شرف دارد
 به شرف سایه هما معروف و مشهور است

معنی شعر این است که در آستانه دل صاحب دلالان
 همه یعنی ولدا رخصه است بهمان شرف صاحب دلالان مشرف اند بدین تسل و نیاز از سایه

که خفته است همه در آتش دل

ز داغ عشق دلم بکه سوخت اے دیری

زبان شمع زبانه شد از زبانه دل

از شعله خونی گل یارب چو لاله دلم
بوش بهار آتش می ریخت در دلم

از تیغ و تاب دلم دل سوز من چه پرستی
باشوق دود آتش آشفته شد دلم

یکشب بیاد آتش اے کاش روز گردد
مشعل فروز گردد خورشید در چرخ دلم

در سایه که یارب جا کرده ام که خورشید
هر روز کرد عالم سرشته مرا دلم

بانو بهار غم باد خزاں نسیم است
با غم شگفته خاطر و لکیر از فرا دلم

در گوشه بیابان دایم چو لاله امروز
چون گل پیاله برکت دی بود طرف یا غم
بنجار نیست یک گل لاله نیست بیدار غ
ویرمی گرفت شاطر از سیر باغ و را غم

من غلام دایم دارم آتش
خانه زاده شهریار آتش
شعله آتش گل و گلزار سوخت
بیل جوشن بهار آتش
مُرخ آتش خوارم و آتش مزاج
وانه یابد از شش در آتش
هر شیم از پنبه مه در خط
شعله بے اختیار آتش

این منکد شعله بے اختیار آتش هستم و خطر بر لب باشم که مبادا این شعله بے اختیار من بجود شود و پنبه ماه را
که بر فلک است آتش سوزد

بر سر خورشید را هم میسوزند
 روز و شب در انتظار آتش
 شمع چو انگشت گیرم در دهن
 طفل بدخو کینار آتش
 سر دشت خاکسترم و پیری همنوز
 بنده آینه دار آتش

بنده خوشش اعتقاد آتش
 چو مندر خانه زاد آتش
 شعله ادراک شاگرد من است
 در سبزه خوار از او ستاد آتش
 کاش خورشید خلدت خاکستری
 خسرو عالی نژاد آتش
 با وجود روی گرم آفتاب

891.55.108

Kou

THE KASHMIR SERIES OF TEXTS AND STUDIES

DEPT. OF CULTURE & J. & K. ACADEMY
No. 78
394
DĪWAN-I-DAIRI

BY

Pandit Raja Koul Arzbegi, "Dairi"

(1828-1900 A. D.)

With corrections and critical introduction

by

Prof. Nandlal Koul Talib M. A., M. O. L.

Under the authority of

THE JAMMU & KASHMIR GOVERNMENT.

Published by

The Research and Publication Department,

JAMMU AND KASHMIR GOVERNMENT,

Srinagar Kashmir.

891-55108

Kou

PREFACE.

It was in 1930 that I was asked by Pandit Jagmohan Nath Raina "Shauq" retired Deputy Collector U. P., to help him in collaborating a work, on the memoirs of the Kashmiri Pandit poets of Persian and Urdu, entitled "Bahār-i-Gulshan-i-Kashmir" (The Spring of the Rose-garden of Kashmir).^{*} In the course of collecting materials for this work, I succeeded in copying out a few *ghazals* at random from the *Diwan* of "Dairi," which was placed at my disposal for only a couple of hours through the instrumentality of a friend of mine who borrowed it for me from the possessor of the MS. after much difficulty. In spite of my best efforts I could not get it even for a day or so at that time nor even before nor after till now. The reason for such an attitude on the part of an owner of a manuscript lies in the general characteristic of the Kashmiris to treat such a work as a sacred heritage which nobody else can touch without having committed a sacrilege. Ever since then, I was anxious that the *Diwan*, the reputation of which had attracted my attention even much earlier, should be published somehow or other. Thanks to the Research Department of His Highness' Government Jammu and Kashmir, which managed to persuade the owner to sell the manuscript and after purchasing it from him, has now asked me to edit it.

^{*} This comprehensive work on the memoirs of the Persian and Urdu Kashmiri Pandit poets, to which I contributed a very large share, was published by the compiler at the Indian Press Allahabad, two years later in two big volumes and apart from certain omissions and commissions is a very useful work containing valuable information on the subject.

The *Dīwān-i-Dairi* is one of those poetical works in Persian which have been produced in Kashmir by the local talent at a time when Persian was on its way to decline and fast disappearing, yielding place to Urdu and English both as a language of the court and every day use under the stress of the political changes in the administration of the State.

It can be safely said that the text of the *Diwan* is reliable inasmuch as it has been obtained from the author's great-grandson and though not in the hand of the author himself has been carefully copied out by one of his pupils. Besides giving an English translation of the author's introduction to the *Diwan* as well as of his note on the reasons that led him to its composition, I have also translated the prose section dealing with a "System of Gestures" as invented by him and appended to the *Diwan* at the end. I have also added explanations in English in the form of marginal notes wherever necessary.

In prefixing an introduction of my own to the *Diwan* I have endeavoured to make it pleasant reading by discussing the merits and demerits of its poetry after comparing the same with that of some of the well-known poets of Persia and others. In this connection I have mainly relied on my own taste and method of dealing with such a work.

The Hon'ble the Home Minister, Khan Bahādur Mīrza Ja'far Ali Khān, M. B. E., who is himself a poet of great fame both in Persian and Urdu deserves to be thanked not only by me but also by all the lovers of Persian literature since, as I understand it is he who evinced a great interest in the publication of the *Diwan* which is the first of the

Persian series undertaken by the Research Department to be presented to the public.

I am indebted to Mr Frederick Jacob, M. A., (Cantab) M. R. S. T.,* for kindly going through the proof-sheets of the English part of the book.

I hope the *Diwan* will be welcomed by all the lovers of Persian poetry produced in Kashmir.

Srinagar }
February, 1944. }

Nand Lal Kaul Talib.

* This great scholar passed away on 1st of September 1945.

INTRODUCTION

Pandit Rāja Kaul 'Arzbegi,' the talented author of the *Dīwān* who wrote under the nom-de-plume of "Dairī", is one of the latest standard Persian poets of Kashmir. According to his own statement, he was the son of Pandit Rām Chand Kaul 'Arzbegi'* who worked as a personal attendant at the court of His Highness the late Mahārāja Gulābsingh, in the capacity of an 'Arzbegi,' which office he also held afterwards for some time even during the lifetime of his father. In course of time this title of 'Arzbegi,' due to its being associated with the name of the father as well as with that of the son, got permanently affixed to their family as a whole, in consequence of which their descendants are called 'Arzbejis' even to the present day. In fact this family is regarded as one of the most respectable families among the Kashmiri Pandits by virtue of this title in the past.

'Dairī' was born at Srinagar in 1885 Bikrami (1828). Since there was hardly any regular order of schooling in those days he received no systematic education except in a haphazard manner, which he completed at the age of fifteen. In these circumstances one cannot help admiring the gifted powers and extraordinary intelligence of the poet who benefitted by this education to his best advantage which, though meagre enabled him to discharge not only his official duties satisfactorily but also inculcated in him a taste for literary pursuits and accomplishments.

* "Arzbegi" the person who presents all petitions either written or by word of mouth. This post, more or less, corresponded to the post of a Private Secretary of the present day.

It was not very long after having finished this unenviable educational career that he was appointed as an 'Arzbeği' at the court of His Highness the late Mahārājā Ranbīrsingh Bahādur. In 1926 Bikrami he was appointed as a Tehsildar but he relinquished this office owing to his indifference to wordly wealth and power, after having discharged the duties of such a responsible post for hardly one year. His Highness the late Mahārājā Ranbīrsingh Bahādur appointed him to the post of 'Arzbeği' once again, which he resumed, as it was perhaps after his own liking. After some time he worked as Superintendent C. I. D. till, during the reign of His Highness the late Mahārājā Pratāpsingh Bahādur, the Police Department was established by the Government on regular lines and the C. I. D. formed only a branch thereof. After this amalgamation 'Dairī' acted as the Assistant Superintendent of Police till his death.

Apart from his efficiency, as an officer he was a diplomat and as such rendered loyal and meritorious services to His Highness all along. Perhaps it will be not be out of place to make mention here of one or two incidents in this connection. In the year 1929 Bikrami when owing to their internal and long standing mutual grievances and religious differences an unprecedented riot took place between the Sunnīs and Shiās of Kashmir in which the latter were plundered wholesale and their houses set on fire. 'Dairī' was appointed to make an investigation into the causes of the disturbance. It is said that he was offered a valuable ring worth a lac of rupees as a bribe to hush up the matter in order to get the person who was held responsible for this feud exonerated from the charge. On this occasion 'Dairī' gave proof of his extraordinary integrity and honesty by refusing to

accept it and saying that he was not prepared to sell his loyalty for any price. Again, during the year 1934—35 Bikrami a great famine took place in Kashmir which, in spite of the best efforts of the Government to give relief to people, played great havoc. A few interested people made a vain attempt to blame His Highness for his neglect in taking speedy action to check it. It was through the efforts of 'Dairī' that the allegation was proved to be false and baseless. Even the British Government, which was interested to know the real situation, was convinced that His Highness had tried his best to alleviate the sufferings of the people in this disaster. His Highness is said to have offered a *jāgīr** to 'Dairī' in return for this praiseworthy service but he declined the offer as a loyal servant.

'Dairī' was a proficient astrologer who could correctly read the future, particularly after consulting the horoscope of the person concerned. He was a great physiognomist too. In both of these arts His Highness the late Mahārāja Rainbirsingh Bahadur was impressed with his efficiency whenever he put him to the test. Besides, he was a skilful player at the game of chess in which he was never defeated even by those experts who visited Kashmir from other parts of India and challenged him to a match.

In short, our author was a man of various accomplishments, besides being a born poet. He was a genius. He passed away on the 3rd of Sawan 1956 Bikrami (18th July 1900), leaving behind three sons and three daughters. One of his sons, Pt. Harichand

* Jagir, an assignment of land, more or less in the form of an estate or fief, granted either in perpetuity or for life as a reward for service or as a fee.

Kaul 'Arzbeği,' B. A., still survives him and is working as a Superintendent in the office of the Governor of Kashmir.

The *Dīwān-i-Dairi* which may be called almost the last remnant of a fairly standard Persian poetry produced in Kashmir, presents to us a style of writing that is unique in its own way. The author cannot be obviously classified among those writers of Kashmir who wrote in close imitation of the classical writers of Persia and India, or those who came into contact directly or indirectly with their contemporaries, when the country was under the influence of the culture of the Muslim rulers whose mother-tongue and court-language was Persian. Nor can he be included among those who tried to maintain the standard of an ornate style of the later poets by having recourse to such artifices and conceits as were employed by them to display their great scholarship and learning. Nor can he fall under the category of those who, irrespective of following any particular model, passed for prolific writers of compositions in various forms after benefiting from the study of the Persian *belles-letters* to which they devoted themselves wholeheartedly. The author, on the other hand, belongs to a period in which the Government, by following the example of the rulers of British India, substituted Hindustānī for Persian as the polite language of the country. Consequently the latter began to fall into disuse and almost ceased to be a language of much importance though its utility could not be dispensed with for many years even after these changed circumstances. In view of what has been stated above, it is no wonder if our author forms a class apart and is different from the rest of the writers in many

respects.*

Apart from the fact that the Persian literature produced in India has not, as a rule, the real Persian flavour which belongs to the indigenous product, as the late Professor E. G. Browne says, it should be said in fairness to Dairī that while following the convention, which perhaps no Persian writer can do away with, he combines in himself the characteristics of his predecessors as well as his contemporaries during whose time the language had become corrupt and the literature very much deteriorated. His poetry has a prominent classical touch. In spite of the sublimity of thought and grandeur of expression in which he is not inferior, with a few exceptions, to some of the well-known poets of the Persian language, he does not abstain from borrowing commonplace metaphors and similes of the ancient writers as well as certain stereotyped usages of theirs. Nor is he free from the use of superfluous words and unnecessary repetitions, though he has tried to maintain a comparatively chaste diction which is rarely to be met with in the poetry of his local contemporaries, who made their own innovations with regard to style and expression. The phraseology and idiom employed by him are indeed surprising, particularly when we bear in mind the meagre education that he had received and the disabilities under which he suffered.

* In order to form an idea of the scope and extent of the Persian literature produced in Kashmir, and the three distinctive periods into which it has been divided based on the characteristics of each, the reader is referred to a brief survey on the subject given in a separate article on the "Persian Poets of Kashmir" written by the Editor more than a year ago.

He is often strikingly original in his ideas and abundantly rich in the outbursts of love and passion which is the essence of the ghazal.

It is natural to find a certain monotony of ideas in a Persian poet whose subject-matter is not varied but confined only to the theme of love, or as is generally the case with a lyricist love as well as mysticism. Dairī, who is primarily a ghazal-writer and has very little of mysticism in him, could not be an exception to this rule, though here too, he does not suffer by comparison with some of the acknowledged masters of the Persian language.

The poet seems to have tried to vie with some of the earlier poets of great repute belonging to Persia as well as the later notable and highly talented writers, including most of those who were attracted to India by the generous patronage and royal munificence of the Mughal Emperors, from whom they received an appreciation here which they could not find in their own country. Before giving a comparative selection of these poets, which is based on the common metre and rhyme of their respective verses, let me first present to the reader a few verses of the sweetest singer of Persia, I mean Hāfiz, who is matchless as a lyricist and whom few have equalled and none surpassed even among the indigenous Persian writers, along with those of Dairī to show that compared to this great poet too, he cannot be called a poor mimic.

Hāfiz :—

خیز و در کاسه زر آب طربناک انداز
پیشتر زانکه شود کاسه سر خاک انداز.

Arise and pour the water of cheerfulness (i. e. wine) into the golden cup, Before the time the skull of your head is reduced to dust.

Dairi :—

دی پیر دغاں گُفت کہ ہے نوشِ پیایے
یکچند تر و تازه دریں دیر بمانی
زاں پیش کہ پیدائے عمر تو شود پُر
از رطلِ گراں بادہ بخورتا بتوانی

Last night the old Magi¹ said to me, "Drink wine without ceasing, So that you may feel refreshed and rejuvenated for a while in this tavern.² "Before the time the measure of your life is full to the brim,³ "Drink wine from the huge cup as often as you can."

The idea contained in the verse of Hāfiz given above, has been expressed by him several times. For example, in another verse he says:—

بیاکم قصرِ امل سخت سُست بُنیادِ ست
بیار بادہ کہ بُنیادِ عمر بربادِ ست

-
1. The old Magi stands for the cup-bearer or spiritual guide.
 2. Tavern is a metaphor for the world.
 3. That is before you die.

(i) Come away for the palace of hope is of an extremely flimsy foundation.
Bring wine, for the basis of life rests on air.

Dairī likewise repeats the idea in other words:—

چرا بہ طرفِ چمن مست خفتہ دیری
پیالہ نوشِ پیایے کہ دورِ گل تنگ ست

O Dairī! why are you lying in a state of sound sleep, (*i. e.* heedless) on the outskirts of the garden?
Continue to drink wine without ceasing for the season of roses is of short duration.

Compare the following selections of the two poets in which the metre and rhyme are common:—

Hāfiz—

روزگارِ یست کہ سودایے بتاں دینِ من است
غمِ این کارِ نشاطِ دلِ غمگینِ من است

نا مرا عشقِ تو تعلیم سخن کردن گفت
خلق را وردِ زبانِ مدحت و تحسینِ من است
دولتِ فقرِ خدایا بہ من ارزانی دار

کینِ کراہت سببِ حشمت و تمکینِ من است

واعظِ شکرِ شناسِ این عظمت گو مفروش
ز آنکہ منزلِ گم سلطانِ دلِ مسکینِ من است

It is long since my passion for the beloved
has become my faith.
My concern for this affair is a delight for my
sorrowful heart.

From the time thy love has taught me the
art of composing verses,
People have praise and admiration for me on
the tips of their tongues.

O God ! bestow on me the riches of renunciation
in abundance,
For this favour is a source of grandeur and
dignity to me.

Let not the preacher, who is friendly with the
police-officer, display his authority,
For my poor heart is the abode of the king
himself.

Dairi—

گرچہ مینائے فلک از مئے عشرت خالیست
ساقی از اطف بہ فکر دل غمگین من است

نو گل تازہ و تر معنی رنگین من است
نغمہ مرغ چمن مدحت و تحسین من است

بے نیاز از زر و سیم ز خدا ہے طلبم
دولت عشق کہ توقیرم و تمکین من است

دیری از منزل یارم چه نشان ہے پُرسی
شہ نشینے عجبے خاطر مسکین من است

Although the goblet of the sky is devoid of
the wine of merriment,
The cup-bearer out of his kindness is concerned
about my sorrowful heart.
The newly-blossomed and fresh rose is a beautiful
idea of mine,
While the warble of the nightingale is a song
of praise and admiration for me.
I am independent of silver and gold and pray to God
For the riches of love in which lie my grandeur
and dignity.
O Dairī! what do you ask me about the where-
abouts of my friend?
This poor heart of mine is a wonderful resting-
chamber of his.
Hāfiz:—

اگرچہ بادہ فرح بخش و باد گلہیز ست
بیانگ چنگ مخور ہے کہ محتسب تیز ست
ز رنگ بادہ بشویند خرقہ ہا از اشک
کہ موسم ورع و روزگار پڑھیز ست

Although the wine is of an exhilarating effect
and the atmosphere fragrant,
Do not take wine in accompaniment of the music
of the harp, for the censor is vigilant.
Wash off the colour of wine from the garments
with tears,
For it is the time of piety and the age of
abstinence.

Dairī:—

ز بحر عشق حذر کن کہ شعلہ انگیز ست
 بجایے آب دریں ورم آتش تیز ست
 بدورِ لالہ و گل از شرابِ توبہ مکن
 کجا بہار کجا روزگار پرہیز ست

Avoid the ocean of love for it excites a blaze.
 There is a flaming fire in this whirlpool (abyss)
 instead of water.

Do not abstain from wine during the period
 the roses and the tulips last:

The season of spring and the age of abstinence
 are poles apart.

The attainment of union with the beloved, which
 should ordinarily satisfy a lover, is regarded by the
 mystics only as an incentive to inflame his passion
 all the more and not an end in itself. It
 is, therefore, a source of great torment instead of
 a relief after the pangs of separation are over. This
 idea has been expressed by many Persian poets. Mirza
 Bidil, for example, says:—

مکو یاریم و آرزو باقیست وصل ما انتظار را ماند

We are enjoying the company of the beloved
 but our desire remains unfulfilled;

Our union is just like a waiting (for her).

Hāfiz in his own charming way puts it thus:—

بَلْبَلِے بِرِگِ گَلِے خُوشرنگ در مَنقار داشت
 وندراں بِرِگ و نوا خُوش ناہائے زار داشت
 گُفتَمش در عینِ وصلِ اینِ نال و فریاد چیست
 گُفت مارا جلوہء معشوق در این کار داشت

A nightingale was holding a beautiful rose-petal
 in its beak,
 And while equipped thus was lamenting bitterly.
 I said to it, "What is all this lament and cry
 in the very midst of union?"
 It replied, "The manifestation of the beloved has
 involved me in this affair."

Dairī also expresses this idea as follows:—

دوش رفتَم بِمِ گلشنِ کمِ درو
 سبزہ نو خیز و غنچہ نوزاد ست
 نالِ بَلْبَلِم بِمِ گوش آمد
 گُفتَمش اینچہ شور و فریاد ست
 گُفت بیوجہ نیست نالِ من
 روئے گل آفت است و بیداد ست

Yesterday I went into a rose-garden in which
 There were fresh verdure and newly-blossomed
 buds.

The nightingale's lament came to my ears.
 I said to it, "What is all this hue and cry?"
 It replied, "My lament is not without a reason.
 "The appearance of the rose is a (source of)
 hardship and torment."

Among some of the well-known poets of the earlier and the later periods, such as Sa'dī, Hāfiz, 'Irāqī and Jāmī and Zuhūrī, Nazīrī and Sāib respectively, after whose models Dairī sometimes writes, he seems to have been impressed only by Hāfiz and Sāib in comparison to whose writings also his verses on the whole cannot be said to be very inferior on occasions if not throughout. I think this fact alone should be considered praise enough in favour of a Persian poet of Kashmir with all his disabilities to which a reference has already been made. A few instances in this connection, wherein the poet adopts their form, metre and rhyme, are cited below side by side with their verses for a comparison:—

Sa'dī:—

چہ تربیتِ شنوم یا چہ مصلحتِ بینم
 مرا کہ چشم بہ ساقی و گوش بر چنگ ست
 بخشم رفتہ مارا کہ ہے برد پیغام؟
 بیاکہ ما سپر انداختیم اگر جنگ ست

To what admonition should I listen or what
 counsel should I heed?
 I whose eyes are directed towards the cup-bearer
 and ears attuned to the harp!

Who is going to carry our message to one who has gone away from us in anger, saying, "Come back we have thrown down the shield¹ (i. e. surrendered) if it is a matter of war."

'Irāqī :—

ازاں زمان کہ خرابائے دلم ربود
مرا هوائے خرابات و نغمہ چنگ ست
مریز خونِ عراقی و آشتی پیش آر
کہ آشتی بہم حال بہتر از جنگ ست

Since the time a tippler² has snatched away my heart,
I have a desire for the tavern and the tune of the harp.
Do not shed 'Irāqī's blood, rather adopt an attitude of peace,
For peace under all circumstances is better than war.

Jāmī :—

مکن بہ حلقہ ما ذکرِ رشتہ تسبیح
کہ گوشِ دلِ سیماں پر پریشم چنگ ست
ز صلح و جنگ کسانم غم تو فارغ ساخت
نہ با کسم سر صلح و نہ طاقت جنگ ست

1. Sipar andākhtan—to throw down the shield, an idiom which means 'to surrender'.

2. Kharabāti—a haunter of taverns, a tippler—used for a beloved.

Do not make mention of the string of a rosary
 For the ears of the members of our assembly are
 attuned to the string of the harp.
 Your love has delivered me from making peace
 or war with others.
 I have no idea of making peace with or waging
 war against anyone.

Dairī:—

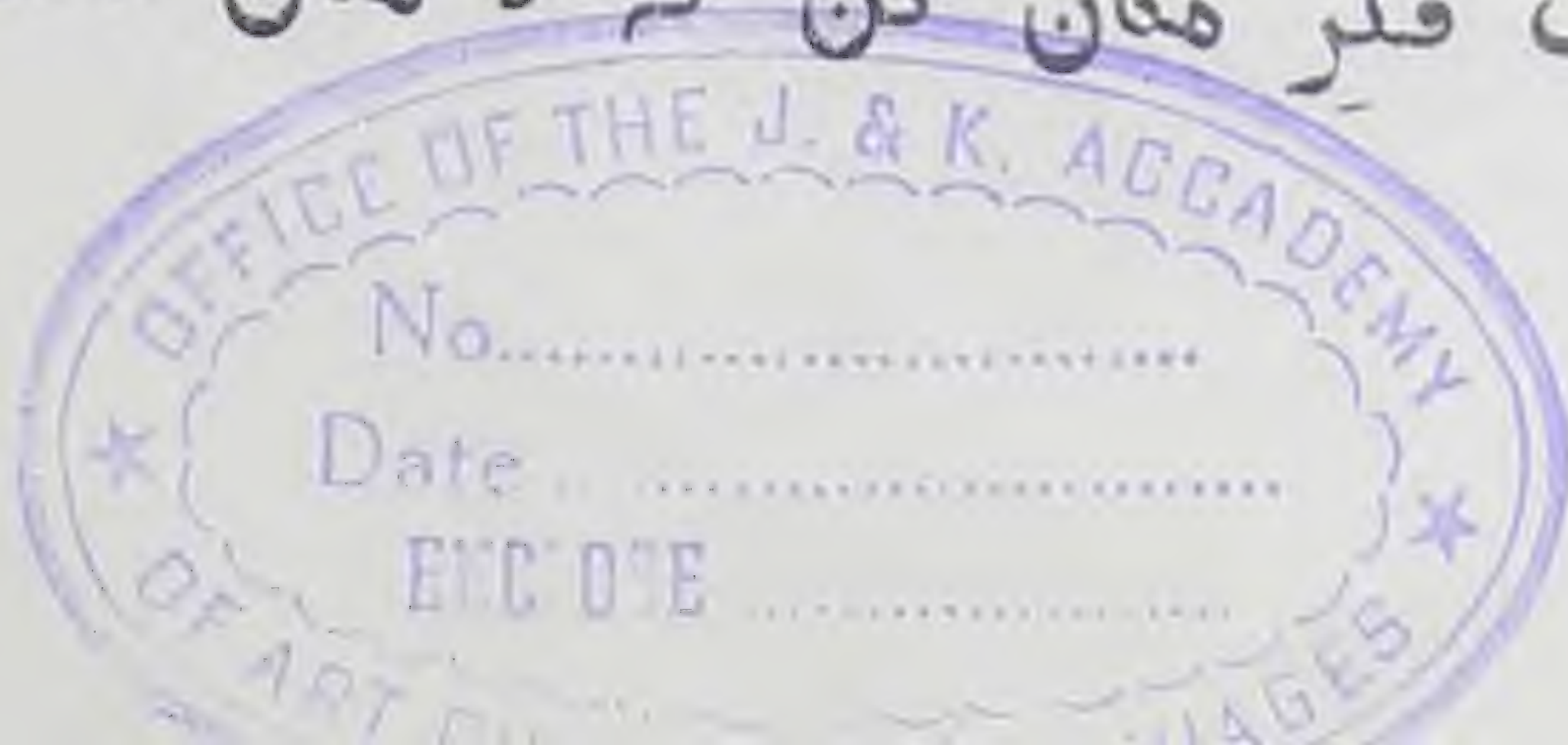
چسان بگوشت دلم پند پیر ہے سازد
 کہ دلنشین من آواز دلکش چنگ ست
 فلک بترک ستم گفت و مهربان گردید
 هنوز ماہ من آمادہ بر سر جنگ ست

How will the advice of the old man (preceptor)
 suit the ears of my heart,
 When the charming tune of the harp has taken
 possession of me?

The sky has given up oppression and adopted
 an attitude of kindness,
 But my moon (i. e. sweetheart) is still bent on war.

In this connection I am reminded of a beautiful
 verse of Zuhūrī which, though it does not possess a
 common rhyme with any of the verses given above,
 is in the same metre. It has pleased me and I hope
 may please some of the readers. It runs thus:—

ز دل محبت خود ہے بری پیر از تست
 ولیک فکر مکان کن کہ لا مکان تنگ ست

Thou art snatching away my love for thee from
my heart, take it, it is thine,
But look for a place to accommodate it in,
for the spacelessness is too narrow (for it).

Zuhūrī:—

شکرِ گز بندِ خودی دوشِ نجاتم دادند
مردہ بودم بہ غمِ عشقِ حیاتم دادند

مستحقانم بدریوزہ لبے بکشودم
عیشِ غمِ راحتِ محنتِ بزگاتم دادند

Thanks to God that last night I was delivered
from the bonds of egotism (by the Fates),
I was dead but was restored to life by means
of the sorrows of love.

I opened my lips (i. e. asked) for the alms as a
deserving one,

The enjoyment of sorrow and the comforts of
hardship were bestowed on me by way of charity.

Dairī:—

دوش از نوشِ لبِ یارِ نجاتم دادند
نوشدارو پے امدادِ حیاتم دادند

آتشِ عشقِ جہاں سوزِ تھما کردم
شرِ شوقِ خدا را بزگاتم دادند

Last night I was given sugar from the sweet
lips of my beloved,

It was a treacle administered to me to prolong
my life.

I craved for the world-consuming fire of love,
But received only a spark of longing (for love)
by way of charity in the name of God.

Nazirī:—

من که بر گلبن آشیان دارم
چه غم است از فنايے بال و پر
بسکه از شوق سینم در جوشم
پای تقدیم میکند بصرم

What do I mind losing my wings and feathers,
I who possess a nest on the rose-bough?
I am extremely excited through my love within
the bosom,
My feet seeking precedence over my head.

Dairī.—

گفتم آیم ز شوق بال فشان
گرم رفت آنچنان که سوخت پر
ترسم از سایه ام زمین سوزد
سایه افکند عشق او بصرم

I said I should proceed to greet her with out-
stretched arms* with the warmth of love,
But she went away in such hot haste that my
feathers were consumed.
I am afraid the earth will catch fire through my
shadow,
For the shadow of her love is cast over my head.

* *Bal afshan* or *fashan*-with outstretched arms, rejoicingly.

Sāib :—

بر شکستی تازِ رویِ نازِ دامانِ عتاب
آب شد دل از گدازِ انتظارِ آیینم را

تا به حسنِ هرزه گردِ او شود جائے دوچار
نیست چون آبِ رواں یکجا قرارِ آیینم را

Since thou prepared thyself* to show dis-
pleasure by way of coquetry,

The heart of the mirror turned into water
through the anguish of waiting.

In order that it may come across her vagrant
beauty at any place,

“The mirror is not stationary like the flowing
water.”

Dairī :—

ماه من زین بیش رُخسارِ عرق افشانِ میپوش
آب مے گردد بچشمِ انتظارِ آیینم را

گردشِ چشمِ پریراده مگر در خواب دید
“نیست چون آبِ رواں یکجا قرارِ آیینم را”

O my moon (sweetheart) do not conceal thy
perspiring face any more,

Tears begin to roll within the eyes of the
mirror due to long waiting.

Perhaps it has seen the moving glance of a
fairy-born in the dream,

“The mirror is not stationary like the flowing
water.”

* *Daman shikastan*-to break the skirt, an idiom meaning
to prepare for work.

Sāib:—

میشود هر لحظه حسن او به بیرنگ دگر
 هے تراود هر نفس زین پرده آهنگ دگر

مرهم کافور از ناسازگاری هائے بخت
 میشود بهر خراش سینم ام چنگ دگر

گرچه بیرنگ است صائب باده پُر زور عشق
 زین قدح بر چهره ها میکند رنگ دگر

Every moment her beauty assumes a different aspect,
 A new tune springs forth from this note every instant.

The camphorated ointment owing to the unwholesomeness of fate
 Serves the purpose of another hand to scratch my bosom.

O Sā'ib although the invigorating wine of love
 It lends a new flush to our face out of this cup.

Dairi:—

تیغ من چون موسن از رنگار جوهر میدهد

نالم ام از سرمه چشمت باهنگ دگر
 کے پسندم یکدھے تا فگسند قار نفس

یک سر مو از دو گیسوے تو در چنگ دگر
 ساغر هے را بدستش آبروے دیگر ست
 باده را از قرب گلبرگ ترش رنگ دگر

My sword yields a lustre out of its verdigris
like a lily,

While my cry is of a different tone through
the collyrium of thy eyes.*

How can I tolerate one of thy two tresses
being within the possession of another

Even for a moment, so long as the thread of
my life does not get snapped?

The cup of wine acquires a new brilliance in
her hand,

While the wine itself assumes a different hue
by its proximity to her fresh rose-petals (i. e. lips).

Sāib:—

ز بس آبِ صباحت صیقلی کرده ست روئش را
نگم صد جاے لغزد تا گلے چپند ز رخسارش
چه خرم گلاستافے خوش بلند اقبال بستافے
که از مژگان بلبّل آب نوشد خار دیوارش

The lustre of comeliness has polished her face
to an extreme,

The glance slides at a hundred places to pluck
a rose from her cheeks.

What a happy rose-garden and a highly prosperous
orchard!

The thorns growing over its wall being saturat-
ed by the eye-lashes of the nightingale.

* Collyrium, when it comes in touch with the throat, causes a hoarse voice. The idea of the poet is that though in the ordinary course a sword becomes blunt through rust his sword assumes lustre through verdigris which is green, just as a lily acquires freshness through verdure. Similarly a man's voice becomes hoarse by collyrium ordinarily but his mournful cry gets clearer and produces a melodious note due to the collyrium since it is applied to the eyes of his beloved.

Dāirī:—

نراکت آنقدرها جوش زد از رُوی گُلزارش
 که از بادِ پر پروانه گُل شد شمعِ رُخسارش
 دل دیوانه ام را اشتیاقِ سیرِ گُلزارِ ست
 که مژگانِ پریزادست خارِ چارِ دیوارش

The tenderness manifested itself with effervescence on her fire-red face to such an extent That the candle of her cheeks was extinguished by the gust of wind caused by the flapping wing of a moth.

My maddened heart yearns to take a stroll in a rose-garden, The thorns of the enclosing walls of which consist of the eyelashes of a fairy-born.

Space does not allow me to give more instances of parallels in other metres and rhymes between Dāirī and other poets but the specimens cited above will, I believe, suffice to show his comparative skill in verse. Now let me give below a few more verses of the poet to show their general character which, of course, is based on the theme of love:—

ز فرصتها سیمِ هویم سفیدی آشکارا کرد
 شبِ یلدا را دگر پایاں شود پیدا
 سمجّا آن مرغِ برشاخِ بلندی آشیان بندد
 که هر دم رشته بر پائیش ز افسِ جاں شود پیدا

My black hair turned grey by gaining a lot of time¹
 A different termination of the longest night of
 separation from thee should appear.
 How can that bird build a nest on the lofty
 branch
 Which is every moment found foot-bound by its
 love of life?²

دیدم بخواب دوش بُتِ جامِ زیب را

در زر کشیده بود گریبان و جیب را
 برداشت پرده از رخ و بندِ قبا کشاد

صد پاره کرد جامِ صبر و شکیب را
 گفتم نگاهِ لطف ز حالِ من دریغ

گفتا بصدق کوش نفورم فریب را
 گفتم که عیب دار ز سر تا قدم منم

گفتا خموش باش که من پوشم عیب را

Last night I saw the beloved in a dream adorned
 with a garment
 Having its hood and breast-collar embroidered
 in gold.

1. *Shab-i-yalda* the longest night of winter. The black hair has been used in view of the darkness of the night and the grey hair to denote the whiteness of the dawn which stand for the termination of the night.

2. The idea of the poet is that one who holds his life dear and does not possess a spirit of self-sacrifice cannot aspire to achieve greatness.

She lifted off the veil from her face and un-
loosed the ties of the garment
Tearing into a hundred pieces the cloak of my
patience and peace of mind.

I said, "Pray do not grudge me a favourable
glance situated as I am!"

She replied, "Try to be upright for I hate trickery
(beguilement)."

I said, "I am full of defects from head to foot."

She said, "Hold your breath; I shall conceal
your faults."

ندانم شوخ مژگان کہ بر ہے سایہ انداز ست
بط ہے را ببال موج ہے انداز پرواز ست

I do not know whose roguish eyelashes have
cast a shadow on the wine,

The goblet of wine intends to steal away with
its waves.

سُرمہ در چشمِ سیاہ یار گیرم هست نیست

عکسِ لعلش در ہے گلزار گیرم هست نیست

با خیالِ بیوفائی ہے ایامِ بہار

نو گلِ خنداں دریں گلزار گیرم هست نیست

با کہ گویم راز دل یا رب کہ باور ہے کند؟

چوں پری در شیشہ ام دلدار گیرم هست نیست

I admit that there is collyrium in the black eyes of the beloved but it is not visible.

I admit that there is a reflection of her rubies (i. e. red lips) in the fire-red wine but it is not visible.

In view of the faithlessness of the spring-season, I hold that the newly-blossomed smiling rose in the garden, in spite of its appearance, does not exist.

To whom should I divulge the secret of my heart

○ God ! who will believe me?

I affirm that my sweetheart is within my flask (i. e. heart) like a fairy but she is not visible.

صبحِ ازل تبسمِ دندانِ تھامے کیست ؟

شامِ ابد تسلسلِ زلفِ دو تھامے کیست ؟

دنیا ز دامنِ کہ غبارے ست ریختہ ؟

نہ اطلس سپہر سراپردہ تھامے کیست ؟

Whose grinning smile constitutes the morning of eternity past ?

And the series of whose curly tresses comprises the evening of eternity future ?*

From whose skirt is this dust removed that appears in the form of the world ?

And whose pavilions are the nine satin-like pieces of the heavens ?

The following ghazal which I give below in full is remarkable for its flow, idiomatic language and forceful expression. The beauty of the original, however, cannot be maintained in the translation which generally

* This is one of the beautiful verses of the poet.

detracts much from a language especially in the case of verse :-

رشتهء جانم گرہ باہوئے پیچان تو بست
 غنچہء دل عہد یکرنگی بہ پیکان تو بست
 از دل سنگین خوبان تودہا موجود اند
 باغبان روزے کہ دیوار گلستان تو بست
 وا مکن بند قبا امشب بہ بزم بوالہوس
 دست من روز ازل پیمان بدامان تو بست
 ہیکشی از جوئبار چشم من دامان عبث
 آتش گل راہ شمشاد خرامان تو بست
 تا بگوش دل نشد فریاد جان من بلند
 پر مگر از سرہ ظالم تیر ہڑگان تو بست
 بخیم ام بر روئے کار از شوخ چشمیہ افتاد
 سوزن ہڑگان من چاک گریبان تو بست
 فکرہا در پیشگاہت کردہ نقاش ازل
 صورتے از رنگ معنی ہا بہ ایوان تو بست
 زیر لب دیری حدیث عشق میگوئی مگر
 سرہء چشم کہ لب ہائے غزلخوان تو بست

The thread of my life twined itself into a knot
 with thy curly hair,
 And the bud of my heart entered into a covenant*
 of harmony with thy arrow.

*Ahad bastan or Ahad-o-paiman bastan, to enter into a covenant.

Since the day the gardener raised a wall¹ round
 thy garden,
 Heaps of stones are left behind from the hearts
 of (other) stone-hearted beloveds.
 Do not unloose the band of thy tunic tonight
 in the company of the capricious lover;
 My hand has entered into an agreement with thy
 skirt on the day of eternity past.
 Thou art withdrawing thy skirt in vain from
 the flowing stream of my eyes,
 The path of thy strolling box-tree (*i. e.* graceful
 stature) has been blocked by the fire of
 the rose.²
 My soul's cry has not been loud enough to reach
 the ear of the heart,
 O tyrant it seems that the arrow of thy eye-
 lashes has attached the feathers of collyrium to it.³
 The shameful secret of casting my impudent
 looks was disclosed,⁴
 The needle of my eyelashes caused the rent of
 thy collar to be stitched.⁵
 The Eternal Painter was absorbed in deep thought
 in thy portico

1. *Diwar bastan*—to erect a wall. The poet means to say that on the day the gardener (*i. e.* the Gardener of Destiny) erected the wall of his beloved out of the stones of the hearts of other beloveds, heaps of them were left behind which now represent the stony hearts of the worldly beloveds.

2. *Rah bastan*—to obstruct the passage, to block the path.

3. *Par bastan*—to fasten or attach a feather.

4. *Bakhya bar ruy-i-kar uftadan*—an idiom which means to disclose a shameful secret.

5. *Chak-i-giriban bastan*—to stitch the rent of the collar, to close it.

Before he drew a portrait¹ in the colour of
realities on (the walls) of thy palace.
O Dairi! you are once again talking of love in
a muttering tone,²
The collyrium of whose eyes has sealed your
ghazal-writing lips?³

فارغم از سیم و زر سیم و زرم دیدارِ دوست
مار زلفم قانعم از گنجِ بر رُخسارِ دوست
لامِ بر سرِ پایِ بر آتشِ به سیرِ باغِ بود
داغها دارم بدل از گرمیِ رفتارِ دوست
مطلعِ خورشیدِ دوکانی که به آرائش ست
ذرهء گفتم هنوز از زینتِ بازارِ دوست
اے صبا باورِ خدا را سخن که بارِ خاطر است
نو بهارِ زندگی به فرگسِ بیچارِ دوست

I am independent of silver and gold (i. e. riches);
my silver and gold lie in the sight of my
sweetheart.

I am the snaky curl being satisfied with the
cheeks of my beloved irrespective of any treasure.⁴

The beloved was taking a stroll in the garden
having her head decorated with anemones and
placing her feet on fire (i. e. in a restless and
hasty manner)

1. *Surat bastan*—to draw a portrait; to assume a form; also
to be possible.

2. *Zeer-i-lab guftan*—to mutter, to mumble, to whisper.

3. *Lab bastan*—to be silent, to close or seal the lips.

4. In this verse there is a reference to an old popular
belief according to which it was supposed that dragons were found
over the buried treasures and guarding them.

A number of scars has been left on my heart on
 account of her speed in hot haste.
 The rising place of the sun is a stall without
 any decoration,
 I have yet only described a particle of the adorn-
 ment of my beloved's market.
 O breeze! for God's sake believe me, the new
 spring of life is a burden to my mind
 In the absence of the languid narcissus (lovely-
 eyed beloved).

از پرده کشید عاشقان را
 رویش کم هنوز در نقاب ست
 از آتش عشق ماه رویان
 این خانه تمام آفتاب ست
 بشتاب بدیدن گلستان
 رنگ گل و لاله را شتاب ست

Her face, which is still veiled,
 Has caused the lovers to be discovered.
 Due to the fire of love of the moon-faced ones
 (i. e. beloveds)
 This house (i. e. the world) is overflowing with
 lovers.

Hasten to enjoy the sight of the garden,
 For the beauty of the roses and tulips is in
 its prime.

خاطر دریا دلاں رنج اگر
 ماجراے چشم تر خواهم نوشت

The hearts of the generous-minded will be offen-
 ded
 If I were to give an account of my tearful eyes.*

* The poet says that he sheds tears more profusely than
 the generous-minded give away things in charity.

خسرو از سختیِ خارا مناز
کوهکن را جان شریں در تن است

O Khusraw! do not be proud of the hardness
of the granite-rock
For the mountain-digger (Farhād) yet possesses,
sweet (Shireen's) life in his body.*

آتشِ گل را به سحرِ غمزه آخر آب کرد
آب و رنگِ نو بهار آن گل باین نیرنگ ریخت
خندهء دندانِ ثَمایِ یار در طرفِ چمن
غنچه را دندانِ شبنم از دهانِ تنگ ریخت
آن ستمگر دوش از بزمِ طرب مَخمور رفت
با خیالِ خونِ گِرمِ جامِ هَم از چنگ ریخت
در حریمِ تنگبارش رفتند آساں نبود
جذبهء شوقم کلاهِ نخوتِ هر شنگ ریخت

* The romance of "Sheerin and Khusraw" is well known. Sheerin, an Armenian princess married to the Persian king Khusraw, was the sweetheart of a stone-cutter Farhād who was promised the hand of Sheerin by Khusraw on the condition that he would cut down the mountain Bistún into a drain through which the milk of the she-goats stationed on the mountain could be brought up to Sheerin's palace without any difficulty. Farhād is said to have agreed to it and worked at the digging day and night carving the images of Sheerin along the passage from place to place. When Khusraw learnt that Farhād had fulfilled the condition imposed by him which he never thought could have been fulfilled, he gave out that Sheerin was dead. On hearing the news Farhād committed suicide while Sheerin too at this report had a fall from her house and passed away. The poet means to say that Khusraw was mistaken in thinking that Farhād could not cut down the granite-rock. The spirit of Sheerin working in his veins could perform wonders. The word "koh-kan" (i. e. the mountain-digger) has been used for Farhād by which name also he is known.

After all she dissolved the fire of the rose
 with the enchantment of her coquetry,
 Thus the elegance of the spring was put to
 shame by that rose (i. e. sweetheart).
 The grinning smile of the beloved on the out-
 skirts of the garden
 Caused the bud to shed the dew-drops like teeth
 from its narrow mouth.
 Last night the tyrant (unkind beloved) went away
 intoxicated from the assembly of merry-makers,
 And dropped the cup of wine from her hand
 with the intention of shedding my warm blood.
 It was not easy to enter into her inaccessible
 sanctuary,
 But the passion of my love removed the cap of
 pride from the head of every sentinel.

پیوندِ جان من به غمِ روزگار نیست

این ریشتم را بطرّاءِ ساقی تسلسلُ است

My soul is not associated with the sorrows of time,
 This thread (of my life) is entwined with the
 tresses of the cup-bearer (i. e. the beloved).

آسمان از سرد مہری عاقبت رسوا شود

بستم ام دل را بگیسوی بت آتش مزاج

In the long run the sky will be ashamed of its
 cold treatment,
 I have fastened my heart to the tresses of a
 fiery-tempered beloved.

از تماشاے رخ آن نازنین پرہیز گن

مین چراغ از بادِ دامانِ نگہ گل ہے شود

Abstain from enjoying the sight of that delicate-bodied one (sweetheart).
For this lamp gets extinguished by the gust of wind caused by the flapping of a side-glance.

چه رنگ است اینکه از نیرنگ رخسار عرقناکش
ز آتش آب خیزد شعله سر از آب بردارد

What a colour is this that through the miracle of her perspiring cheeks,
Water rushes forth from fire and the flame emerges from water.*

آمد آن گل پیرهن نظاره را گلچین کنید
پنجهء دژگان ز گل چیدن چو گل رنگین کنید
بر کمان آسمان زه بست و تیر انداز شد
قوت بازوئے تیر انداز را تحسین کنید

That rose-garmented beloved has appeared, let your beholding act as a gatherer of roses.
Make the claw of your eyelashes coloured like the rose by plucking the roses.
She strung the bow of the heaven and acted as an archer,
Admire the strength of the archer's arm.

بستم زنجیر چوں دیوانه شد پای خیال
هر کجا خواب آن پری بر مسند سنجاب کرد

Wherever that fairy (i. e. beloved) slept on an ermine bed

* Here 'fire' stands for the glow of the cheek and 'water' for the perspiration.

The feet of thought were fettered like those of
a madman.¹

عاقبت زاهد تَمَنایِ ہے گلرنگِ کرد
شیشہء ہے در شکستِ توبہ کارِ سنگِ کرد

After all the ascetic yearned for the rosy wine,
The flask of wine played the part of a stone
in breaking his vow.²

My heart has not been trampled by sorrow
caused by the afflictions of the world,
My mirror grappled with the rust as Alexander's
mirror worked against the Ethiopes.

صبح است و گلفروشِ بازار ہے رود
گل زر بکف بطرزِ خریدار ہے رود
مانندِ آہ از لبِ جو سرو ہے پرد
سرو روانِ من چو بگلزار ہے رود

مَنْصُورِ را بحدِ رسدِ درد ہے بریم
طفائے ستِ فے سوارِ کہ بر دار ہے رود
ہویم سفید گردد و اُفتد بچشمِ موے
از خاطرِ کجا کمرِ یار ہے رود

It is morning and the florist is going to the
market,

1 This verse involves a double meaning. Firstly, it means that the thought of the lover visited that fairy-like beloved wherever she fell asleep and went mad, since it was supposed that one who saw a fairy went mad. The feet of thought were therefore fettered. Secondly, that since the fairy (i. e. the beloved) was asleep, the thought was bound by feet so that it might not disturb her.

2 This is also one of the beautiful verses of the poet.

The rose, like a customer, approaches her with
 money in its hand.
 As soon as my moving cypress (i. e. graceful-
 statured beloved) goes into the garden,
 The cypress tree vanishes like a sigh from the
 stream-bank.
 Let us conduct Mansur¹ to the school of the
 pangs (of love),
 In mounting the gallows he is merely acting as
 a child riding on a reed-cane.
 My hair is turning grey and the superfluous
 eyelashes are growing in my eyes,
 But how can the picture of my beloved's waist
 leave my mind? ²

عشقش دلِ غمین مرا غم گداز شد

عمرم به بحثِ زلفِ درازش دراز شد

از نیم ناز مستِ طرب کرد ساقیم

پیمانه ام ز منتِ هے به نیاز شد

کارم رسیده بود ز بس تشنگی بچان

یارم ز آبِ خنجرِ خود کارساز شد

Her love became a melter of my heart's sorrows.
 My life was prolonged by talking about her
 long tresses.
 The cup-bearer enraptured me with half a blandish-
 ment.

My measure has become independent of the
 obligation of wine.

1 Mansúr bin Halláj was the celebrated mystic of Baghdad who is said to have realised God and uttered the formula (I am the Truth i. e. God) for which he was barbarously executed in 922 A. D.

2 The thinness of waist is a mark of beauty according to the Persian poets and it is compared to a hair.

On account of extreme thirst I was at the point
of death,
But my beloved came to my help with the water
(i. e. brilliance) of her dagger.

حُسنِ عالمِ سوزِ آن مہ آفتابِ حشر است
عاشقانِ زینِ وجہِ آیمن از حسابِ مکشُر اند

The world-consuming beauty of that moon
(i. e. beloved) is the sun of the Doomsday,
It is for that reason the lovers are free from
rendering an account (of their deeds) on
the Day of Reckoning.

رویِ بکویِ رقیبانِ عرقِ فشان تا چند
رود بخاکِ درِ اشکِ عاشقانِ تا چند

پیالہ گیر ز خونمِ دریں چمنِ آخر
بیجامِ لالہ کشیِ آبِ ارغوانِ تا چند

How long wilt thou continue going into the
streets of (my) rivals in a state of perspiration?
And how long will the pearls of the tears of
lovers go on falling on the ground?
Hold a cup of my blood in this garden, after all
How long wilt thou quaff the purple-water
(i. e. the wine) in the cup of a tulip?

آفتاب از بس طرفِ طرفِ کلمِ خواہد شکست
ماہ من چوں پردہ بر رخسارِ تابان افگند

The sun will feel elated with joy*

* *Taraf-i-kulah shikastan* — to bend the rim of a hat, an idiom which means to be overjoyed. The idea of the poet is that when the beloved hides her face under a veil the sun can manifest its splendour which would otherwise be overshadowed by her beauty. Hence the sun is overjoyed.

When my moon will draw a veil over her
resplendent face.

یار با کوه دگر همسر و همشانم کرد
بر سرم تیغ زد و لاله بداهانم کرد

My beloved has once again exalted me to the
lofty position and grandeur of a mountain,
She has applied the sword to my head and
filled my skirt with anemones.*

بے سبب دیری نہ کردم گوشه صحرا پسند
شهر از چشمم خطر دارد که سیلاب آورد

O Dairī! I have selected the corner of the desert
and this is not without a reason,
The city is in danger of being flooded due to
my (tear-shedding) eyes.

چشمِ فتن تو هر ساعت به نیرنگِ دگر
از نگاهِ صلح ده سازد پے جنگِ دگر
شیشِ خالی کرد و بر جام حریفانش نگاه
مستیء دیری چه کم از عقل و فرهنگِ دگر

Thy bewitching eyes are adopting an attitude
of peace every moment in a miraculous way,
By means of a glance only with a view to declare
a war anew.

Dairī emptied the flask but his eyes are set
on the cups of his rivals,
His intoxication in no way less than the reason
and wisdom of others.

* The sword represents the ridge of the mountain and the anemones which grow on the hillside stand for the blood-drops shed by the sword.

قطره های اشک میدانیم ما از جان عزیز
 می بود از ریشتم آری گوهر غلطان عزیز

بیخبر پیر می از توئی لای دل است
 داند از بیدانشی ها گوهر دندان عزیز
 آرزو مند گل بی خار از باغ دلم
 در خیالم نیست یاراں نو گل خنداں عزیز

معنی رنگین برایم نو گل است و نو بهار
 نیست بلبل که میدانم گل و ریحاں عزیز

We hold our tear-drops dearer than our life,
 Indeed the rolling pearls are dearer than the thread.*

The old man who is unaware of the lustrous
 pearls of the heart,
 Owing to his ignorance and folly loves the
 pearly teeth.

I yearn for a rose devoid of a thorn from the
 garden of my heart

For, O my friends! in my opinion the freshly-
 blossomed smiling rose is not worth much.

For me a beautiful idea is the freshly-blossomed
 rose and the new spring,

I am not a nightingale to be attracted by the
 rose or the sweet basil.

اگر شمع ست میگاهد و گر مینا ست میغلطد
 به پیش قامتش در بزم ما مشکل قیام کس

If there is a candle it becomes smaller and if
 it is a goblet it tumbles down,
 In our assembly it is difficult for any one to
 match her stature.

1. 'Rolling pearls' stand for tear-drops and the 'thread'
 for life.

مطلب از سیر جهانم شوق دیدار است و بس
 این پریشانی برای طره یار است و بس
 باده عشرت بجام چرخ مینائی نریخت
 خاتم شاد از لب میگون دلداری است و بس

My object in traversing the world is merely to
 see the sight (of my friend);
 This distraction (of mine) is only for the sake
 of the beloved's tresses.
 The azure sky has not poured the wine of enjoy-
 ment into my cup.
 But my heart is delighted with the wine-coloured
 (i. e. red) lips of my sweetheart,

بے رخت رنگ بهار اے گل خنداں آتش
 دود بوئے گل و گل شعله گستاخ آتش
 آن پری چهره مبادا در اغیار زند
 که زند رشک به کاشانه یاراں آتش
 لاله را فعل در آتش کمر کوه فتاد
 گرمی داغ دلم زد به بیابان آتش

O smiling rose! the comeliness of the spring is
 a fire in the absence of your face.
 The smell of the rose is a cloud (of smoke),
 the rose a flame and the rose-garden a fire.
 May that fairy-faced one not knock at others' door
 So as to set the fire of envy to the house of
 friends (i. e. lovers).

The anemone has become restless on the hill-side,
For the heat of my heart's scar has set the desert
on fire.¹

هر شعله گل است و دود سنبل
اے بیخبر از بهار آتش

Every flame is a rose and the smoke a hyacinth,
O you who are unaware of the new spring-time
of fire.

دل من آب شد در خون نشست و نیست آرامش
اگر بلبل نرنجد شبدم گل ہے فہم زامش
گجا لطف کف ساقی تواند رقت از یادم

بجائے رشتہ بر اُنگشت پیچیدم خطِ جامش

My heart turned to water, welters in blood and
knows no rest,
If the nightingale does not take offence, I would
call it the dew-drop on the rose.²
How can the favour of the cup-bearer's hand
escape my memory?

I have stroked the line of his cup with my finger
(to aid my memory) instead of using a string.³

-
1. *Na'l dar atash*— an idiom meaning to be restless. The poet means to say that due to the scorching heat of his heart's scar the desert caught fire in such a wild manner that the anemone even though situated higher on the hill-side felt insecure and was, therefore, restless.
 2. This is another beautiful verse of the poet and is rather original both in thought and execution.
 3. *Rishta bar angusht pechidan*— to tie a string round the finger. It is a practice with some people to tie a piece of string round a finger to remember a thing.

چرا در فکرها مانم که بستاند اجل جانم
گنم این رشته را پیوندها با تارِ گیسویش

بہائے استخوانم جوهری لعل و جواهر گفت
کہ بسمل گشتم ام از تیغِ جوهردارِ ابرویش

Why should I cherish anxieties about losing my
life at the hand of death?
I shall fasten the thread (of my life) to the
strands of her tresses.

The jeweller declared the gems and rubies to be
the price of my bones,*
For I have been sacrificed by the glittering
sword of her eyelashes.

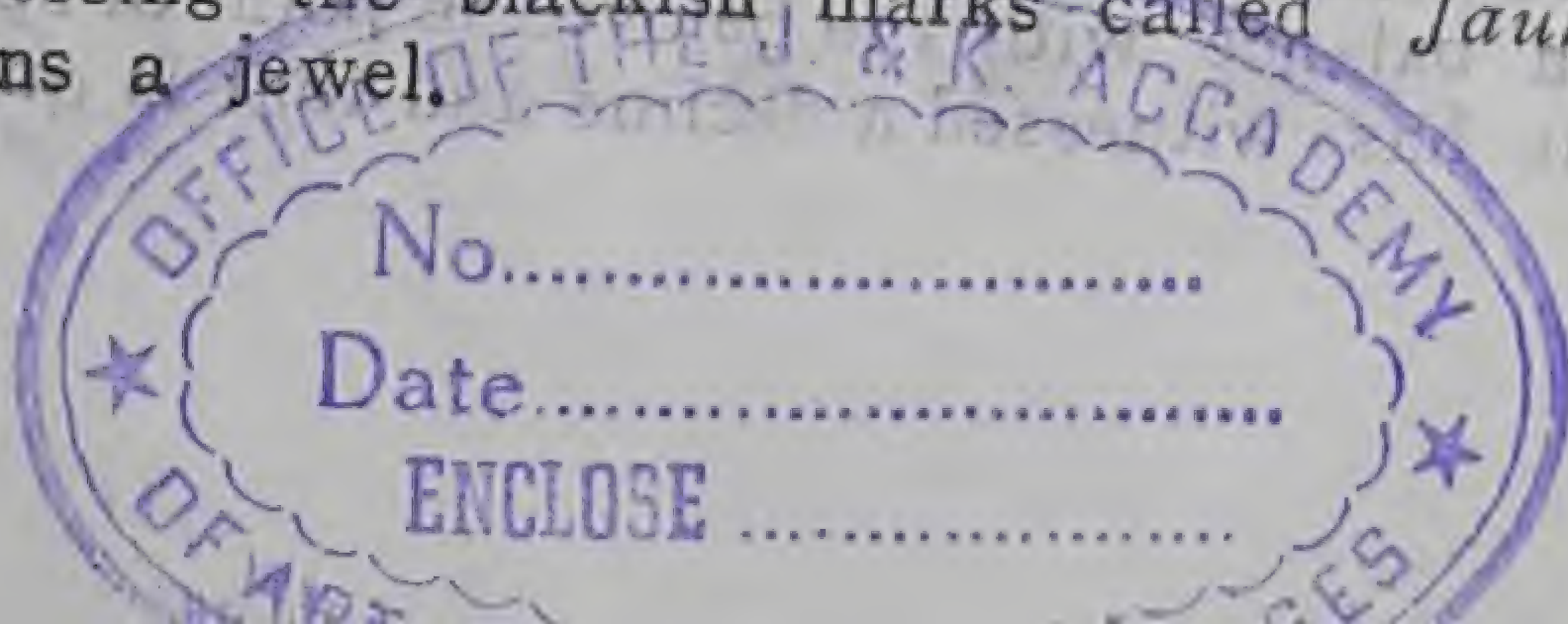
آن سروِ ناز با قدِ دلجو بیکطرف
زیں چشمِ آب خیز رواں جو بیکطرف
از وحشتِ دام بہ بیابانِ خبر کہ کرد

مجنون بیکطرف شد و آہو بیکطرف
خورشید را وبال بہ میزان روا بود
با یارِ پلہ شد بہ ترازو بیکطرف

دیری ز شوقِ مصرعِ صائب دلم شگفت
"گلہا تمام بیکطرف آن رُو بیکطرف"

That delicate cypress (graceful beloved) stands
on one side with her charming stature,
While a stream is flowing from these tear-shed-
ding eyes of mine on the other.

* *Tegh-i-jauhar dar*— a bright, glittering or well-tempered sword, possessing the blackish marks called '*Jauhar*', which also means a jewel.

Who has communicated the news of the madness
of my heart to the desert?
Majnun¹ has departed in one direction and the
deer in the other.

Since the sun has tried to maintain an equilibrium
with the beloved in the scale-pan of the balance,
It is fair if the former is in the descendant
while in the Sign of Libra.²

O Dairi my heart is delighted with the fervour
contained by the (following) hemistich of Sāib :-
"That rose (*i. e.* beloved) is a match from all
the roses put together."

As will be seen from the last verse given above,
of which the second hemistich has been borrowed
by the poet, he has composed this *ghazal* in imitation
of Sāib and in my opinion with great success. It
would be interesting to compare the two poets here,
but since unfortunately no rhyming-word is common
in their verses a comparison is not of much use.
On the whole, however, there is not much difference
between them with regard to their respective merit.
In this connection, the reader may find the follow-
ing verse of another Kashmiri Pandit poet Pt. Sat
Rām Baqāyā "Baqā" of interest, which, though it
does not contain a rhyming-word common with that
of either that of Saib or Dāirī, is also not without
grace. It runs :—

1. Majnún, which literally means insane or mad, was the name of the lover of Laylá whose story is given in the poetical romance of "Laylá and Majnún" by the celebrated poet Nizámi. Majnún is said to have roamed about in the desert in search of Laylá. A deer also is a haunter of deserts.
2. In this verse the poet has used two words "Mizán" and "Tarázú" both of which mean a 'balance' or scale but the former means also the Sign Libra in which while the sun enters it, it is in the descendant according to the astrologers. The poet says that since the sun wanted to maintain a balance with the beloved in point of splendour and beauty it has witnessed a decline and that is quite fair.

تا پرده برفتاد از آن رو بیکطرف
یکسو پرید رنگ ز گل بو بیکطرف

As soon as the veil was lifted up from that
face to one side,
The colour of the rose took to flight in one
direction while its scent departed in the other.

حلقه بیرون در چشم سمندر امشب ست
شعله خوی دوش یارب زد در کاشانه ام

The knocker outside the door has turned into
the eye of a salamander tonight.
For O Lord! a flaming beauty knocked at the door
of my house last night.*

از بهر خدا پند مگوئید بگویشم
کز حلقه بگویشان بُت باده فروشم

افتادگی شمع شد از تیز زبانی
استاده از انم که درین بزم خموشم
از غیب بگویش دلم آورد شروشه
دیزی تو قدح نوش که من عیب بیوشم

For God's sake do not whisper advice into my
ears,
For I am one of the slaves of the wine-selling
beloved.
The fallen state (i. e. the reduced condition)
of the candle is due to the sharpness of its
tongue (burning wick),
I stand erect because I am silent in this assembly.

* This verse also has been admired by critics for its
originality.

The angel of the unseen realm communicated the (following message) to the ear of my heart:—
 “O Dairī! go on thou drinking the wine-cup;
 I shall conceal thy faults.”

عشق ورزیده ام و چشم ترے یافتہ ام
 چشم بد دور کہ کان گہرے یافتہ ام

ہیدہم دل بہ ضعیفان ز کلام شیریں
 مژدہ اے مور کہ تنگ شکرے یافتہ ام

چہ کند دام خم طرّہ ساقی امشب
 کہ ز موج بط ہے بال و پرے یافتہ ام

حیف باشد کہ کنم شکوہ اشک و رخ زرد
 مذک از دولت غم سیم و زرے یافتہ ام

I practised love and secured tearful eyes,
 I have discovered a mine of pearls—may the evil
 eye be far from it!

I inspire the hearts of the weak (insignificant
 ones) with courage through my sweet verses,
 Happy news to you O ant! for I have got an
 ass-load of sugar.

What will the snare of the curly locks of hair
 of the cup-bearer do tonight?

For due to the waves of the wine-goblet I have
 secured wings and feathers.

It would be a pity if I complain of tears and
 a pale face,

I who have procured silver and gold out of the
 wealth of sorrow.*

* ‘Tears’ stand for silver and ‘pale face’ for gold.

خمِ کمندِ خود از گردنم مدار دریغ
شکارِ لاغرم اما ز صیدِ گاهِ تو ام

Do not grudge my neck the loop of thy noose,
I am insignificant game no doubt but belong to
thy hunting-ground.

باغبانِ رخنهء دیوارِ عبثِ مے بندی
دلِ به صد راهِ رودِ سُویِ گلستانِ از من

O gardener! you are closing the chink of the
wall in vain,

My heart is leaping forth from me towards the
garden through a hundred passages.

سرو را همسرِ نوشتم با قدِ دلجوئے او

تا برونِ ناردِ دلم را شانه از گیسوئے او

I declared cypress to be her equal in her graceful
stature,

In order that the comb may not throw my heart
out of her tresses.*

ز عکسِ چشمِ شوخش موجِ خیزِ است آبِ آینم

غلطِ گفتم باندازِ گرینِ است آبِ آینم

بخود بینی چه رو آرم که سرِ بازی تماشا نیست

ز عکسِ ابروانش تیغِ تیزِ است آبِ آینم

* Here there is a reference to the fact that combs used to be made of the cypress wood. The poet says that though the cypress cannot be called as graceful as the stature of the beloved, yet he has done so only to flatter it in order that his heart which is involved in the tresses of the beloved may not be thrown out by the comb made of the cypress wood.

نمیدانم ز عکسِ رویِ گلشام که گلچین است
 که دامانِ نگه را رنگِ ریز است آبِ آینه
 بزیورِ سایه مهرگان شوخش بسکه بیتاب است
 به بندِ آهن است و در گریز است آبِ آینه
 نبود است ایچنین حکمِ سکندر در جهان جاری
 که از دست تو کج دار و مریز است آبِ آینه

The lustre of the mirror produces waves on account of the reflection of her roguish eyes.
 Nay I am wrong, rather the lustre is in a mood to run away.

How can I attend to egoism (literally to see my face) when sacrifice is not a mere sport?

The lustre of the mirror is a sharp sword by reason of the reflection of her eyebrows.

I do not know from the reflection of whose rosy face the lustre of the mirror is a gatherer

of roses For it is shedding colour from the side-long glance.

The lustre of the mirror in spite of having steel fetters is fleeing*

Being extremely restless under the shade of her roguish eyebrows.

Alexander's command was not so prevailing in the world

* In the early times mirrors used to be made of steel and it is with reference to this that the poet uses the words "steel fetters".

As the lustre of the mirror in thy hand with regard to the order:- "Hold it bending but do not let it fall".*

چہ خورم بادہ ملول است ز من شاہد بخت
زین غبار است مے ناب تراب آلودہ
بے سبب بسترم امروز گل و نسریں نیست
خار مژگاں ہم شب بود گلاب آلودہ

How should I take wine? the beloved of my fate is displeased with me. It is due to this displeasure (literally dust) that the pure wine has become mingled with dust. It is not without reason that I possess a bed of roses and jonquils today. The thorns of the eyelashes were besmeared with rose-water throughout the night.

چرا بہتان واعظ را کدم تکرار در مجلس
جواب جاہلان اُستاد من گفتہ است خاموشی

Why should I repeat in the assembly the calumnies indulged in by the preacher? My master has said, "The answer to the ignorant should be silence".

* In this verse there is a reference to the order of a king of the old times who asked a slave of his to hold in his hand a cup full of water in a bending way but not allow the water to fall. The slave was at a loss to understand as to how he should carry out such an impracticable order and expressed his inability to do so. Here Alexander has been used for the king. The poet means to say that the orders of the king could not be carried out but the lustre of the mirror does carry out such an order of the beloved inasmuch as it bends low but does not fall away.

فگندم در صف شیراں پے صید سخن ہوئے
دل صد چاک من دام خیال تازہ آہوئے

I raised a cry of ho ho before the line of lions
to prey upon an idea,
My heart rent into a hundred pieces is a snare
to entrap the thought of a young deer
(lovely-eyed sweetheart).*

Dairī sometimes plays the role of a moralizer and
instructs us in the ways of right conduct accor-
ding to his own views. Here are a few examples.-

مکن تیز بر غیبت کس زباں را
مرنجاں حضور دل عارفان را
مباش ایمن از صولت جذبہ دل
کہ ریز آورد بر زمیں آسماں را

مکن گفتگو بے ادب با بزرگاں
مجنباں ملرزاں زمیں وزماں را

Do not be sharp-tongued in backbiting anyone,
Do not disturb the peace of mind of the gnostics.
Do not be secure against the violence of the
heart's zeal,

For it pulls down the sky to the earth.
Do not talk to the elders in an unmannerly way;
Do not cause a shock and shaking to heaven
and earth.

از اجل غافل ز روباه بازی دنیا مشو
شیر گیری نیست چشم خفته خرگوش را

* The 'line of lions' probably stands for great poets.

Do not be heedless of Death through the decep-
tive ways of the world,¹
The eyes of a heedless hare cannot capture a lion.

کس دریں باغ کسی را چہ کند ہمراہی
سرو پا در گل و گل پا برکاب است اینچہ

واعظ شہر غلط گفت کہ فردا ست حساب
بیوقوف است کہ امروز حساب است اینچہ

How can anybody accompany a man in this garden
(i. e. the world)?

The feet of the cypress are stuck in the mire
and the rose is about to depart from here.

The preacher of the city was wrong to declare
that the account of one's deeds is to be ren-
dered tomorrow (i. e. on the Judgment Day);
He is a fool (to say so) for the accounts are cal-
culated here (i. e. in this world) today.

از سود زیاں پدید آمد

بازار چو گرم شد دوکان سوخت

Loss has accrued from gain,

As soon as the market became brisk, the stall
caught fire.²

اگر ز رہ نبرد دیو نفس آمارہ

نگین خاتم جم نقش پایے پیر من است

1. *Rubah-bazi*- the sly and cunning ways of a fox i. e. decep-
tive ways.

2. Here the translation cannot convey the idea of the poet even
roughly. In the second hemistich '*garmiye bazaar*' which
has been translated by the words 'briskness of the market'
and literally means 'the heat of the bazaar', has been used
not only in the sense given above but made use of, in
its literal sense also with the object of causing conflagra-
tion to the worldly goods which a man accumulates with
great earnestness. The 'stall' has been used for the world.

If the devil of concupiscence does not lead me astray,
The foot-print of the old man (spiritual guide)
is for me a stone of Solomon's ring.*

خاک بر سر عاقبت چوں گنجها خواهند بود
خواجگان پیروده دائم آرزومند زر اند
پے برند آخر بگنج حسن بے پایان دوست
در جہاں آنانیکم عاری از تھمائے زر اند

Since the treasures will return to the earth
after all,
Lovers of wealth cherish a desire in vain to
obtain riches for ever.
Those who are free from the desire of riches in
the world,
In the long run succeed in finding a clue to the
treasure of God's infinite beauty.

تا نقش بندگی نہ زنی بر نگین دل
اے فامجوئے دھر ہجو فام زینہار
گلابانگ کش ز کلبہء درویش کامیاب
ازا منعمان دھر ہجو کام زینہار
خواب دراز سلسلہ جنبان مرگ است
یک شب مخسپ تا سحر از شام زینہار

So long as you do not engrave the stone of
the heart-ring with service.

* Jam is used as an abbreviated form of Jamshid as well as
for Solomon. Here the word has been used for the latter.
King Solomon is said to have been in possession of a magical
ring by means of which he held under his control all sorts of
creatures.

O seeker of worldly fame! never hanker after
a name.

Extract benedictions from the hut of a successful

Do not ever expect your wishes to be fulfilled
by the worldly rich.

A long sleep knocks at the door of death,
Do not sleep even for a single night from
evening till morning.

چشم امداد ز کس نیست که درهم سازد
پنبهء داغِ دل خویش کنم اخترِ خویش

I cherish no hope of help from anyone in the
application of a balm,

Let me regard my own stars as cotton for the
scars of my heart.

ز بیوفای یاران دهر ہے ترسم
نه از کواکب و نه از سپهر ہے ترسم

I am afraid of the faithlessness of worldly friends,
And not of the stars or the sky.

It is not unusual for a Persian poet to talk vauntingly of his merit and declare himself superior to others, whether he actually holds such a position or not. Though self-praise is no recommendation, as the well-known maxim says, and should be rather treated cautiously, yet such a practice on the part of a Persian poet has never been looked down upon nor even objected to by the critics, but rather admired if the vaunter has been able to couch his boast in dignified language. A poet does so generally in the *Maqta*, i. e. the closing verse of a poem in which he uses his nom-de-plume. Besides some of those poets of great fame who gained notoriety for their pedantry such as

Khāqānī and 'Urfī', even some of the popular poets of great eminence like Nizāmi of Ganjā and Hāfiz of Shīrāz have not desisted from such a practice. Let me here quote only a few such verses out of many from the *Dīwan* of Hāfiz:-

غزل گفتی و در سفتی بیا و خوش بخوان حافظ
که بر نظم تو افشاند فلک عقد ثریا را

Thou hast composed a *ghazal* and strung pearls;
O Hāfiz! come and sing it sweetly,
So that the sky may present the string of the
Pleiades as an offering to thy verse.

حسد چه می بری اے سست نظم بر حافظ
قبول خاطر و لطف سخن خداداد است

Wherefore do you envy Hāfiz, O you poetaster!
An apt genius and a graceful style are God-
given gifts.

در آسمان چه عجب گر ز گفته حافظ

سماع زهره برقص آورد مسیحا را

What wonder if in the heaven through the words
of Hāfiz
The song of Venus should make Christ dance?

حافظ حدیث عشق تو از بسکه دلکش است

فشنید کس که از سر رغبت زبر نه کرد

O Hāfiz! thy love-song is extremely delightful,
There is none who heard it and did not com-
mit it to memory with great delight.

شعر حافظ هم بیت الغزل معرفت ست
آفرین بر نفس دلکش و لطف سخنش

Every verse of Hāfiz is the royal couplet of a *ghazal* on Divine knowledge. Let his delightful utterance and graceful style be admired.

ندیدم خوشتر از شعر تو حافظ
بقرآنم که اندر سینم داری

I swear by the Qurān which thou possessest within thy bosom (*i. e.* rememberest by heart) O Hāfiz! that I have not seen a better verse than that of thine.

حافظ حدیث سکر فریب خوششت رسید
تا حد مصر و شام و باقصای روم و رے

O Hāfiz! thy magic-deceiving delightful topic has reached The confines of Egypt and Syria and the boundaries of Rum and Ray.

ز شعر حافظ شیراز میگویند و میر قصند
سیم چشمان کشمیری و ترکان سمرقندی

The black-eyed ones (*i. e.* beauties) of Kashmir and the Turks* of Samarqand

Recite the verses of Hāfiz and begin to dance.

Dairī, likewise, boasts of his poetry in preference to others. The following are only a few instances:—

* A Turk is the term used in Persian for a sweetheart by reason of his fair complexion and wanton cruelty for which he is notorious. These qualities characterize a beloved.

در چمن دوش چه خوش بلبل شیدا میگفت
دیری احوال تو خوش باد که شერთ حالست

How sweetly did the love-lorn nightingale sing in the rose-garden yesterday to the following effect:-

“O Dairī! may thou be happy for thy verse is ecstatic.”

یک سحر دیری غزل میخواند در طرف چمن
مرغ خوش آهنگ گلشن بلبل تصویر بود

One morning Dairī was reciting a *ghazal* (of his) by the side of a rose-garden, The sweet singing bird of the rose-bed was struck dumb just like a nightingale in a painting.

هند را تسخیر کردم دیری از تیغ زبان
زین غزل اکنون مسخر سند و کابل میشود

O Dairī! I have subjugated India with the sword of my tongue, Now Sind and Kabul will be controlled by this *ghazal*.

چنان دیری زمین اینغزل را کرد گلکاری
که هر بلبل گلی از رنگ معنی آرزو کرد

Dairī has raised such beautiful flowers from the soil of this *ghazal* (i. e. composed beautiful verses in this metre*)

* Here there is a pun on the word ‘Zamin’ which means ‘soil’ as well as the ‘metre’ of a poem.

That every nightingale (*i. e.* poet) has cherished
a desire for a rose (*i. e.* an idea) which is ideal
in the colour of its realism.

شعر دیری شعله انگیز است در اطراف هند
بسکه تیز است این غزل آتش بایران افکند

The verse of Dairī is blazing with flames through-
out India,
This *ghazal* is extremely inflammatory, it will set
fire to Irān.

نمک کشمیر را از شعرت اے دیری فراوان شد
کنون شورے بملک قندهار و کابل اندازم

O Dairī! thy verse has provided Kashmir with
abundant salt (*i. e.* animation and charm),
Let me now raise an uproar* in (provide with
salt *i. e.* charm) the countries of Kābul
and Qandahār.

دیری از کشمیر تا ایران زمین یارا کراست
تا تلاش این زمین طبع غزل گوئش کند

O Dairī! who is there who has the power to
claim a poetic disposition
In trying his hand at this metre from Kashmir
right up to the land of Irān.

ازین اشعار تر یارب که دیری گفت میگویم
که آب زندگی همواره جاری باد در جوئش

In view of the beautiful verses composed by
Dairī I pray to God

* Here again there is a pun on the word 'Shor' which means
noise and uproar as well as salt *i. e.* charm and animation.

That the water of life may continue to run for
ever in his stream.

ز شعرِ دیریء کشمیر لذت گیر شد کام
ز بے اشعار شیرینش ز بے طبع غزل گوئش

My mouth is filled with relish through the verse
of Dairī of Kashmir,
How excellent are his sweet verses and how fine is
his poetic genius.

It has been already remarked that Dairī is primarily a ghazal-writer and though he has prominent classical touch in his verse he has very little to offer on mysticism. What Dr. Nicholson says about Shaykh Sa'dī in his introduction to the *Dīvānī Shams Tabrez*, quoting from the remarks of the Tabrez editor, holds equally true in his case. He says:—"His *ghazals* are extremely elegant and exceedingly beautiful but the thoughts will prove to be mostly profane (مجاز) and the diction full of amatory conceits (ناز و نیاز)". It should, however, be pointed out here that there has been a tendency among the people in the East to extract a spiritual meaning from even the most profane verse of a poet by attributing a metaphorical or allegorical significance to his words and terms. If this method is applied to the verses of Dairī, some of them, no doubt, are sure to yield this result. But in my opinion the reader is not justified in forcing such a meaning from it, which neither the context nor the expression can give us irrespective of the fact whether the poet intended it or not. Of course there are to be found, as in the case of almost every Persian poet, a few verses here and there in the *Diwan* which are free from amatory conceits and deal with topics other than those of love but these are "few and far between".

In addition to *ghazals*, which have been discussed above at some length, Dairi has composed a few miscellaneous poems containing *Muqa'tta't* (Fragments), *Ruba'yyat* (Quatrains), *Qasidas* (Panegyrics) and *Tarikhs* (Chronograms). As a specimen I give below some verses from each category. One of the fragments is as follows:—

گرچہ مرغِ دلم شکستہ پرست
از شکستنِ هزار پر دارد
گرچہ زخمِ فلک جگر دارِ ست
همتّـم از دل و جگر دارد
بے نیازم ز دلبرانِ جهان
کہ دلم دلبرِ دگر دارد
نیست از ہم جدا دل و دلبر
داند آنکس کہ این خبر دارد
دولت از من بخواہ اے درویش
کہ دلم گنجِ ہائے زر دارد
پیرِ دیرم بہ دیر روزے گفت
روے دل بین کہ جلوہ گر دارد
گفتمش روے دل چساں بیند
دیدہء من کہ بے بصر دارد
از نگاہے بشارتم بـخـشـید
خواند حرفے کہ مختصر دارد
خواندم آں حرف و روے دل دیدم
ماجرای من انی قدر دارد

Although the bird of my heart has broken wings,
 Due to this breakage it has been provided
 with a thousand feathers.

Although the stroke of heaven is fierce,
 Its courage is due to my heart and liver (i. e.
 encouraging spirit).

I am independent of the sweethearts of the world,
 For my heart has (in view) a different beloved.

The heart and sweetheart are not separate from
 each other.

This fact is known to one who is a knower
 (of mysteries).

O dervish (beggar) seek wealth from me,
 For my heart possesses treasures of gold.

One day the old man of the idol-house inside it,
 said to me,

"Look at the face of the heart which is manifest".

I said to him, "How can my eyes which are bereft
 of sight,

See the face of the heart ? "

He endowed me with sight by casting a glance
 on me,

And uttered a word which was very brief.

I repeated that word and saw the face of the
 heart,¹

This is what befell me.²

1. By 'the face of the heart' is meant the reflection of the Divine Being which according to Sufis can be perceived through its purity.

2. Strictly speaking the language of the last four verses is defective. The last word "*darad*" has been wrongly used instead of "*ast*" or "*bashad*". It is an innovation to which many of the Persian poets of Kashmir were prone without having any authority to do so. It is just possible that in the second verse also the poet may have used "*darad*" in the same sense. In that case its meaning would be: "If the stroke is fierce my courage is possessed of heart and liver (i. e. is indomitable)."

The quatrains composed by Dairi, though very few in number, are not of a mean order when placed side by side with the quatrains of some of those poets, who have been appreciated for this art without being recognised as masters of this branch. I have selected two of them here as a specimen:—

1
 یک بوسه ازاں به گفتند که جان ارزد
 چون نیک بسنجیدم گفتم که جهان ارزد
 محروم خریداران رفتند ازیں سودا
 گفتند که نتوان گفت این ارزد و آن ارزد

2
 گر طالب وحدتی ز اندوه گریز
 زین سنگدلان بجانب کوه گریز
 از الفت خلق هست کلفت حاصل
 غمخوار کسی مشو ز اندوه گریز

1
 People said that one kiss imprinted on those lips
 was worth life,
 When I weighed (this statement) well, I declared
 that it was worth the world.
 The customers went away being deprived of this
 bargain
 And said, "One cannot say that it is worth this
 or that."

2
 Avoid a multitude if you are a seeker of Unity!
 Flee to a mountain from these heartless people!
 Affliction accrues from attachment to mankind.
 Do not concern yourself with anyone, rather keep
 away from worries.

Apart from five or six *qasidas*, the *Diwan* includes also one *Mukhammas* (Fivesome) in praise of His Highness the late Maharaja Pratapsingh Bahādur in which as in all of the *qasidas*, he has been extolled to the skies by the poet after the fashion of the Persian court-panegyrists whose object was nothing but extracting money from their patrons probably with a view to secure the goodwill of His Highness and to show that he could do justice to this form of verse-making too. This poem, which consists of eleven strophes, contains ideas other than those of panegyric in five of them and are expressed in comparatively graceful language. I reproduce these here :—

گلے بے خار در باغ جہاں نیست
بہارے کوک دنبالش خزاں نیست
کچا عشرت کہ با غم توامان نیست
پسندم این چنیں گلشن از اں نیست

کہ گل خنداں و بلبُل در فغاں است
خوشا روزے کہ در بازارِ یارے
فروشم جان خرم دی—دارِ یارے
بہ بینم گوشہٴ گلزارِ یارے
بـبویم نوگلِ بے خارِ یارے

کہ حسنش نوبہار بیخزاں است
چہ خوش باشد روم سوئش برابر
بسوے خود کشم ہوئش برابر

گنم نظارۂ روئش برابر
 شوم با خاک در کوئش برابر
 کہ خاک جسم بر جانم گراں است
 بیا ساقی بدہ جا ہم بیا پیے
 کہ دائم آرزو مندم پیے
 ز رنگِ مے رہ ظلمت گنم طے
 باب زندگانی مے برم پیے
 کہ رنگِ مے چراغِ عاشقان است
 غلط گفتم کجا ساقی پرستم
 مگر دائم ز جامِ عشق مستم
 خراباتی نیمِ رند الستم
 غم دنیا چہ سازد زیر دستم
 دلم سر مست عیشِ جاوداں است

There is no rose without a thorn in the garden
of the world.

Where is the spring that has not autumn in
its wake?

Where is a pleasure that is not twin to sorrow?

I do not like such a rose-bed for the reason
That here the rose smiles and the
nightingale laments.

Happy would be the day on which in the beauty-
market of a sweetheart

I would sell my life in exchange for a sight of her!

I would cast a glance at the corner of her orchard
 And smell her thornless freshly-blossomed rose
 For her beauty is a spring never
 visited by autumn.

How happy it would be for me to be exactly
 in front of her,
 And draw her tresses to my side !
 Fix a gaze on her face without any interruption,
 Fall in the dust of her street,
 For this earthly body is a burden to
 my soul.

Come O Sāqī¹ ! keep on giving me a cup
 For I am ever in search of wine.
 I shall cross the dark path with the (aid of
 the) brilliance of wine
 And find a clue to the Water of Life²
 For the wine-hue serves the purpose of
 a lamp to lovers.

I am wrong when I say that I am a lover of
 Sāqī,
 I am rather intoxicated for ever through the
 wine-cup of love ;
 I am not a haunter of taverns but an eternal
 mystic,
 How can the sorrows of the world overpower me?
 My heart is in a state of ecstasy due
 to everlasting enjoyment.

As regards his *qasidas* Dairī has not failed to
 maintain the general standard and character of similar
 writings of some of the panegyrists, in following their

¹ *Saqi* means a cup-bearer.

² Water of Life or Immortality is said to be in a dark region.

conventions both in respect of form* and subject-matter. As almost all the Persian panegyrics have been produced under the stress of greed for money and do not express any spontaneous idea or sentiment but only exhibit the results of the pretended feelings of a poet and a display of his style full of affectation, they can hardly deserve the attention of the reader. Those who have made a close study of such poems in Persian will, I believe, agree with me in declaring them not only to be base and low but extremely repugnant to a man of sound taste and confer little credit on their authors. In the course of longer *qasidas*, however, there are, no doubt, a few charming verses to be met with in the form of exordiums but these are composed by the poet merely to create a happy atmosphere with a view to please the fancy of his patron. I cannot afford to omit a few specimens from this section of Dairi's poetry which whether good or bad will satisfy the curiosity of the reader. I think it unnecessary to add a translation of them:—

(1)

شده است گردن یارم ز رشتۀ دُر خم
 برشتۀ رگِ گل می کشم دُرِ شبنم
 بیایِ نازکش از شبنم گل آبله ها ست
 عبت به سیرِ چمن رفتم کرد یار قدم
 شباب من بخیال دهان یار گزشت

* As regards the form of a *qasida*, it consists of the following parts:—

(a) *Matla'* the opening line (b) *Tashbib*-exordium (c) *Gurez* or *Gurez-gah*-the transition verse (d) *Madh*-panegyric proper (e) *Maqta'*-the closing line. Of these (b), (c) and (d) are generally the main parts.

اگرچه خلق به پیری کنند فکرِ عدم

ز رنگِ عارضِ گلِ داستانِ مگو بلبَل

که رُویِ یارِ چمن را کشیده است قلم

چه خوش بود که درین باغ خسروِ خوبان

بستخت گل بنشیند کشد پیالهٔ جم

غنیمت است اگر طے شود پیالے خیال

که پیچ پیچ ره عشق هست و خم در خم

بجای بادہ اگر خونِ خورم روا باشد

که دل به بزمِ طرب میخورد قفا از غم

غزل به طرفِ چمن خواند یک سحرِ دیری

چنان که مرغِ سحر شد خموش بلبَل هم

گرفته است بکف جامِ مے گل و نرگس

مگر پیاله زدند شاه در چمن پیام

شہِ زمانہ کہ پرتابِ سنگِ مے نامند

سمر ز ناموری‌ها ز هند تا به عجم

نظیر او بجاہاں کیست از جہانداراں

بسیورتِ ملکی و بصورتِ آدم

خلل پذیرِ فگردد ز انقلابِ جہاں

اساسِ عدل ازو محکم است و مستحکم

مثل زدند بسے از سعادت بختش
 چو کشتری و قمر را دو چار شد باهم
 عجب مدار اگر یقلم جهان گیرد
 کم بوده است جهاندار در جهان قدم
 کفش همین نه کسی را عیان دهد زر و سیم
 که هے نه بد بدل ویش کس نهان مرهم
 چو چاره ساز جهان دید همت و رانش
 سپهر گفت بتری فساد و رای ستم
 خبر ز ترک سلح شور آسماں گیرد
 برای جنگ چو گردد سوار برادهم
 ز چار آینه هر چند دشمنش زد لاف
 دو نیم کرد سرش را بزخم تیغ دو دم
 ز رشک سوخت دل آفتاب عالمگیر
 چو همتش علم افراز گشت در عالم
 بوصف ذات و صفاتش عطارد و برجیس
 یکے سفینم و دیگر رسالہ کرد رقم
 نگین او ست کم دور قمر مستخر کرد
 جبین او ست منور چو فیّر اعظم

خیال نادره ام نیست کم ز سحرِ حلال
 اگر قبول کند طبعِ بادش ز کرم
 گنم قصائدِ وصفش بآبِ زرِ تحریر
 بارمغانِ بفریسم بروس و طوس و عجم
 چرا نه خدمتِ من یادِ خاطرش باشد
 که بر سرش ننوشت است حرفِ سرو قلم
 ز قیل و قال دلِ شه مباد رفعم شود
 که میکنم بدعا ختم نامِ بی جازم
 بآفتاب بود تا که سایه همسایم
 مباد از سرِ آفاق سایه او کم
 ریاض سلطنتش باد از خزاں ایمن
 بهارِ زندگیش باد تا ابد خرم

(2)

شاهِ زمانه را که فلک یار و یاور است
 دولت غلامِ درگم و اقبال چاکر است
 کیخسرو زمانه سلیحانِ روزگار
 زیر نگینِ خاتمِ او چرخِ اخضر است
 از عرش تا بفرش عیان است و آشکار
 پرتابِ سنگِ پادشاه داد گستر است

شعری بر آسمان بمثل با سُپیل گفت
فرخنده بخت شاه ز فرخنده اختر ست

از بسکه داد جود و کرم داد در جهان
مُفلس خزینہ دار و قلندر توانگر ست
تیغش بکف چو پور پشنگ است در مصاف
تاجش بسر بمسند شاهی چو نوذر ست

هم پنجگی به پنجم شیر فلک کند
از بسکه در مصاف دلیر و دلاور ست
منت پذیر خنجر او عندلیب شد

گلها شگفته بر سر دشمن ز خنجر ست
پوشد اگر هزار زره جاں نمے برد
از خنجرش هلاکت دشمن مقدر ست

سیمرغ را نه بست بفتراک در شکار
در خاطرش پسند گجا صید لاغر ست
تفسیر این رسالم عطار د کند تمام

عاجز ز شرح حد ثنائش سخنور ست
شاها منم فدای در و خاک در گهت

با دوری درت دل و جانم مکدر ست
زین در گجا روم در دیگر چرا زخم
دولت درین سرا و کشائش درین درست

از خاکِ درگمِ تو شرف یافت کائینات
 بدنامِ روزگارِ عبثِ سعد اکبر است
 تسخیر کن تمامِ جهان را چو آفتاب
 اے آنکه همت تو ز افلاک برتر است
 گردِ سرِ تو گردم و جان را گنم نثار
 یاقوتِ نا پدید گهرِ با میسر است
 شاهِ بدورِ دورِ تو از چرخِ ایمنم
 دشمنِ اگر قوی ست نگهبانِ قوی تر است
 در خدمتِ تو رفت هم خورد سالیم
 پورِ مرا بحال شدن از تو در خور است
 دورِ قمرِ بگام و سپهرت غلام باد
 تا دورِ دورِ شوکتِ خورشیدِ خاور است

The poet has composed about a dozen chronograms, which are the outcome of a laboured mechanical process, to commemorate certain events of births, deaths and marriages etc. This most artificial form of verse does not, in my opinion, deserve to be ranked even with an ornate *qasida* in view of its possessing no merit except that of giving the date.

Here are two of these chronograms:—

1. Commemorating the birth of one of his sons.
Pt. Vasa Kaul.

باغبانم که بفضلِ چمنِ آرایِ جهان
 گلِ زدم بر سر و هاند گلم دل بشگفت
 قُرّة العین من امروز بخوش طالع زاد
 طالع کرد مدد طالع بد خواہ بخفت

بہر تاریخ تولد چہ نگارم بہ ازیں
م فلیک گفت بہا غنچہ امید شگفت

The Gardener (God) out of his world-adorning kindness
Showered flowers over my head causing my heart
to bloom like a rose.

Fortunately a son is born to me today,¹
My fate came to my help while that of the enemy
has gone to sleep.

What should I inscribe better than the follow-
ing to commemorate it?
‘The sky said, “How excellent the bud of hope
is in blossom”’.²

2. Commemorating the construction of the
Pratāp Kadal (probably the present Amīrā Kadal i. e.
the 1st. Bridge of Srinagar).

از سخاوت ہائے جوشید جہاں پرتاب سنگ
یک جہاں مست طرب ہے منت جام دل است
نے ہمیں کشمیر را پل بست بہر خیر عام
بہرہ یاب از فیض عامش ہند و سند و کابل است
اہل عالم را دل از پرتاب پل گنگل شگفت
ہر وہم ہم بر فلیک شاداں و خنداں چوں گل است
از سر دریا گذشتہم یافتہ تاریخ پل
آبروے گلشن کشمیر یارب این پل است

1. *Qurratu'l 'ain*-coolness i. e. lustre and brightness of the
eye, a term used for a ‘son’.

2. The letters used in “*Beha ghunchai ummid shuguft*”
give the date 1921 Bikrami according to the “*Abjad System*.”

Through the generosity of the Jamshed of the
 world-Pratāp Singh,
 The world is exhilarated without the obligation
 of a wine-cup.

He has not only constructed a bridge in Kashmir
 for the public good,

But also benefitted India, Sind and Kabul through
 his universal favours.

The hearts of the people of the world, due to
 Pratap bridge, are in full bloom as one rose
 follows another,

Even the sun and the moon in the sky are happy
 and smiling like a rose.

I went across the river and discovered the date
 (of the construction) of the bridge.

"O God! honour of the rose-bed of Kashmir
 lies in this bridge."

What has been said above on the merits and demerits of Dari's poetry which has been illustrated by quotations from his various sections will, I hope, suffice to show his position as a Persian poet not belonging to Irān. There is one prominent feature in him which deserves mention here and the reader is not likely to fail to notice in the course of the *Diwan* at a glance and that is his "fiery disposition" which exhibits his fondness for the frequent use of the word "fire" in all its shades of meaning and possible forms of expression to denote his strong passion and enthusiasm. Though, as I have said elsewhere

*The letters used in "*Abruy-i-gulshan-i-Kashmir ya Rab in pul ast*" minus the letter *dal*-the first letter of '*darya*' give the date 1952 Bikrami according to the '*Abjad System*'. In the first hemistich of this verse the words "*az sar-i darya guzashtam*" means 'I went across the river' as well as, 'I have omitted the first letter of the word '*darya*'--letter '*dal*' (*i. e.* deducted the numerical value of '*dal*' in this calculation).

in this introduction, there is not much of mysticism in him, there are to be found a few of his verses that are capable of being interpreted in the light of the mystical significance. The yearning of the poet for union with the Divine essence is evident from them in spite of his ideas being mostly profane. He aspires for the upliftment of his nobler self and is desirous of cherishing the memory of his friend (whom he sometimes indentifies with God) in preference to riches and wordly prosperity to which, as we have seen, he was altogether indiffrent. Such a mental attitude towards life, like all other poets of a similar viewpoint, raises him to a position of eminence unlike those who are devoid of such an ambition and write merely with the object of achieving great fame in the art of composing verses.

The number of verses contained in the Dīwān is as follows:-

1. Ghazals-1618 verses.
2. Qasidas-179 verses besides one Mukhammas of 11 strophes each consisting of 5 hemistiches.
3. Fragments-61 verses.
4. Quatrains-10.
5. Chronograms-47 verses.

The text of the Dīwān has been preparrd in accordance with the Ms. purchased by the Research Department from the great-grandson of the poet as already stated in the preface, and compared with another copy of it supplied to me by the Department after having it copied from the original with greater care and precision.

Nand Lal Kaul Talib.

Introduction By the Author

*In praise of God and Shri Maharaja Pratapsingh Bahadur,
Ruler of Jammu and Kashmir State.*

Boundless praise and infinite thanksgiving befit the Writer of the mandate of destiny who adorned the whiteness of morning in the *diwan*¹ of the universe with the golden rays of the sun; who embellished the blackness of dark evening with the points of stars in the *masnawi*² of the cosmos; who inscribed the prose of the constellation Nasra³ and the verse of the Pleiades on the flagstones of the pages of the heavens; who engraved the characters of the discovery of creation on the leaves of the strata of the earthly spheres; who arranged in perfect order the volume of the world with the system of the septet of continents⁴ and organised ineffably the terrestrial globe with the triadic prose of the three kingdoms⁵ of nature; who recorded the quintet⁶ of the five senses in the note-book of the contingent existence and who composed the quatrain of the four elements in the book of the human bodies. Individual creatures are only a point recorded by the pen of His omnipotence. The component parts of

1. Diwān, a collection of poems, a poetical work.

2. Masnawí, a poem composed of distiches corresponding in measure, each consisting of a pair of rhymes.

3. Nasra, two small stars in the nose of the sign Leo forming the eighth house of the moon.

4. According to the belief of old Persian writers the whole world was divided into seven climes or continents.

5. Three kingdoms of nature, i. e. mineral, vegetable and animal.

6. Mukhammas, a poem of several strophes each consisting of five half-verses.

the universe form only a factor of the collection of the wonders of His wisdom. He has endowed the *qasida*¹ of the bright day with abundant beauty through the initiatory verse² of the world-illuminating sun and has bestowed plenty of decoration on the apt hemistich of the crescent out of the dots of stars and planets. He has preserved the verse-composition³ of the administration of the affairs concerning the cities and countries with the binding⁴ of the unerring schemes of the illustrious sovereigns and ornamented the leaves of the management pertaining to the matters of the kingdoms and dominions with the fringe of the marginal lines⁵ of the counsel proceeding from the ministers of the stable government. He has favoured the rose-garden of the inhabitable globe with a new freshness of the vibrations of the breeze of justice emanating from the emperors⁶ of cheerful looks and lent unlimited verdure to the orchard of the world with the blowing of zephyrs coming from the equity administered by the diplomatic counsellors. Various aromatic plants⁷ of creatures have been planted by Him in the soil of

1. Qasidā, a poem corresponding to an elegy in English but of a wider and more varied scope, containing a panegyric, satire, description etc.

2. Matla', an opening verse of a poem each hemistich of which contains a rhyme.

3. Manzúma, a book of composition in verse, also a string of pearls.

4. Shirāza, binding of a book, a pivot.

5. Jadáwil, plural of "Jadwal", a marginal line, a schedule, a rubric.

6. Khawáqin, plural of Kháqán, Emperor of China or Chinese Tatar, now used for any emperor.

7. Riyáhin, plural of "Rayhân", sweet basil, any aromatic plant.

creation. It is He who has maintained with freshness the flowers of variegated colours in the form of beings in the garden of invention while the atoms of all the created things have been illumined by borrowing the flashes of His bounties and the torches of the moon and the sun have been enriched with resplendence by acquiring light from the beams of His perquisites. The introduction to His abundant praise is beyond the scope of expression for the tongue-baffling pen. The exposition of His attributes is too vast to be contained within the speech of the eloquent speakers. The Universal Reason¹ is bewildered and at a loss to understand the subtle mysteries of His power. The far-reaching wisdom is confounded and perplexed in unravelling the abstruse matters of His knowledge. Verse:—

O eloquent speaker! how long wilt thou exert thyself to describe His unity?

For, far away is the goal thou art in search of.

If every hair of mine were to turn into a tongue,

And recite His praises,

Even then would I be asleep (incapable of achieving success) due to my tonguelessness

And not give utterance to even one spark of gratitude out of a hundred.

It is impossible to indicate the trace of the Traceless,

1. "Aql-i-kul", the Universal Reason called also "Aql-i-Awwal, used in the sense of "Natural genius" or instinct; the throne of God, the Holy Spirit, Prophet Muhammad, Archangel Gabriel.

While it is not, as well, meet to observe silence
regarding the eulogy of the King.

The dignity of verse has surpassed the sky

On account of its describing the praises of the
King of Jammu and Kashmir.

Excellent is the illustrious ruler and glorious
the crown-wearer of heaven-like authority, the de-
corator of the assemblies of sovereignty and kingship,
the elevater of the victory-securing standard of royal-
ty, the crown-adornor of the heads of felicity and
good fortune, the throne-ornamenter on the dais in
the court of dignity and grandeur, the reviver of the
ways of justice and equity, the eraser of the signs of
tyranny and oppression, the choicest ode of the *diwan*
of the day-to-day increasing dominion, the royal distich¹
(best verse) of the select *qasida* of the world-
empire, the elegant exordium on the topic of kingly
achievements, the frontispiece of the fresh paintings
in the office of the kingdom, the index to the volume
of monarchy and imperialism, the title-page of the
scroll of state and government, the world-illuminating
sun across the sky of consideration for mankind,
and the light-acquiring moon from the torch of custody
of territories. He is an asylum of the world² under
whose shady shadow of munificence the heads of
worldly people are in peace, an eminent potentate
the threshold of whose sky of loftiness has been
rubbed by the foreheads of creatures by prostrations.
He is an Alexander-like (fortunate) one through the
glazer of whose universal bounty the mirror of the

1. Shāh bait, the royal distich; the best verse of a 'ghazal.'

2. Jahān-panāh, asylum of the world; a king.

condition of the high and the low is polished and a Solomon-like enthroned one through whom the eyes of the aspirations of people in general are anointed with the compound of collyrium and ground pearls¹ of his special favour. The mansion of the earth and sky is stable through the solidity of the pillars of his justice, and the palace of the dominion of the abode and the dweller is set up firmly with the stay of legs of his equity. The doors of the objects of people belonging to various regions are possible to be unlocked with the keys of his generosity and benevolence. The bed-chamber of the hopes of the small and great is illuminated with the lamps of his grace and beneficence. The garden of the age is verdant with the trickling caused by the drizzle from the showery clouds of his overflowing bounteousness. The rose-bed of the earth is evergreen with the dripping from the raining clouds of his innumerable benefactions. The dungeon of the world is brightened up with the candle-light of his sun-illuminating enlightened judgment and the assembly of time is endowed with lustre and brilliance emanating from the torch of the moon comprising the beams of his world-subjugating fortune. Verse:—

The prince of sublime lineage-Pratāpsingh,
To whom the King of stars² is a servant in
spite of all his splendour,

Due to his perfection there is a scar in the
heart of the moon,

Guard against decline his Government, O God!
The star of his enemy's misfortune

1. Kuhl-úl-Jawáhir, collyrium mixed with ground pearls.

2. By the king of stars the Sun is implied.

May O Lord! be in a state of unwholesomeness till the Day of Resurrection!

I have not described even the smallest measure of his excellencies,

For my mind was afraid of his being affected with the evil eye.

Though I have said little in his praise and prayer,

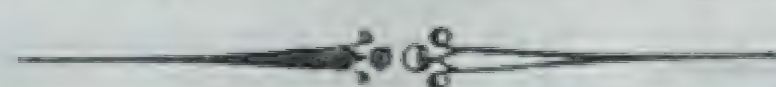
Yet this scantiness on my behalf is no less than legitimate enchantment.¹

My thought is sublime in memory of him
Which shall depart from my head only after
the latter is gone.

Through the ennobling² attitude, of this
monarch of the age O God

Exalt me and let the enemy be down trodden!

**The reasons that led to the composition of the
book and an account of the family history
and lineage of the author.**

Let the aspect of this fact be mirrored on the looking-glass of the enlightened minds of the age to the effect that the illustrious father of this most insignificant one among mankind (*i. e.* the author), known as Pt. Ram Chand Kaul alias "Arzbegī," being employed of late as a close associate in office under the authorities of the Kashmir Province and as a personal attendant in particular, at the court of

1. Sibr-i Halál — Legitimate enchatment; lawful magic. Magic, according to Islām is illegal and unlawful. Poetry is regarded as an enchantment but a legitimate one.

2. Tashrif. Ennobling; exalting; honouring; a robe of honour.

His Highness, the late enlightened ruler, Shri Mahārāja Gulābsingh Sāhib Bahādur the Great, of blessed memory² -may whose blessings endure for ever!,-held a post of great honour and dignity. This most insignificant one among mankind (*i. e.* the author) too, succeeded in securing the honour of service under the above-mentioned Mahārāja Sāhib Bahādur through this very connection and agency. During this period owing to the ever-increasing prosperity of his illustrious father and the attainment of the honour of his service the house of this humble one known as Pt. Rāja Kaul "Arzbeḡī" and adopting the nom-de-plume of "Dairi", formed a rendezvous for the people of Kashmir. Most of the scholars, learned men, astrologers, poets and wits used to flock there to enjoy the company of this humble one. One day a witty gentleman recited this charming excellent distich:—

سکندر سد نمے بستے کم نامش در جهان ماند
دو مصرع را توانستے اگر بایک دگر بستن

Alexander would not have raised the Wall* to perpetuate his name in the world,

If he could only compose two hemistiches together.

1. Jannat-makān. Resting in paradise (in speaking of a deceased person).

*Alexander the Great is supposed to have built the Great Wall of China to prevent the tribes of Gog and Magog (Yájúj-u-Májúj) from overrunning the world. The wall is called Sadd-i-Sikandar (the Barrier of Alexander).

The meaning of this fine verse worked up his mind in such a way that he continued reciting it over and over again for several days. Consequently this idea dawned in his mind that the world is transitory and of passing nature, and that it would be a matter of gratification to leave a name behind here. He, therefore, chose to compose verse. Though on account of the responsibilities of Government service that devolved on him while holding the honourable post of the office of intelligencer and constant attendant at the courts of Shri Mahārāja Gulāb-singh Bahādur and Shri Mahārāja Ranbīrsingh Bahādur of blessed memory, with a view to submit reports on the events and incidents taking place in the land of Kashmir and the cases of complainants, this humble one had little time at his disposal, yet owing to his inborn tendency and liking, he busied himself in composing verses off and on and designed sententious poems and ornate *ghazals*. During the early period of composing verses, he composed a chronogram on (the construction of) the Shri Gadādhara Ji Temple situated at Narsingharh, that was erected at the suggestion of the great sovereign Sri Mahārāja Gulāb-singh. Next, in the year 1907, he composed a chronogram on the birth of the gracious ruler-Shri Mahārāja Pratāpsingh Bahādur-the asylum of the world-may his prosperity endure for ever and his shadow extend in perpetuity! These are included in this *Diwan* at the end, after the *ghazals* and *qasidas*. Afterwards during his spare time he composed choice *ghazals* and exquisite *qasidas* from time to time which remained preserved on stray pieces of paper in his house. Recently at the suggestion of a sincere friend of his it struck him that he should gather his brilliant verses, which similarly he did collect and compile in a book form after having written them in a beautiful

hand. He also recorded in the concluding pages of the book quaint conceits of rare subtlety that he had composed earlier, in the hope that these would be submitted before the august presence of His Highness Shri Mahārāja Pratāp Singh Bahadur-the asylum of the world,-may whose kingdom endure for ever! He further hoped that these verses would be printed at a press through the good offices of the above mentioned exalted prince with a view to their becoming widely known in the various parts of the world so that in the first instance, the good name of His Exalted Highness, whose attributes and good qualities are recorded in this book, may be mentioned by the age and remain a memento in the world, and secondly the name of this humble one may also become immortal here. In all humility he now requests the great masters of every land and the critics of the age to study this *Diwan* composed by this humble one with a fair view from cover to cover, for it is a poetical work, wonderful in its execution and contains sententious topics as well as elegant ideas after having been decorated like a new bride with a paraphernalia adorned with the ornaments of lustrous jewels of *qasidas* written in eulogy of His Exalted Highness Shri Mahārāja Sāhib Bahādur-Ruler of Jammu and Kashmir-the benign sovereign of the age, and therefore, deserves praise and appreciation. If, however, in the opinion of any of the connoisseurs of the age there appears a flaw in the subject-matter or phraseology thereof, let him be good enough not to offer censure or find fault with it, but rather connive at the defects and suggest corrections, for says a writer:— Verse:—

If you come across a flaw, connive at it and
do not offer censure,

For no individual is devoid of a fault.

He now concludes his apology with this select verse of Zuhūrī:—

I am too low to knock at the door of apology,
While thou art too great to put me to shame for
my shortcomings.

Exposition of the Gestures invented

(By The Author)

During the present pleasant period a few lines are being recorded for the diversion of the eager-minded persons of the age who are seekers of rare subtleties and extraordinary conceits, as follows:—

Many years ago, there was a wonderful note-book in the house of this humble one (i. e. the author). One day in the early part of his youth he was perusing that wonderful book. Under the heading of "Anecdotes", it was recorded therein, that a person got an audience of Maulvī Jāmī, who said to him, "What is your name?" That person made no reply but only got up and remained standing. Then he bent double and thereafter passed his hand thrice over his beard shaking it off each time. On observing these gestures Maulvī Jāmī thought over them and said, "I have discovered that your name is Idris by your indicating the same from the letters Alif (ا) and Dal (د) respectively by your standing posture and bending low, while by passing your fingers and shaking them off from your beard three times it has been suggested that you have dropped three dots from the word 'Resh' (ریش).* You have thus described that your nāme is Idris (ادريس)." That person smiled and acknowledged it. Hence in the course of going through the book this idea forthwith flashed across his mind that so many gestures as were employed

* By combining the letters ا, د and ریش without three dots, i. e. ادریس the word (Idris) is formed which is a name.

by Idris to denote his single name to the Maulvī, were opprobrious and out of place. If these could be expressed in a simpler form, it would be better and more desirable. He thought and pondered over the matter for two days. After all, through the “Abjad System”^{*} of calculation which he remembered by heart, he determined and evolved a system of catching hints from the gestures of eyes, and glances cast to right and left. For about two months with the co-operation of an elderly gentleman, who passed away from this world a long time back, he worked hard to practise the art of catching and conveying hints, so that he set up the system in the following way and method:—

Let A i. e. a gesturer make gestures with his eyes and glances cast to right and left in accordance with the calculation of the simple letters under the “Abjad

^{*} Arrangement of the Arabic alphabet, according to the numerical value of the letters from one to a thousand, as follows:—

Abjad (ا ب ج د , 1=1, 2=2, 3=3, 4=4—)

Hawwaz (ه و ز , 5=5, 6=6, 7=7)—

Hutti (ح ط ی , 8=8, 9=9, 10=10—)

Kalaman (ک ل م ن , 20=20, 30=30, 40=40, 50=50—)

Sa'fas (س ع ف ص , 60=60, 70=70, 80=80, 90=90—)

Qarashat (ق ر ش ت , 100=100, 200=200, 300=300, 400=400—)

Sakhiz (خ ح ت ث , 500=500, 600=600, 700=700—)

Zazigh (ز ح ط ظ , 800=800, 900=900, 1000=1000—)

The arrangement is called Abjad ا ب ج د from the name of the combination formed from the first four letters,

System" towards B i. e. the person for whom they are meant. Let B combine the simple letters so as to form into verses and anecdotes with the aid of his own intelligence. An explanation and exposition of the same is in this wise:—

For figures 1 to 9.

Let A wink once and B take it to be the letter Alif (ا). If he winks twice let the latter regard it as the single-dotted letter bā (ب -b). If, after having winked twice, the former looks up wards, it should be taken to mean by the latter, the Persian letter bā (پ -p.) If A winks thrice, B should know it to mean the letter jīm (ج -j) and if he (i. e. A) looks upwards it should be understood to stand for the Persian letter jīm (چ -ch called che). When A closes the eyes once, B should know it to be the use of the letter dāl (د -d). If on such an occasion A looks upwards, it should be treated (by B) as the Hindi letter dāl (ड -d). If he (A) winks once after having closed the eyes, it should mean the letter hāi hauwaz (ه -h), for B. If A winks twice after having closed the eyes, it should be treated (by B) as the letter wāv (و -w, v). If A winks thrice after having closed the eyes, it should convey the idea of the dotted zā (ز -z) to B. If A winks thrice after having closed the eyes and looks upwards it should suggest (to B) the Persian letter zā (ژ -zhe). If A closes the eyes twice it should mean (for B) the undotted letter hā called also he (ه -h). If A winks once after having closed the eyes twice, it should mean (for B) the undotted letter tā (ط -t).

For figures 10 to 90.

When A looks to the right after having winked once, B should know that it means the letter yā as a vowel (ي -y).^{*} If the former looks to the right after having winked twice, it should indicate the Arabic letter kāf (ك -k) to the latter. If, on this occasion, A looks upwards, it should stand for the Persian letter kāf gāf (گ -g) for B. If A looks to the right, after having closed the eyes thrice, it should denote (to B) the letter lam (ل -l). If A looks to the right, after having closed the eyes once, it should suggest (to B), the letter mīm (م -m). If A looks to the right after having closed the eyes once, and winked once, it should be regarded (by B) as the letter nūn (ن -n). If A looks to the right after having closed the eyes once and winked twice, it should be taken (by B) to mean the undotted letter sīn (س -s). If A looks to the right after having closed his eyes once and winked thrice, it should be regarded (by B) as the undotted letter 'ain (ع -'a). If A casts a glance to the right after having closed the eyes twice, it should mean (for B) the letter fā (ف -f). If the former looks to the right, after having closed the eyes twice, and winked once, it should denote to the latter the undotted letter sād (ص -s).

^{*} Yā (y) like the English y, is sometimes a consonant and sometimes a vowel; in the former case it has the sound of y in "youth". As a vowel, it serves when preceded by Kasrah (ِ), to form the long vowel i as sounded in "police" or e as sounded in "where"; and with fathah (َ) the diphthong ai as sounded in "aisle". (Persian Dictionary by Steingass).

For figures 100 to 900

When A i. e. the gesturer casts a glance to the left, after having winked once, let B i. e. the man for whom the gesture is intended, know it to be the letter qāf (ق-*q*). If A looks to the left after having winked twice, it should mean (for B) the undotted letter rā (ر-*r*). If A looks to the left after having winked thrice, it should indicate (to B) the dotted letter shīn (ش-*sh*). If the former looks to the left after having closed his eyes once, it should be regarded (by the latter) as the letter tā (ت-*t*). If, on this occasion, A looks upwards, it should be treated (by B) as the Hindi letter tā (त-*t*). If A looks to the left after having closed the eyes once, and winked once, it should be taken (by B) as the letter sā trebly dotted (ث-*s*). If A looks to the left after having closed the eyes once, and winked twice, it should imply (to B) the dotted letter kha (خ-*kh*). If A directs his eyes to the left after having closed them once, and winked thrice, it should convey the idea of the Arabic letter zāl (ز-*z*) (to B). If A looks to the left after having winked twice, it should denote (to B) the dotted letter zād (ض-*z*). If A looks to the left after having closed his eyes twice, and winked once, it should indicate (to B) the dotted letter zā (ظ-*z*).

For the figure 1000.

When A looks to his own shoulder after having winked once, let B regard it as the dotted letter ghain (غ-*gh*).

Let it be made clear that the gestures given here extend over the simple letters from alif (ا) to the

vowel yā (ي). A should indicate all the simple letters to B in a manner as would be demanded by necessity and use on various occasions, according to the detailed instructions given above. It is incumbent upon A that when he expresses the letters of a word, he should pause for a second or two, so that B according to his own power of understanding, may form words by combining the simple letters. Further, it is necessary for A that when the gestures of the simple letters are over, he should look downwards so as to convey to B that the word has ended there, which could be only formed after combining several simple letters. Again, it devolves upon A to be alert in delivering such gestures so that if, for instance, he will have to convey the idea of the alif-i-mamduda (prolonged ī -ā), he should wink once and then a second time after pausing for half a second, whereby B may understand that the prolonged alif (الف مد, د) is meant; otherwise if A winks twice without a pause, B will be misled and take it as the simple dotted letter bā (ب). Again, if, for example, the undotted letter dāl (د) is to be conveyed first and the letter alif (ا) after it, on this occasion too, it is the duty of A to pause for half a second after closing the eyes once, and wink once, in order that B may be able to understand that the letters dāl (د) and alif (ا) are meant. Otherwise, if A winks once, without making a pause after closing the eyes, B is likely to commit a mistake in regarding it as hāi hauwaz (هـ). In the case of such points and on the occasion of separating the simple letters to form words it is necessary and essential for A to exercise the utmost caution and care. For B, it is necessary to act vigilantly in receiving gestures from A and compose words from the simple letters so as to grasp verses and anecdotes from the combinations formed.

Both A and B are required to be well-versed in pronunciation and diacritical marks used in the Persian language and should be possessed of an alert memory. Further, it is essential for them to have practice off and on in this respect lest they should call morning by the name of evening and *vice-versa* at the time of test.

Let this fact be brought to the notice of the enlightened minds of the critics of the age, that though these rare points are easy yet their easiness involves difficulty. Nobody can acquire mastery over them without hard exercise. This most insignificant one among mankind (*i. e.* the author) known as Pt. Raja Kaul "Arzbegi" bearing the nom-de-plume of "Dairi", being in service at the court of His Highness the Mahārāja Sāhib Bahādur of Kashmir—may his prosperity endure for ever!—invented these quaint conceits and wonderful points in the prime of his youth. Thereafter, he carried on practice in the system with great assiduity for several months. During the period immediately following this invention, these extraordinary gestures became widely known in the paradise-like land of Kashmir. Pt. Rāja Kāk Sāhib, Munshī Telak Chand Sāhib, Shaykh Salāmud-Dīn Sahib* and several other honourable gentlemen met him and subjected him to a test. By and by the report of these subtle points reached the auspicious ears of His Highness Shri Mahārāja Gulābsingh Sāhib the Great, of blessed memory, and afterwards made its way within the exalted hearing of Shri Mahārāja Ranbīrsingh Sāhib Bahādur-asylum of the world. Both the Mahārājas of blessed memory got this humble servant, who was an employee at the royal court, seated before their

*These gentlemen were the grandees of the time. Pt. Rāja Kāk Dhar being the most distinguished one.

exalted and august presence and put him to a test. The assiduity and dexterity of this humble one was declared commendable by them.

In conclusion he requests the connoisseurs of the age to examine carefully and impartially these extraordinary conceits invented by the humble writer. If, however, there be any discrepancy, let them not reprehend him, nor grudge him a correction.

